

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Острозька академія”
Факультет міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«Анексія Криму Російською Федерацією як проблема сучасних міжнародних відносин»

Виконав студент 6-го курсу, групи ММВ-61,
спеціальності 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії,
освітньо-професійної програми

“Міжнародні відносини”

Абдуллаєв Баязетхужа Фарход угли

Керівник – д.і.н., проф., Атаманенко Алла
Євгенівна

Рецензент –

Робота допущена до захисту
(протокол № ____ засідання кафедри міжнародних відносин від ____ 2020 року

Завідувач кафедри міжнародних відносин: _____
Тетяна СИДОРУК

Острог – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ВПЛИВ АНЕКСІЇ ПІВОСТРОВА НА МІЖНАРОДНУ БЕЗПЕКУ	6
1.1. АНЕКСІЯ КРИМУ ЯК ПРЕЦЕДЕНТ ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	6
1.2. РЕАКЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА АНЕКСІЮ КРИМУ	20
1.3. ПОРУШЕННЯ БЕЗПЕКОВОГО БАЛАНСУ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ АНЕКСІЄЮ КРИМУ	29
1.4. МІЛІТАРИЗАЦІЯ КРИМУ ЯК ЗАГРОЗА РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА ГЛОБАЛЬНИЙ БЕЗПЕЦІ	35
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	43
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ АНЕКСІЇ КРИМУ	45
2.1. САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА РОСІЙСЬКУ ФЕДЕРАЦІЮ ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИ	45
2.2. ЕКОНОМІЧНІ ВТРАТИ УКРАЇНИ ТА БОРОТЬБА ЗА ЇХ КОМПЕНСАЦІЮ В МІЖНАРОДНИХ СУДАХ	66
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	76
РОЗДІЛ 3. ГУМАНІТАРНА ТА ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ НА ОКУПОВАНОМУ ПІВОСТРОВІ.....	81
3.1. КРИМСЬКОТАТАРСЬКЕ ПИТАННЯ ТА УЧАСТЬ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ У ЙОГО ВИРІШЕННІ	81
3.2. ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЇ КРИМУ ТА ЧОРНОМОРСЬКОГО БАСЕЙНУ ЯК ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОГО ВИМІРУ	91
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	100
ВИСНОВКИ.....	103

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах сучасного політико-правового світоустрою будь-які порушення норм міжнародного права мають викликати реакцію міжнародного співтовариства. Такі інциденти не тільки пов'язані із політичним резонансом, але й спричиняють мобілізацію світових політичних кіл задля вирішення проблеми. Саме тому анексія або окупація (терміни сьогодні дискутуються в політичному та науковому середовищі України, хоча донедавна усталеним був перший, яким ми послуговуватимемося в роботі) Криму території країни, яка є сусідом ЄС, спровокувала реакцію з боку Заходу. Важливість комплексного дослідження цього питання перш за все полягає у можливості визначення сценаріїв розвитку подій та формування цілісного уявлення про тенденції та стилі поведінки учасників протистояння.

Актуальність дослідження також визначається необхідністю встановлення не тільки прямих і локальних наслідків анексії, але і опосередкованих, тобто тих, які засновуються на зміні характеру відносин між країнами, що відбулось через порушення міжнародного права, тощо. Враховуючи швидкість перебігу міжнародних процесів у світі та посилення взаємозалежності різних держав, доцільно визначити як саме анексія півострова Крим вплинула на відносини між світовими державами, яке місце вона займає у порядку денному світових організацій, як впливає на світові політичні та торговельні відносини та які наслідки має для переорієнтації великих світових акторів у їх зовнішньополітичних стратегіях.

Окрім того, незважаючи на наявні дослідження, які розкривають окремі аспекти теми, комплексного опрацювання проблеми ще не проводилось, що також визначає актуальність теми магістерського дослідження.

Стан наукової розробки проблеми. Тема анексії Криму як сучасної комплексної проблеми міжнародних відносин розглядалась в роботах українських

та зарубіжних вчених. В частині досліджень автори зосереджувались на конкретних питаннях порівняно вузького спрямування, серед них на увагу заслуговують дослідження А. Беблера, який розглянув конфліктну складову українсько-російських відносин навколо кримського питання. Дж. О'Лафлін та В. Ротару розглядали питання намагання РФ легітимізувати анексію півострова, аналізували з точки зору міжнародного права основні її аргументи.¹ Е. Берг також звертається до питання норм міжнародного права, недоліки законодавства, що дозволяє Росії їх обходити та трактувати по-своєму. М. Розенберг дослідив доцільність використання косовського прецеденту для обґрунтування окупації півострова, а Г. Кухалейшвілі проаналізував намагання РФ встановити контроль над Білоруссю. Інформацію щодо анексії Криму РФ точково аналізують експерти таких інформаційних агентств як BBC, CNN, Reuters, Bloomberg та ін. Крім того, події навколо кримського питання постійно висвітлюють різноманітні національні та міжнародні агентства новин, наприклад «Дзеркало Тижня», «Emerging-Europe», філії агентства «Радіо Свобода» в різних державах, «Голос Америки» тощо. Ці публікації можна розглядати з точки зору висловленої в них аналітики, водночас використовуючи інформацію про згадані події як джерельну.

Мета дослідження полягає у вивченні анексії Криму як проблеми міжнародних відносин.

Завдання:

- дослідити анексію Криму як прецедент порушення міжнародного права;
- проаналізувати реакцію міжнародної спільноти на агресію Росії;
- оцінити порушення безпекового балансу на пострадянському просторі у зв'язку з окупацією півострова;
- розглянути мілітаризацію Криму як загрозу регіональній та глобальній безпеці;

¹ Rotaru, V. Russia`s post-Crimea legitimization discourse and its challenges for the EAP countries. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/311397028_RUSSIA'S_POST-CRIMEA_LEGITIMIZATION_DISCOURSE_AND_ITS_CHALLENGES_FOR_THE_EAP_COUNTRIES

- дослідити санкції як інструмент впливу на Росію та оцінити їх результати;
- проаналізувати економічні втрати України та процес боротьби за їх компенсацію в міжнародних судах;
- розглянути кримськотатарське питання та оцінити участь міжнародної спільноти в його вирішенні;
- дослідити порушення екології Криму та Чорноморського басейну як проблему міжнародного виміру;

Об’єктом дослідження є ситуація навколо кримського питання на міжнародній арені.

Предметом дослідження є анексія Криму, як сучасна проблема міжнародних відносин.

Географічні рамки охоплюють територію півострова Крим

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від анексії на початку 2014 року до початку 2020 р.

Джерельна база дослідження складається з резолюцій, звітів та декларацій ряду міжнародних організацій, заяв поданих до міжнародних судів та їх рішень, доповідей політичних діячів світового рівня, двосторонніх міждержавних договорів, заяв офіційних осіб та органів влади урядів різних країн, повідомлень та заяв на сайтах цих органів, нормативних документів, що визначають зовнішню політику та стратегічну діяльність різних держав світу, а також досліджень і статистичних даних з різних питань та тематики.

РОЗДІЛ 1. ВПЛИВ АНЕКСІЇ ПІВОСТРОВА НА МІЖНАРОДНУ БЕЗПЕКУ

1.1. Анексія Криму як прецедент порушення міжнародного права

Для цілісного розуміння проблеми анексії варто розглянути прецеденти та проаналізувати реакції сторін конфліктів та міжнародної спільноти. Нижче буде наведено декілька прикладів анексій-прецедентів, що мають спільні риси з анексією Криму чи реакцією міжнародної спільноти на такі акти агресії.

Важливо розуміти, що «анексією» вважається лише односторонній порядок приєднання. Якщо територія відходить іншій державі за результатами двостороннього договору, то це не вважається анексією. Саме тому перша індо-пакистанська війна за Кашмір, за результатами якої спірна територія була поділена між Індією і Пакистаном практично в рівних пропорціях, не вважається анексією. Також не підходить в цьому питанні третя індо-пакистанська війна за незалежність Східного Пакистану, оскільки вона призвела до проголошення незалежності цієї території як держави Бангладеш.

Дуже часто політики, а іноді й науковці проводять паралель між аншлюсом Австрії та анексією Криму, але анексія Німеччиною Судетської області набагато більше схожа на проблему півострова, ніж австрійський аншлюс. Останній був поглинанням цілої формально незалежної держави. Ми розуміємо, що, з російської точки зору, не було жодних українських документів про вихід зі складу України, тому РФ трактує приєднання Криму так, що до Росії приєдналося саме незалежна держава. Але питання варто розглядати *de-facto*, а не *de-jure*, тобто в контексті анексії частини української території. Тому паралель з Судетами набагато ближча, але не повністю.

Справа в тому, що за деякими формальними ознаками збіг між анексіями Криму і Судетів майже повний. Більшість населення Судетської області склали німці, в той час як чехи були в меншості – і точно так само українці і кримські

татари становили меншість. Російська меншина складає 68% від усього населення півострову. У німців в Судетах була своя партія на чолі з сепаратистом Конрадом Генлейном – можна було спостерігати діяльність проросійських партій у Криму. Водночас військовий тиск Росії та Німеччини допомогли кожній з них досягти своєї мети. Однак у найважливішій частині є серйозна розбіжність – бунти, які організував Конрад Генлейн в Судетській області, закінчилися провалом²: у Чехословаччини виявилось достатньо сил, щоб відновити контроль. І тоді Адольф Гітлер пішов на прямий шантаж західних союзників: він погрожував їм великою війною, якщо чехи не погодяться. Після цього в Мюнхені восени 1938 року зібралися європейські лідери і закріпили розділ Чехословаччини. В Україні ситуація була зворотною: Росія привела свої війська в бойову готовність 1 березня 2014 року, але західний світ, можливо, навчений якраз судетським досвідом, не пішов на поступки агресору, і вже 27 березня відбулася Генасамблея ООН³, на якій 100 країн підтримали територіальну цілісність України і засудили російську агресію, а на боці Росії виступили лише 10 держав.

Наступна відмінність – Німеччина абсолютно очевидно програла Першу світову війну, а ще на неї були накладені репарації, на ті часи абсолютно невідповідні економіці країни. Вони кілька разів ставили Німеччину на грань краху, і це не могло не позначитися на ставленні німців до решти світу. Виникла навіть теорія змови: нібито перемога в 1918 році була близька, але внутрішні зрадники – головним чином євреї, звичайно, – встромили ніж у спину нації, і тепер треба зібратися з силами і розправитись з усіма ворогами. Крім того, після розділу Німецької імперії в 1918 році безліч німців опинилися за її межами, а тоді право нації жити в одній державі превалювало над непорушністю кордонів. Німеччина зразка 1938 року не винесла уроки з поразки в Першій світовій війні, а Росія – з поразки в холодній війні. Десь Росія намагалася відігратися – наприклад, в Чечні.

² Прелюдия Генлейна. URL: <https://www.radio.cz/ru/rubrika/progulki/prelyudiya-genlejna> 17.09.2020

³ Territorial integrity of Ukraine (проект резолюції). URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/L.39 24.03.2014

Але після того, як в 1998 році вибухнула світова криза, прихід до влади в Росії реваншистів став питанням часу. Як Велика депресія призвела до влади радикалів у Німеччині, так і криза 1998 року привела в Кремль В. Путіна⁴.

Важливим чинником також є існування впливової історичної пам'яті, яка стає підґрунтям для народів, що мають імперське минуле, жадати відновлення своєї могутності. Але під питанням залишається потенціал таких ідей. Наприклад, Угорщина, після Першої світової війни втратила 90% території, хоча була до того також імперською державою, але режим, що встановився пізніше в Будапешті, не відзначався таким ступенем жорстокості як режим Адольфа Гітлера. Безумовно, Росія не могла не пройти через відродження реваншизму, але великою мірою рівень цих реваншистських настроїв залежить від правлячої верхівки влади, що підтримувала та посилювала їх до рівня ідеології.

Як заявив президент Російської Федерації В. Путін: «Ми категорично проти того, щоб якісь учасники міжнародного спілкування спотворювали норми міжнародного права завжди виключно тільки під свої інтереси і трактували їх так, як їм вигідно в цій конкретній ситуації. Ось в Косово треба було діяти в напрямку визнання права на самовизначення, а у випадку з Кримом потрібно зовсім, повністю спотворити ситуацію і говорити про територіальну цілісність держави, яка теж у статуті ООН прописана»⁵.

Досить часто представники влади РФ проводять паралель між питанням Косово та анексією Криму. Перш за все тому, що навіть всередині ЄС позиції країн щодо цього питання часто розходяться. Німеччина, наприклад, Косово визнає, на відміну від Іспанії, тому що в останньої великі проблеми з власними автономіями. Але, з іншого боку, в цих двох прецедентах не так багато спільних рис. Етнічні албанці в Косово, як і етнічні росіяни в Кримі, становили більшість

⁴ Мюнхенська угода. Міжнародні відносини – відповіді на основні питання. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-287.html>

⁵ Путин заявил, что не будет ни от кого бегать на саммите в Нормандии. URL: <https://ria.ru/20140524/1009176118.html>

населення. Вони точно так само не були корінним народом, при цьому вели збройну боротьбу за незалежність, але, отримавши її, не виявили бажання приєднатись до «великої Албанії». При цьому албанська армія не окупувала Пріштіну, щоб допомогти з самовизначенням Косово. У Криму ж все було навпаки: там 20 років фактично існувала Російська автономія – точно так само, як і в албанців. Але, на відміну від сербів, українці не придушували зброєю цей проросійський рух. Проросійське населення Криму не вело збройної боротьби за свою незалежність, та не терпіло утисків з боку України та українців. Анексія Криму розпочалась з інтервенції російських військ та захоплення адміністративних будівель, і тільки потім «народ Криму погодився», що треба спочатку проголосити незалежність, а потім увійти до складу Росії.

При цьому більшість науковців не звертає увагу на велику кількість інших прецедентів, що стались поза межами Європи в ХХ ст. Перша анексія після Другої світової війни сталася на початку 60-х. Індія вирішила повернути під свій контроль залишки Португальської імперії, окупувавши територію Гоа, а також Дадра, Нагар-Хавелі, Дамана і Діу, які перебували під португальським управлінням. Війна вийшла вкрай швидкоплинною, нечисленні португальські гарнізони не могли протистояти величезній індійській армії, і після кількох сутичок здалися. Незважаючи на те, що Португалія була членом НАТО, на допомогу розраховувати вона не могла, проблеми з колоніями тоді нікого не хвилювали. Серйозно воювати з Індією Португалія також не могла, оскільки у неї почалися аналогічні проблеми в африканських колоніях і основний військовий конфлікт перемістився туди. Проте, до самого повалення режиму «Нового порядку» в 1974 році Португалія не визнавала анексію своїх територій⁶.

Наступну анексію знову здійснила Індія. Крихітне князівство Сіккім в ХІХ столітті було британським протекторатом, жили там в основному народи, близькі

⁶ Бабушкин А. «Индийский Крым», или как закончилось португальское прошлое Гоа. LiveJournal.<https://an-babushkin.livejournal.com/566422.html>

до непальців і бутанців. Через гірську віддаленість Сіккім традиційно було відокремлене від решти Індії. У 1947 році після надання Індії незалежності в Сіккімі пройшов референдум, на якому вирішувалось питання приєднання до Індії. В результаті було вирішено до складу цієї країни не входити і залишитися індійським протекторатом при формальній незалежності. Але в 1975 році індійські війська окупували територію протекторату і провели референдум, на якому майже 98% місцевих жителів проголосували за входження до складу Індії. Оскільки в цей час великі світові держави намагались систематизувати хаос, що утворився після розпаду колоніальної системи та відновити економічну структуру, поруйновану за роки Другої світової війни, ніхто в світі цієї анексії так і не помітив, крім Китаю, який відмовився визнавати її і наступні 30 років наполегливо вважав Сіккім окремою державою, а не індійським штатом. Зважаючи на перебіг, цілком можливо, що РФ використовувала цей прецедент як сценарій анексії Кримського півострова⁷. Крім того, саме політична нестабільність на світовій арені (початки міграційної і політичної кризи в Європі, конфлікт в Сирії, революція в Україні, тощо), яка відбувалась станом на початок 2014 року досить подібна до ситуації, яка існувала в 1975 році. Можливо саме тому РФ обрала цей період для реалізації плану агресії.

Ще один випадок анексії стосується Індонезії та Східного Тимору, що відбувся в 1975 році. Після революції в Португалії і остаточного розпаду Португальської імперії про свою незалежність оголосила маленька територія під назвою Східний Тимор. Ця країна опинилася у досить загрозливому сусідстві на острові, другу половину якого займала найбільша в Південно-Східній Азії держава – Індонезія. До моменту проголошення незалежності в цьому регіоні діяли три партії: UDT – виступала за збереження португальського протекторату,

⁷ The Kingdom of Sikkim and its annexation with India. EurAsian Times. URL: <https://eurasianimes.com/sikkim-history-india-annexed/>

FRETILIN – ліві, які виступали за незалежність, і APODETI, яка виступала за інтеграцію з Індонезією⁸.

Спочатку Індонезія передбачала використання м'якої сили і проведення своєї політики через APODETI, яка виступала за інтеграцію країн. Однак у Східному Тиморі ця партія була не дуже популярна, а дві найпопулярніших партії, UDT і FRETILIN, навіть об'єдналися в коаліцію для досягнення незалежності. Тоді індонезійці зіграли на протиріччях між провідними партіями і посварили їх чи не до громадянської війни. Кожна з партій боялася, що колишні соратники першими захоплять владу в країні, тому почали грати на випередження. Прихильники приєднання втекли до Індонезії та просили її уряд ввести війська до Східного Тимору. Індонезійські війська практично відразу ж почали окупацію. Тоді FRETILIN, що виявилася єдиною владою в ще не захоплених регіонах, проголосила незалежність від Португалії.⁹ Проте, португальці не визнали Декларацію незалежності, і це дозволило Індонезії оголосити майбутню анексію «антиколоніальною» (подібно до того, як РФ захищала «право на отримання незалежності Кримської Республіки»).

ООН засудила дії Індонезії і закликала негайно припинити вторгнення. Але до ООН без підтримки великими світовими акторами не дослухались. Головні гравці, в свою чергу, зайняли позицію підтримки Індонезії. Австралія (найближча велика країна від місця конфлікту) підтримала дії Індонезії, США і Великобританія також протягом періоду окупації підтримували Індонезію і постачали їй зброю.¹⁰ В цей період країни Заходу були зацікавлені у підтримці будь-якого уряду, який не піддаватиметься впливу комуністів, оскільки країни Південно-Східної Азії лише почали формуватись як повноцінні держави і мали

⁸Cases pending before the Grand Chamber-Pending cases. European Court of Human Rights. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=hearings/gcpending&c>

⁹ EUR-Lex. 12016P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421313850387&uri=CELEX:02014D0386-20150621#document>

¹⁰ Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/205

досить низький рівень розвитку, що відкривало великі перспективи для розповсюдження комуністичних ідей серед місцевого населення. США, Великобританія та Австралія змінили свою позицію лише наприкінці 80-х років, коли стало зрозуміло, що СРСР вже не загрожуватиме експансією в Азійсько-Тихоокеанському регіоні і в 1999 році за участі миротворців у Східному Тиморі було проголошено незалежність¹¹.

Враховуючи такий світовий досвід Росія могла використовувати ідею «звернення народу Криму до російських братів» на основі прохання тиморських сепаратистів в Індонезії. У цьому ж випадку знову прослідковується ідея «захисту» місцевого населення від пригнічення, хоч, у цьому випадку, колоніалістського, але це не змінює природи виправдання.

Відразу дві невизнаних світом анексії здійснив Ізраїль на початку 80-х років ХХ ст. Формально, окупація Голанських висот і Східного Єрусалиму почалася ще після війни 1967 року, коли ізраїльська армія захопила ці території, але 14 років вони перебувала в статусі окупованих, після чого Кнесет офіційно поширив суверенітет Ізраїлю на Східний Єрусалим (1980 рік) та Голанські висоти (1981 рік) спеціальними законами. Треба сказати, що ООН відразу ж не визнала ці закони, і одноголосно оголосила їх такими, що не мають міжнародної сили. Тобто, Голанські висоти, як і раніше вважаються спірною територією, окупованою Ізраїлем, а ООН досі приймає резолюції з вимогою повернути Голани Сирії. Крім того, Ізраїль прийняв закон, згідно з яким територія Ізраїлю може бути відторгнута тільки за умов референдуму (або згоди 2\3 депутатів Кнесету)¹². Подібним чином РФ апелює до того, що Крим входить до її складу як автономна республіка і підкоряється адміністративному праву держави.

Що стосується Східного Єрусалиму, то спочатку передбачалося, що при створенні Ізраїлю Єрусалим буде поділений на дві частини (ізраїльську та

¹¹ East Timor History. East Timor Government. URL: <http://easttimorgovernment.com/history.htm>

¹² Golan Heights. History, Map, & Facts. URL: <https://www.britannica.com/place/Golan-Heights>

арабську), однак ця пропозиція нікому не сподобалася, і почалася війна 1948-1949 років, за підсумками якої Єрусалим все ж поділився на дві частини. Йорданія встановила контроль над східною частиною міста. Але в 1967 році Ізраїль відбив східну частину міста і вона увійшла до складу Ізраїлю, однак юридичного оформлення не було. Через 13 років було вирішено офіційно анексувати Східний Єрусалим і включити його до складу Ізраїлю. Був прийнятий спеціальний закон про Єрусалим, який проголошував місто «єдиним і неподільним» у складі Ізраїлю.[9] Анексія не була визнана Радою Безпеки ООН. РБ одноголосно прийняла спеціальну резолюцію (утрималися від голосування тільки США), за якою Ізраїль повинен відновити колишній статус східної частини міста. Проте, ООН обмежились виведенням всіх посольств з Єрусалиму. Всі країни ООН, що мали в цьому місті свої посольства, дійсно закрили їх і перенесли в інші міста¹³.

Першим випадком в історії, за якого країна-агресор зазнала збройної відповіді з боку міжнародної спільноти була анексія Іраком Кувейту. 18 липня 1990 р. іракський лідер С. Хусейн звинуватив у приватизації розташованого в нейтральній зоні нафтове родовище Румейл. Слідом за цим звинуваченням Саддам зажадав списати 10 млрд. доларів іракського боргу Кувейту, а так само, виплатити компенсацію в розмірі 2,4 млрд. доларів. Таким чином, іракський лідер планував поліпшити економічне становище країни тим самим зміцнити свій політичний режим. Переговори між Іраком і Кувейтом, що почалися 31 липня в Саудівській Аравії, були перервані вже через день. Після чого через два дні, 2 серпня 1990 року, війська Іраку вторглися на територію Кувейту. Саддам розраховував на те, що світова спільнота не почне робити ніякі дії проти Іраку. Але в цьому думка Саддама Хусейна була помилковою. 25 червня відбулась зустріч Саддама Хусейна з послом США Глеспі. У процесі зустрічі Хусейн побічно зачіпив питання про те, яка буде реакція США після вторгнення іракських військ в Кувейт. Посол

¹³ The real reason Israel annexed East Jerusalem. Israel News. URL: <https://www.haaretz.com/israel-news/premium.MAGAZINE-the-real-reason-israel-annexed-east-jerusalem-1.5476317>

висловив позицію своєї країни, суть якої полягала в тому, що вони не мають наміру втручатися в конфлікт між двома арабськими країнами.

Уряд Кувейту ніяк не хотів розгортання війни, і заявив про свою готовність обговорити всі спірні питання і надати Іраку позики в розмірі 9 мільярдів доларів. Однак в ніч з 1 на 2 серпня 1990 року 150-тисячна армія Іраку вторглася в Кувейт. У плани Хусейна входило перетворення Іраку в регіональну супердержаву. Після вторгнення армії він оголосив про анексію Кувейту і проголосив її 19-ю провінцією Іраку¹⁴.

У відповідь на анексію ООН зініціювала військову інтервенцію під своєю егідою задля зняття окупації. На цей час Ірак мав одну з найчисельніших армій в світі, тому супротив був суттєвим. ООН, крім того, ввела економічні санкції, а згодом і повне ембарго, що було безпрецедентною мірою покарання за анексію на той момент. Весь список санкцій досить довгий¹⁵, але варто зазначити, що на їх прийняття вплинув важливий чинник – поставки нафти з Кувейту до США. Як видно з попередніх випадків, сила тиску на держави-агресори залежить від того, наскільки ця анексія загрожує інтересам великих світових держав чи наскільки географічно близько до них знаходиться¹⁶.

Ще однією анексією, яка пройшла майже за тим же сценарієм, що і кримська, було захоплення СРСР країн Балтики. Згідно з пактом Молотова-Ріббентропа, підписаним між Радянським Союзом і Німеччиною 23 серпня 1939 року, Латвія і Естонія перебували в радянській сфері впливу, а Литва – в німецькій. В ході спільного радянсько-німецького вторгнення в Польщу йшла торгівля територіями, в результаті чого всі три балтійських держави потрапили в сферу радянського впливу. Вже 24 вересня 1939 року Радянський Союз почав

¹⁴ Міжнародно-правові аспекти проведення операції «Буря в пустелі». URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/26024/1/Bolgov.pdf>

¹⁵ Санкції Ради Безпеки ООН за вчинення актів агресії: на прикладі санкцій щодо агресії Іраку проти Кувейту. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.37/part_3/32.pdf

¹⁶ Kuwait. The Persian Gulf War and its aftermath. URL: <https://www.britannica.com/place/Kuwait/The-Persian-Gulf-War-and-its-aftermath>

чинити тиск на Естонію, вимагаючи території для радянських військових баз. Аналогічний тиск було надано на Латвію і Литву на початку жовтня. Створюючи політичну нестабільність за допомогою цих вимог, Радянський Союз успішно скинув деякі уряди і повільно маневрував, щоб поставити дружніх Радянському Союзу політиків на чолі трьох прибалтійських держав.

У червні 1940 року Радянський Союз ще більше посилив тиск. Після мобілізації військ на кордонах прибалтійських держав 14 червня було висунуто вимогу до Литви створити Радянський уряд, в той час як радянські війська блокували Естонію. 15 червня радянські війська вторглися в Литву, в той час як радянські і латвійські війська зіткнулись у Латвії. Основне вторгнення в Естонію і Латвію почалося на наступний день. Спорадичні бої тривали ще кілька днів, але до кінця дня 17 червня радянські війська здебільшого з відносною легкістю окупували ці три країни. У липні в трьох країнах були проведені плебісцити, і всі три країни висловили бажання приєднатися до Радянського Союзу; вибори були широко визнані такими, що відбулися. Анексія цих трьох країн була завершена на початку серпня, коли Литва, Латвія та Естонія в такому порядку приєдналися до Радянського Союзу¹⁷. Таким само чином в обмін на знижену ціну на газ РФ розмістила свої війська в Криму, а згодом вони стали основою для анексії півострова. Та ж ситуація відбулась і з «плебісцитами», перебіг і результати яких майже точно повторюють результати «референдуму».

Оцінюючи наведені вище приклади анексій та інтервенцій зазначимо, що методи РФ при анексії Криму засновується на світовому досвіді анексування територій у XX ст. Це стосується як позиції уряду Росії та його заяв, так і перебігу подій під час та внаслідок окупації.

Досить актуальним постає питання розгляду анексії Криму як прецеденту для від'єднання інших територій. Перш за все це стосується заяв російського уряду і ЗМІ щодо того, що ЄС, у випадку визнання незалежності Каталонії має

¹⁷ Як СРСР окупував країни Балтики. Оцінки істориків. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27129506.html>

визнати і незалежність Криму, наголошуючи на аморфних подібностях. Тому варто розглянути основні відмінності між цими двома випадками.

Перш за все потрібно враховувати, що каталонці – це не тільки населення однойменного іспанського регіону, а й самостійний народ, що веде свою історію з середньовіччя. Каталанська мова налічує 11,6 млн носіїв і, всупереч поверхневому погляду, за своєю структурою ближча не до іспанської (точніше, кастильської), а до окситанської, поширеної на півдні Франції. При цьому не варто розглядати каталанську мову, як таку, що належить більше до французької, оскільки каталанською написано також і багато літературних творів, визнаних наукою як окремий напрям літератури¹⁸. Тобто, право на незалежність Каталонії базується на волевиявленні самих каталонців, які є автохтонами. В той же час проросійський рух в Криму складався переважно з етнічних росіян чи українців, але ніяк не кримських татар, які з 1991 року не виступали за незалежність півострова. правилу»¹⁹. В цьому контексті також варто зауважити, що керівництво РФ обґрунтовує анексію півострова, апелюючи до переважного використання його населенням російської мови, що вписується у розуміння власної діаспори Російською державою, яке спирається на мовну ознаку.²⁰ Але це, по-перше, не може бути підвалиною для анексії, по-друге – не є ознакою, яка відрізняє від іншого населення саме кримськотатарський народ. Багато логічнішим було б, якби про створення окремої держави заявляли виключно представники нації, батьківщина якої знаходиться в Криму – кримські татари, але вони питання про відокремлення не піднімали. Ані російськомовні українці, ані російські мігранти (незалежно від того, чи вони, чи їх предки переселились на територію півострова),

¹⁸Catalan literature. URL: <https://www.britannica.com/art/Catalan-literature>

¹⁹«Будущего в оккупации нет». Мустафа Джемилев – о судьбе Крыма, украинских выборах и крымскотатарской автономии. URL: <https://glavcom.ua/ru/interview/budushchego-v-okkupacii-net-mustafa-dzhemilev-o-sudbe-kryma-ukrainskih-vyborah-i-krymskotatarskoy-avtonomii-603257.html>

²⁰ Bebler A. Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict. Romanian Journal of European Affairs. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/297774543_Crimea_and_the_Russian-Ukrainian_Conflict

що не належать до кримськотатарського народу не можуть підіймати питання відокремлення.

По-друге, графства Каталонії існували як незалежні ще в 988 році, а пізніше вони утворили державу зі столицею в Барселоні. Пізніше історично склалось, що ці землі ввійшли в 1516 році до складу єдиного Іспанського королівства. При цьому Каталонія зберігала свої права і привілеї, наприклад – парламент. Після повстання 1640 року і проголошення незалежності, яке Іспанія придушила, Каталонія втратила свої автономні права²¹. Остаточо Каталонія повернула собі автономію в 1978 році, а в 2006 розширила її²². Крим же був переданий владою СРСР до складу УРСР добровільно, так само, як і автономія, яка надавалась півострову в 1991 році. Крім того РФ, як наступниці СРСР повинна підтримувати рішення попередника, за яким він добровільно передав Крим до складу УРСР.

По-третє, каталонці виступають саме за незалежність, а не перехід до іншої держави, оскільки будь-які заклики про приєднання до Франції, в складі якої теж є історичні землі Каталонії, відсутні як з боку каталонського уряду, так і французького. Крім того підтримка ідеї про незалежність на консультаційних неофіційних референдумах в 2009 та 2010 рр. показала результати в 96% і 95% відповідно, а з 2012 р. більшість у каталонському парламенті займають прихильники незалежності²³.

Ще один аргумент – боротьба за незалежність Каталонії засновується на волевиявленні народу, сформованого в кордонах цієї території, що має достатню економічну та політичну базу для існування як унітарна держава. В той же час «кримський сепаратизм» був мотивований збройними силами РФ. Відмінності між цими випадками в 2014 році визнала і сама Каталонія, яка розіслала по

²¹ The history of Catalonia, struggle for independency. URL: <https://www.citytoursbarcelona.com/english/history/the-history-of-catalonia>

²² Catalonia _ Geography, Independence Movement, & History. URL: <https://www.britannica.com/place/Catalonia>

²³ Регіональний сепаратизм в іспанії: стан та перспективи розвитку (на прикладі Каталонії). <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/20220>

посольствах країн ЄС документ під назвою «Каталонія – це не Крим»²⁴, в якому було заявлено про основні відмінності між цими випадками. На думку каталонського уряду «референдум» у Криму був «спробою легітимізувати анексію частини території незалежної держави за допомогою військової агресії». Каталонія визнала, що влада Криму діяла під тиском військ Росії, а жителі півострова були або залякані, або частково недопущені до голосування для того, щоб збільшити відсоток тих, хто підтримує від'єднання.

Отже, порівняння каталонського сепаратизму і окупації Кримського півострова свідчить про різні ситуації. Але, не зважаючи на це, російські ЗМІ та чиновники продовжують апелювати до таких «паралелей», наголошуючи на тому, що ситуації абсолютно ідентичні²⁵ і постійно упускаючи тезу про окупацію півострова під час незаконного референдуму.

Отже, ні сценарій, ні аргументація Російською Федерацією анексії Криму – абсолютно не нові. Російська стратегія агресії збрала у собі ті особливості анексій в минулому, які обходять міжнародне право та дозволяють використати найрадикальніші методи з найменшим супротивом. Окрім того, досить великий вплив справив і фактор військової потужності РФ та непередбачуваності дій російського керівництва, яке досить часто нерационально реагує на події у світі. Уряд РФ також використовує анексію півострова для розхитування ситуації в Європі та підриви авторитету США та ЄС на міжнародній арені, наголошуючи на «подвійних стандартах»²⁶ Заходу через «несправедливість» у визнанні Косово і невизнанні результатів нелегітимного референдуму в Криму. Не менш важливою причиною анексії Криму – є наявність військово-морської бази в Криму у м.Севастопіль. Москва розуміє, що у випадку зміни уряду на півострові, вони можуть повністю втратити контроль на півостровом та у Чорноморському регіоні

²⁴ «Каталония — это не Крым». URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2443183>

²⁵ Путин сравнил референдумы в Крыму и Каталонии. URL:

https://lb.ua/world/2017/10/19/379721_putin_sravnil_referendumi_krimu.html

²⁶ Там само.

Найбільших зусиль в останні роки російська пропаганда прикладала для порівняння кримського інциденту з рухом за незалежність Каталонії. Але аргументація для проведення таких паралелей існує лише для РФ, про що свідчать заяви як непідконтрольних уряду російських ЗМІ, які, хоч і не різко, але, все ж, визнають неправомірність референдуму, намагаючись не викликати бурхливої реакції з боку влади²⁷.

²⁷ Чем Каталония отличается от Крыма. Предисловие к референдуму, который состоится 1 октября. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/09/29/74016-chem-kataloniya-otlichaetsya-ot-kryma>

1.2. Реакція міжнародної спільноти на анексію Криму

Після вторгнення військ РФ на територію півострова представники багатьох держав та організацій висловили свою позицію щодо російської агресії. Перш за все варто розглянути позицію офіційних осіб європейських країн, оскільки саме їх геополітичне положення знаходиться найближче до України. Ще на початку березня 2014 року глави держав ЄС та представники урядів і міжнародних організацій висловили офіційні позиції:

- Європейський комісар з питань розширення та Європейської політики сусідства Штефан Фюле закликав зберегти статус Ялти, як території для зустрічей представників країн світу в Україні. «У Криму на Ялтинській Європейській стратегії Yes ми обговорювали об'єднану Європу. Збережіть Ялту місцем для зустрічей Сходу і Заходу в неподільній Україні»²⁸.
- Президент Литви Даля Грібаускайте заявила, що Литва не визнає приєднання Росією анексованих територій та наголосила на тому, що РФ здійснила грубий акт агресії. «Через анексію Криму Росією і ситуацію на сході України навколишній світ не має спокою. Росія країна-агресор», – підкреслила Грібаускайте та додала, що постійний член Ради Безпеки ООН перетворилася на агресора. «Українські події все показують. На жаль, позиція Росії послаблює міжнародну систему безпеки», – заявила литовський президент²⁹.
- Верховний представник ЄС Кетрін Ештон, представляючи офіційну позицію усієї організації заявила, що анексія півострова грубо порушує норми міжнародного права. «Ми переконані, що має бути мирне вирішення поточної політичної кризи і повна повага принципів і зобов'язань, взятих в рамках міжнародного законодавства. Ми

²⁸ Єврокомісар Фюле закликає Росію залишити хоча б Ялту. URL:

<https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/30245-evrokomisar-fyule-zaklikae-rosiyu-zalishiti-hocha-b-yaltu.htm>

²⁹ Грібаускайте назвала Росію країною-агресором. URL: <https://www.aa.com.tr/tu/mir/gribauskajte-nazvala-rossiyu-stranoy-agressorom/39861>

закликаємо Росію негайно відвести свої війська на місця їх постійної дислокації», – підкреслила Ештон[23]. Крім того, ЄС закликає Росію погодитися із запрошенням України провести консультації з усіма учасниками-підписантами Будапештського меморандуму. Також, за словами Ештон, ЄС підтримуватиме будь-який конструктивний діалог, який має на меті мирне вирішення ситуації, і продовжуватимемо участь ЄС у міжнародних зусиллях, працюючи з ООН, ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями. «Ми вітаємо можливість місії (в Криму) щодо встановлення фактів від ОБСЄ», – заявила вона³⁰.

Європейський Союз не визнає і продовжує рішуче засуджувати це порушення міжнародного права, яке залишається викликом системі міжнародної безпеки. Позиція ЄС ґрунтується на Статуті ООН, де прописано, що територія держави не може бути захоплена іншою державою в результаті погрози або застосування сили, а також на Гельсінському заключному акті, в якому країни-підписанти заявили про свій намір дотримуватися принципу непорушності кордонів і територіальної цілісності.³¹

ЄС також наголосив, що його позиція ґрунтується на резолюції, прийнятій 27 березня 2014 року Генеральною Асамблеєю ООН, яка підтвердила прихильність організації до визнання суверенітету, політичної незалежності, єдності і територіальної цілісності України в її визнаних міжнародною спільнотою кордонах, підкресливши недійсність результатів «референдуму», проведеного в Криму 16 березня. Під час засідання Асамблея голосуванням ухвалила резолюцію «Територіальна цілісність України»³². Резолюція закликає держави, міжнародні організації і спеціалізовані агентства не визнавати жодних

³⁰ Реакція світових лідерів на ситуацію в Криму. <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/reakcijami-mirovyh-liderov-na-situaciju-v-krymu-228753/>

³¹ Statement by the Spokesperson on human rights violations against and the illegal detention of Crimean Tatars by the Russian Federation European External Action Service. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/60408/statement-spokesperson-human-rights-violations-against-and-illegal-detention-crimean-tatars_en The consequences of the annexation of Crimea. OSW Centre for Eastern Studies. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-03-19/consequences-annexation-crimea>

³² [Territorial integrity of Ukraine](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/L.39) (проект резолюції). URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/L.39

змін статусу Криму і чорноморського міста-порту Севастополь та уникати дій чи контактів, що можуть бути розцінені як визнання.³³

Політика невизнання з боку ЄС включає в себе цілий комплекс заходів, метою якого є демонстрація того, що ЄС не визнає нелегальну анексію, використовуючи для цього й інші заходи на додаток до звичайних політичних і дипломатичних дій. Зобов'язання не визнавати анексію було прийнято Європейською Радою в березні 2014 року.³⁴ З того часу воно було неодноразово підтверджено Радою.

Окрім згаданої вище резолюції від 27 березня 2014 року ООН неодноразово підтверджувала свою прихильність до підтримки основних прав України як держави та українців, як її громадян, навіть на окупованих територіях. Про це часто йдеться в офіційних заявах як прес-центру ООН, так і Генеральних секретарів ООН. Тоді ж Пан Гі Мун виступив на засіданні постійної ради ОБСЄ, звернувши велику увагу на українське питання. Зокрема, генсек повідомив, що ООН надає консультативну підтримку спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, в тому числі в рамках посередницьких зусиль з врегулювання кризи. «Ми також налаштовані на спільну роботу з ОБСЄ та іншими міжнародними гравцями для надання довгострокової підтримки Україні у вирішенні глибинних причин, що лежать в основі кризи», – сказав генеральний секретар ООН. Він окремо зупинився на «виборах» на Донбасі 2 листопада 2014 року, назвавши їх «невдалим і контрпродуктивним розвитком подій»³⁵.

Резолюція ГА ООН від 19 грудня 2016 року стала першим міжнародним документом, в якому РФ визнано державою, що окупувала українські території. ГА ООН висунула вимогу до Росії припинити агресію та вжити заходів відповідно до норм міжнародного права. Відповідно до тексту документа РФ мала звільнити усіх ув'язнених українських громадян, незаконно затриманих

³³ Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/205

³⁴ Resolution 2155 (2014). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/771722>

³⁵ Генеральные секретари ООН и ОБСЕ обсудили ситуацию в Украине. URL: <https://ru.krymr.com/a/26674504.html>

під час окупації та засуджених ігноруючи будь-які базові норми правосуддя, припинити порушення прав людини, дискримінацію та переслідування проукраїнських та кримськотатарських активістів та повернути до України осіб, затриманих та вивезених до Росії. Резолюція також вимагала покарання для усіх осіб, причетних до незаконних переслідувань осіб.³⁶

«Ті, хто страждає від рук окупаційного режиму в Криму налякані і беззахисні. Вони живуть без будь-яких шансів захистити свої права, протестувати або бути почутими. Україна докладе всіх зусиль, щоб змусити Російську Федерацію забезпечити дотримання її обов'язків як окупаційної влади у відповідності з міжнародним правом, а також для забезпечення безпечного і безперешкодного доступу міжнародних правозахисних механізмів на тимчасово окупованій півострів для здійснення моніторингу та звітності про ситуацію у відповідності з їх мандатом», – прокоментував резолюцію тодішній замісник міністра закордонних справ України Сергій Кислиця³⁷.

Останньою резолюцією, ухваленою ООН стала резолюція від 18 грудня 2019 року про захист прав людини в окупованому Росією Криму.³⁸ Подібну резолюцію з такою ж назвою ГА ООН прийняла рівно на рік раніше, 18 грудня 2018 року³⁹

У новій версії резолюції йдеться про наступне:

- ООН вимагають у Росії припинити заходи зі зміни демографічної ситуації в регіоні.
- ООН закликає міжнародне співтовариство продовжувати засуджувати на усіх рівнях порушення прав людини Російською Федерацією на території півострова .

³⁶ Human Rights Watch. 2014. "Crimea: Disappeared Man Found Killed." March 18. Accessed February 28. URL: <https://www.hrw.org/news/2014/03/18/crimea-disappeared-man-found-killed>

³⁷ Генеральная ассамблея ООН приняла резолюцию о правах человека в Крыму. URL: <https://ru.krymr.com/a/news/28185256.html>

³⁸ Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/205

³⁹ Генасамблея ООН ухвалила резолюцію щодо російської агресії в Керченській протоці. URL: https://zik.ua/news/2018/12/18/genasambleya_oon_uhvalyla_rezolyutsiyu_shchodo_rosiyskoi_agresii_v_kerchenskiy_1471985

- Агресія у будь-якому разі скасовує можливість визнання приєднання території міжнародною спільнотою, як нагадування для РФ.
- Засудження примусового призову жителів півострова до збройних сил РФ та застосування кримінальних проваджень для переслідування осіб, що ухиляються від незаконного призову.
- ООН вимагає від РФ негайно звільнити усіх громадян України, що знаходяться в полоні в Росії.
- ООН закликала Москву припинити політику переслідування осіб, що користуються правом вільного висловлення думки та звільнити усіх, хто був затриманий внаслідок таких протиправних дій. Це стосується усіх затриманих як на території півострова, так і поза ним, а також в період до анексії Криму.
- Організація засуджує масові затримання активістів і захисників прав людини, які РФ аргументує як протидію терористичній та екстремістській діяльності. Це стосується, наприклад, представників громадянської ініціативи «Кримська солідарність»⁴⁰.

Окрім ООН, на анексію Криму реагували й інші організації. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) 9 квітня 2014 року за втручання у справи України позбавила Росію права голосу, а також участі в роботі керівних органів ПАРЄ і в спостереженні на виборах. Російська делегація на знак протесту покинула сесію Асамблеї. За це рішення проголосувала переважна більшість членів ПАРЄ: 145 при 21 проти і 22 тих, хто утримався. Самі росіяни не голосували. У документі засуджується агресія та анексія півострова Крим Росією, як пряме порушення основоположних норм міжнародного права, задекларованих, зокрема, в Статуті ООН та Гельсінському заключному акті ОБСЄ, а також основних принципів діяльності РЄ. ПАРЄ відхилила ініційовану представником Грузії поправку про анулювання

⁴⁰ Today the UN General Assembly will consider a resolution on the human rights situation in Crimea. URL: <https://ctrcenter.org/en/news/3437-today-the-un-general-assembly-will-consider-a-resolution-on-the-human-rights-situation-in-crimea> ; UN General Assembly will consider a draft resolution on protection of human rights in the occupied Crimea. ГКДЖ <https://112.international/politics/un-general-assembly-to-consider-draft-resolution-on-human-rights-in-occupied-crimea-46648.html>

повноважень російської делегації, але при цьому залишила за собою право повністю позбавити делегацію повноважень, якщо Росія до кінця року не відмовиться від анексії Криму⁴¹.

На знак протесту російська делегація вирішила достроково покинути квітневу сесію асамблеї. «Ми не приймемо участі в подальшій роботі сесії. Зараз ми покидаємо цю сесію на знак протесту і залишаємо за собою право розглянути питання про подальшу участь Росії у Парламентській асамблеї Ради Європи», – заявив глава комісії і голова комітету Держдуми з міжнародних справ О. Пушков.

«Та червона межа, яку ми розглядали як можливість продовжити роботу на сесії, вона пройдена поправкою номер сім, що позбавляє нас можливості брати участь у спостережних місіях і працювати в керівних органах ПАРЄ», – сказав Леонід Слущкий. Росія була позбавлена права бути представленою в Бюро Асамблеї, Президентському комітеті і Постійному комітеті. «Держави, які 15 років порушують міжнародне право, бомблячи Белград і Лівію, не можуть приймати рішення щодо РФ», – сказав Пушков, відповідаючи на питання журналіста, чи дійсно він вважає, що в цьому випадку порушується право Росії⁴².

Це рішення продовжилось і надалі. З 2017 року РФ перестала сплачувати внески до РЄ і в 2019 році організація мала розглянути питання виключення РФ з організації. Але, несподівано, позиція Ради Європи змінилась і 26 червня 2019 року ПАРЄ без жодних обмежень та дисциплінарних стягнень повернула право голосу російській делегації. Не було також підтримано поправок до резолюції, в якій йшлося про засудження анексії Криму. Але ПАРЄ висунула вимогу до Росії звільнити 24 українських військових, взятих у полон під час інциденту в Керченській затоці. У відповідь на це делегації України, Литви, Латвії, Естонії,

⁴¹ ПАРЄ позбавила Росію права голосу і виключила зі своїх керівних органів. URL: https://dt.ua/WORLD/parye-do-kincyu-roku-viklyuchila-rosiyu-zi-svoyih-kerivnih-organiv-141388_.html

⁴² ПАСЕ лишила делегацію Росії права голоса до конца года - BBC News Русская служба. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2014/04/140410_pace_vote_russia

Польщі, Словаччини та Грузії покинули залу засідань у повному складі⁴³. Очевидно, це було спровоковано ситуацією, за якої РФ не сплачувала внески до організації, що відбивалось на бюджеті останньої. Але внаслідок повернення Росії до складу ПАРЕ в органі розпочалась криза, хоча більшість представників семи делегацій повідомили, що повернуться до роботи. При цьому українська делегація припинила свою офіційну діяльність. Засідання ПАРЕ відвідувала лише частина українських делегатів, що не мали визначеного статусу⁴⁴.

Рішення про повернення до участі в ПАРЕ було прийнято Верховною Радою України 16 січня 2020 року більшістю голосів (348). У документі зазначалось: «Верховна рада України доручає постійній делегації Верховної Ради України в Парламентській асамблеї Ради Європи, реалізуючи право України як повноправного члена Ради Європи, подати свої повноваження на затвердження для участі в щорічній сесії ПАРЕ 2020 року». У пояснювальній записці наголошено на тому, що робота делегації України є необхідною для здійснення прямих обов'язків країни як повноправного члена ПАРЕ⁴⁵.

29 січня 2020 року ПАРЕ ухвалила нову процедуру впровадження санкцій за «серйозні правопорушення» за якої потрібно погодження трьох основних органів РЄ – Парламентської Асамблеї, Генерального секретаря та Комітету міністрів. Метою такої системи є «уникнення санкцій». В той же час за несерйозні порушення діятиме колишня процедура санкціонування. Варто зазначити, що асамблея відхилила поправки запропоновані українською делегацією⁴⁶. РФ також подавала свої правки, але після того, як їх було відхилено, заявила, що для Росії недостатньо ускладнення процедури впровадження санкцій, російська делегація вимагала гарантованого імунітету проти будь-яких впроваджень⁴⁷.

⁴³ ПАРЕ повернула повноваження російській делегації. Без жодних санкцій. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48778483>

⁴⁴ Бойкот ПАРЕ: за і проти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2788289-bojkot-pare-za-i-proti.html>

⁴⁵ Рада поновила участь української делегації в роботі ПАРЕ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2857376-rada-vidnovila-ucast-ukrainskoi-delegacii-v-roboti-pare.html>

⁴⁶ ПАРЕ ухвалила нову санкційну процедуру для країн, що здійснили серйозні порушення. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/01/29/7105757/>

⁴⁷ Росія пообіцяла голосувати проти проросійської доповіді у ПАРЕ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/01/29/7105756/>

Досить рішучою була реакція США на анексію півострова. Держсекретар США Джон Керрі заявив, що військова операція Росії на території України спричинить нагнітання напруженості в регіоні і серйозне погіршення американсько-російських відносин. «Якщо Росія не зробить конкретних кроків з деескалації напруженості, то це зробить глибокий негативний вплив на американсько-російські відносини і міжнародне становище Росії», – йдеться в поширеній заяві дипломата. У ньому зазначено, що держсекретар вже провів телефонну конференцію з «глобальними партнерами», щоб «скоординувати наступні кроки». «Ми єдині в наших оцінках, і будемо працювати спільно задля підтримки України та її народу в цей історичний час», – підкреслив Керрі. Він не уточнив, з колегами з яких країн він спілкувався, проте зазначив, що з самого початку в США визнавали і поважали зв'язки Росії з Україною, а також російську заклопотаність ставленням України до етнічних росіян. «Однак ця заклопотаність повинна виражатися не шляхом порушення суверенітету і територіальної цілісності України, а в прямих контактах з урядом України», — підкреслив держсекретар⁴⁸.

Більш стриманою була реакція глав МЗС КНР та Республіки Корея на анексію Криму Росією. Представник МЗС КНР Хун Лей заявив, що вирішення конфлікту має відбуватись в рамках міжнародного права та політичного діалогу. «Повага суверенітету, незалежності та територіальної цілісності країн є незмінною позицією КНР. Вважаємо, що всі сторони повинні зберігати холонокровність і стриманість, не вживати суперечливих дій, здатних загострити протиріччя. Міжнародне співтовариство має відігравати конструктивну роль у вирішенні відповідного питання», – зазначив він. Хун Лей також підкреслив, що «Китай завжди дотримувався неупередженої і об'єктивної позиції з питання Криму»⁴⁹.

⁴⁸ США обещают Украине поддержку, а России – ухудшение отношений. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/2/7016938/>

⁴⁹ Южная Корея и Китай с Индией не признали присоединение Крыма к России/ URL: <https://vesti.ua/mir/43283-kitaj-i-juzhnaja-koreja-ne-priznali-prisoedinenija-kryma-k-rossii>

У свою чергу в МЗС Республіки Корея заявили, що вони не визнають референдум, проведений в Криму і анексію Криму Росією. У відомстві підкреслили, що територіальна цілісність України, її суверенітет та незалежність повинні поважатися⁵⁰. «Прем'єр-міністр підкреслив послідовну позицію Індії з питань єдності і територіальної цілісності країн», – йдеться в повідомленні МЗС Індії. Індійський прем'єр Манмохан Сінгх висловив сподівання, що всі сторони конфлікту виявлять терпимість і конструктивно працюватимуть разом для вирішення питань у політичній та дипломатичній площині. При цьому ці рішення, як зазначив Сінгх, повинні захищати «законні інтереси всіх країн в регіоні і забезпечувати тривалий мир і стабільність в Європі і за її межами»⁵¹.

Таким чином, реакція на анексію Криму світовими державами та організаціями була, переважно, негативною. Більшість з них відкрито засудили російську агресію, деякі застосували заходи покарання, а частина держав обмежили двосторонній та багатосторонній діалог і погрожували санкціями. При цьому варто також розуміти, що багато держав світу не хочуть йти на відкритий конфлікт з РФ навіть через такий злочин, як анексія (як, наприклад, повернення РФ до участі в ПАРЄ). Найактивнішу і найжорсткішу позицію зайняли країни Заходу, в першу чергу – ЄС, оскільки агресія відбувається географічно близько до його східних кордонів. Активна позиція США в цьому питанні пов'язана з побоюванням, що Росія зможе й надалі розхитувати ситуацію в Європі послаблюючи позиції ЄС в той час, поки Штати вестимуть боротьбу з КНР та війну на Близькому Сході. У майбутньому Україна може гарантовано розраховувати на підтримку ЄС та США, але, в той же час, їй варто орієнтуватись на союзників, які не залежать економічно від РФ, оскільки висока ймовірність повторення ситуації з ПАРЄ.

⁵⁰ Южная Корея не признала аннексию Крыма. URL: <https://ukranews.com/news/236963-yuzhnaya-koreya-ne-priznala-anneksiyu-kryma>

⁵¹ Южная Корея и Китай с Индией не признали присоединение Крыма к России. URL: <https://vesti.ua/mir/43283-kitaj-i-juzhnaja-koreja-ne-priznali-prisoedinenija-kryma-k-rossii>

1.3. Порухення безпекового балансу на пострадянському просторі у зв'язку із анексією Криму

Анексія Криму суттєво вплинула не тільки на безпеку країн ЄС. Суттєву загрозу почали відчувати і пострадянські республіки. Перш за все, країни колишнього СРСР побачили, що тепер РФ здатна не тільки на гібридні конфлікти та відторгнення територій інших держав (наприклад, Південної Осетії та ін.), а й на повноцінну анексію – пряме захоплення території чужої держави, подібного якому в регіоні не було з часів Другої світової війни. Хоча це стосується далеко не всіх держав. Проти зміни статусу Криму виступили ті країни, які в минулому самі втратили контроль над частиною своїх територій. МЗС Грузії, зокрема, заявило, що результатів референдуму не визнає і вважає подію порушенням міжнародного права. Росію Міністерство при цьому звинуватило в «спробі анексії». Пізніше, вже після того, як був підписаний договір про приєднання Криму до РФ, глава грузинського МЗС Майя Панджикідзе у бесіді з представниками ЗМІ Грузії сказала, що не виключає повторення кримського сценарію в окупованих регіонах Грузії, які «можуть приєднати» до Росії так само, як і Крим. Панджикідзе заявила також, що у разі, якщо Грузія отримає відповідну пропозицію, вона готова брати участь у міжнародних місіях в Криму з метою «сприяння встановленню стабільності»⁵².

Про невизнання референдуму в Криму заявив і президент Молдови Ніколає Тімофті, висловивши підтримку цілісності України. Він також застеріг Росію від того, щоб підтримувати пропозицію про приєднання, що надійшла від невизнаної республіки Придністров'я. Станом на 2014 рік багато політиків і науковців заявляли про те, що наступною жертвою російської агресії стане Молдова⁵³. На сьогодні такий сценарій розвитку подій не видається можливим, але не можна заперечувати того факту, що заморожений конфлікт у

⁵² Тбілісі – против «росийской аннексии» Крыма. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/georgia-reaction-on-crimea/1872812.html>

⁵³ Взгляд из Одессы. <https://day.kyiv.ua/ru/article/podrobnosti/vzglyad-iz-odessa>

Придністров'ї є однією з найзручніших платформ для розгортання нової агресії РФ у Східній Європі.

20 березня 2014 року із заявою виступив і президент Азербайджану Ільхам Алієв, вже не вперше пообіцяв повернути контроль над Нагірним Карабахом: «Я абсолютно впевнений, що зростаюча міць Азербайджану, наш потенціал і продумана, виважена зовнішня політика дозволить нам відновити свою територіальну цілісність»⁵⁴. Враховуючи ситуацію, ця заява була спровокована побоюваннями про виникнення нової агресії щодо Азербайджану, а обіцянка повернути Нагірний Карабах підтверджувала готовність цієї держави боротись за свої права.

Приєднання Криму до Росії закономірно засудили і країни Балтії. Загалом, вони підтримали позицію Євросоюзу, який відмовився визнавати референдум на півострові і подальшу зміну його статусу. МЗС Литви закликала Росію зупинити агресію щодо України, і висловилося за об'єднану позицію міжнародного співтовариства на підтримку українського суверенітету: «Литва закликає Росію зупинити агресію і закликає міжнародне співтовариство об'єднатися і підтримати український суверенітет»⁵⁵. Литовський політичний оглядач Вітаутас Бруверіс зазначив: «Консенсус всіх головних політичних сил полягає в тому, що Крим вкрадений, це є абсолютно неприйнятним фактом, і що Росія повинна за це поплатитися»⁵⁶.

Анексія півострова викликала мало не паніку серед урядів країн регіону. Ще наприкінці березня 2014 року урядовці країн Балтії заявляли, що необхідно зміцнити оборону в регіоні та наростити військову присутність. При цьому варто врахувати, що Литва, Латвія та Естонія є, радше, «споживачами безпеки», оскільки їх вклад в бюджет НАТО порівняно незначний. Незважаючи на складнощі з фінансуванням оборони країни Балтії активно беруть участь у

⁵⁴ Президент Азербайджана заявил о неизбежном возвращении Нагорного Карабаха. url: <https://www.interfax.ru/world/365953>

⁵⁵ Реакция мировых лидеров на ситуацию в Крыму. URL: <https://delo.ua/econonomyandpoliticsinukraine/reakcijami-mirovyh-liderov-na-situaciju-v-krymu-228753/>

⁵⁶ Аннексия Крыма - взгляд из стран Балтии URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/ai-baltics-on-crimea/3240221.html>

військових навчаннях на своїй території і виступають їх співорганізаторами, особливо з 2014 року. Втім, якщо говорити про оперативну допомогу НАТО країнам Балтії, то багато західних фахівців переконані, що, хоча ці держави і є членами НАТО, у Північноатлантичного альянсу просто не буде часу, щоб оперативно відреагувати на можливе російське вторгнення. А те, що воно може статися, у багатьох жителів Балтії не викликає сумніву, що спровокувало відповідне занепокоєння уряді країн.

З військової точки зору, відзначають експерти, географія Східної Європи сильно ускладнює стратегічні завдання НАТО. Поки що єдина суттєва військова сила в регіоні – це армія Польщі. Але і їй для надання військової допомоги балтійським сусідам довелося б передислокувати війська через досить вузький коридор між Калінінградською областю Росії і Білоруссю. У цьому випадку шанс отримати своєчасну допомогу має хіба що Литва. До Латвії і, тим більше, до Естонії вона може і не дійти. Попри те Маріус Лаурінавічюс, політолог, вважає: «Напад Росії на балтійські країни, особливо за допомогою регулярних військ, звичайно, не є чимось неминучим. Але і балтійські країни, і НАТО повинні бути готові до будь-яких сценаріїв. І сценарій з російським вторгненням стає все більш і більш вірогідним»⁵⁷.

Ще однією країною, якій загрожують амбіції РФ є Білорусь. З початку тисячоліття глава Білорусії Олександр Лукашенко намагається балансувати у своїй зовнішній політиці між Росією та ЄС і отримати якнайбільшу політичну та економічну вигоду. Важливим нюансом є російсько-білоруський діалог про взаємну інтеграцію країн, що, юридично, розпочалась після підписання 8 грудня 1999 року договору «Про створення Союзної держави», за яким повинен був розпочатись процес об'єднання країн у різних сферах.

«Я розумію ці натяки: ви отримаєте нафту, але давайте руйнуйте країну і вступайте до складу Росії», – зробив заяву президент Білорусії на прес-

⁵⁷ Страны Балтии боятся агрессии России. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/baltics-are-afraid-of-russia-aggression/3194873.html>

конференції 14 грудня 2014 року в Мінську⁵⁸. О.Лукашенко вважає, що бачення Союзної держави Москвою відрізняється імперіалістичним підтекстом під виглядом «глибокої інтеграції». «Нам кажуть – компенсація за податковий маневр буде, коли буде, як деякі кажуть, більш глибока інтеграція. А деякі прямо говорять – ми готові, щоб ви шістьма областями увійшли до складу Російської Федерації». Відповідаючи на питання про створення єдиного емісійного центру і валютного союзу, О. Лукашенко сказав, що «це означає створювати союз з даху, а не з фундаменту». «На початку 2000-х років не потрібен був цей союз, який прописаний в договорі. А зараз багато про це почали говорити, я ще більше чую», – заявив президент.

У листопаді 2018 року Лукашенко заявляв, що у Білорусі є ряд умов для продовження діалогу про інтеграцію: перегляд ціни на газ (відповідно до позиції білоруської сторони, вартість палива має бути не вищою, аніж в Смоленській області Росії), відкриття для товарів з Білорусі російських ринків і виплата компенсації за вчинення «податкового маневру» (йдеться про інцидент, коли в 2018 році РФ зрівняла внутрішню ринкову та експортну ціну на нафту, а це, за заявами представників Білорусі, завдало шкоди білоруській промисловості, в першу чергу – нафтопереробній)⁵⁹.

Зараз сторони ведуть діалог, який запропонував прем'єр-міністр РФ Дмитро Медведєв наприкінці 2018 року⁶⁰. У документі зазначено, що Росія виконає умови Російської сторони лише опісля імплементації проекту з поглиблення інтеграції учасників договору. Міністр економічного розвитку РФ М. Орешкін заявляв, що до червня 2019 року сторони узгодили позиції щодо 90% пунктів програми з поглибленої інтеграції (варто зауважити, що після цього міністр економіки Білорусії Д. Крутой заявив, що сторони погодили лише 80%). У документі йдеться про часткову «економічну інтеграцію на рівні, не

⁵⁸ Лукашенко заподозрил Москву в попытках инкорпорировать Белоруссию в Россию. URL: <https://www.interfax.ru/world/642329>

⁵⁹ Росія не поспішає компенсувати Білорусі ні податковий маневр, ні збитку від «брудної нафти». URL: <https://belsat.eu/ua/news/rosiya-ne-pospishaye-kompensuvati-bilorusi-ni-podatkovij-manevr-ni-zbitku-vid-brudnoyi-nafti/>

⁶⁰ Медведев назвал варианты развития интеграционного проекта с Беларусью. URL: <https://rg.ru/2018/12/13/medvedev-nazval-varianty-razvitiia-integracionnogo-proekta-s-belarusiu.html>

менш ніж в Євросоюзі, а в ряді питань – аналогічної конфедеративним або навіть федеративним державам»⁶¹. Окрім розширення території держави та впливу у Європі, утворення і очільництво Союзної Держави дозволило б Путіну обійти конституційне обмеження займати пост президента більш ніж протягом двох термінів поспіль і залишитися на посту президента держави після 2024 року. Д. Песков прес-секретар офісу російського президента цей варіант категорично відкинув. При цьому О. Лукашенко неодноразово заявляв, що інтеграція до Союзної держав загрожувє суверенітету Білорусі⁶².

Ряд пунктів договору, що стосувались глибоких змін в економіках обох держав, мали узгодити глави держав під час зустрічі, що відбулась 7 грудня в Сочі. Але, судячи з реакції президентів, згоди сторони так і не досягли: О. Лукашенко залишив резиденцію Путіна, не зробивши жодної заяви пресі, а засідання Вищої Державної ради Союзної Держави, що мало пройти у Москві наступного дня і на якому сторони мали підписати узгоджену програму реалізації договору «Про Союзну Державу», було скасовано⁶³.

Судячи з цих подій, Білорусь в останні роки все більше відчуває тиск від РФ. Особливо в цій ситуації варто відзначити синхронність подій – активізація діалогу по Союзній Державі (з непрямыми погрозами, такими, як «податковий маневр») розпочалась саме під час посилення санкцій з боку США та ЄС в 2018-2019 рр., втрати позицій на Донбасі та низки резолюцій ООН, спрямованих проти агресії Росії в Україні. З цього можна зробити висновок, що РФ всіма можливими способами намагається компенсувати економічні втрати від санкцій та витрат на військову агресію поглибленням відносин з Білорусією, чи й взагалі повним її включенням до Союзної Держави, яка, фактично, буде подібна до СРСР. Це підтверджують деякі пункти домовленостей, в яких йдеться про поглиблення до рівня ЄС, а в деяких питаннях, до рівня федеративної держави. Це, фактично, найімовірніший варіант того, як Росія

⁶¹ Дружба налогов. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4094365>

⁶² Putin's Closest Ally Fears Takeover as Kremlin Plots Succession. URL:

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-04-24/putin-s-succession-dilemma-has-closest-ally-fearing-a-bear-hug>

⁶³ «Аншлюс» Беларуси откладывается: результаты встречи Лукашенко и Путина. <https://ru.krymr.com/a/anshluss-belarusi-otkladyvayetsya-davleynie-kremlya-na-minsk-prodolzhaetsya/30314311.html>

може намагатись розширити територію своєї держави, оскільки Білорусія залишилась чи не єдиним порівняно надійним партнером РФ в Європі.

Цілком можливо, що в межах 5 років РФ здійснить ще декілька акцій, подібних до «податкового маневру», аби схилити Білорусь до інтеграції за допомогою шантажу або висуне вимогу поглиблення відносин в рамках Організації договору про колективну безпеку для розміщення на території країни російських військ, створюючи загрозу окупації чи аншлюсу. Але навіть за такого сценарію президент Лукашенко зможе знайти вихід, як це було раніше – звернеться по допомогу до ЄС та заявить про намір інтегруватись в європейський, а не євразійський простір. Загалом, оцінюючи шанси РФ втягнути до договору Білорусь на своїх умовах досить низькі, оскільки Лукашенко і раніше вправно виходив з-під впливу Росії, цілком ймовірно, що зможе і в цьому питанні.

Ще більш малоімовірним видається пряма агресія проти країн Балтики, що входять до НАТО. Росія може перевіряти терпимість Північноатлантичного альянсу систематичними заходами своїх кораблів чи літаків у повітряний та морський простір цих держав, але навряд чи наважиться на розгортання військового конфлікту з найпотужнішою військовою організацією світу.

Можлива активізація Росії в напрямку Придністров'я, але тільки у випадку, якщо на наступних парламентських виборах переможуть проросійські сили або якщо ЄС плануватиме розширюватись далі на Схід за рахунок Молдови (що малоімовірно в короткостроковій та середньостроковій перспективі). Що стосується країн Центральної Азії, то РФ, радше, розширюватиме вплив в рамках двосторонніх договорів, Митного союзу і СНД, схилиючи їх до поглиблення інтеграційних процесів. Але такий розвиток подій також малоімовірний, оскільки Азербайджан з недовірою ставиться до РФ, через загрозу виникнення конфлікту в разі, якщо уряд країни захоче повернути Нагірний Карабах військовим шляхом, а Казахстан (чи не основний партнер Росії в регіоні) неодноразово заявляв, що держава виступає категорично проти створення Євразійського союзу, як наднаціональної організації. Підсумовуючи,

зазначимо, що анексія Криму підняла хвилю обурення і тривоги в усіх країнах, які так чи інакше пов'язані з РФ. Багато порівняно малих держав-сусідів Росії з весни 2014 року почали активно говорити про нарощення оборонного потенціалу для протистояння ймовірній агресії з боку РФ. Але через низку причин сьогодні Росія не має можливості активізувати реалізацію плану з відновлення «Великої Росії» в межах колишнього СРСР. При цьому, безпекова ситуація в регіоні все ще нестабільна, оскільки близьке знаходження держави, яка в ХХІ ст. анексувала частину території іншої країни, ставить під загрозу будь-якого іншого міжнародного актора, навіть якщо мова йде не про прямий (хоч і, юридично не визнаний) міждержавний конфлікт. Все ще реальними залишаються загрози підбурювання сепаратистських настроїв, економічного та політичного тиску на різних рівнях, який вже відбувається з боку Росії, тощо. Фактично, такий статус-кво зберігатиметься в регіоні до того моменту, поки не вирішиться питання анексії Криму та окупації Донбасу, тому зараз ще зарано говорити про стабілізацію ситуації.

1.4. Мілітаризація Криму як загроза регіональній та глобальній безпеці

Безперечно, однією з основних причин анексії півострова Росією став доступ до ключової точки контролю над водами Чорного моря, оскільки півострів знаходиться в його центральній частині. В силу природних фізико-географічних умов, бухти Криму є найбільш зручними на всьому чорноморському узбережжі. Севастопольська і Балаклавська бухти надійно укриті з моря від негоди і «умовного супротивника», вузькі заходи в бухти можуть бути надійно заблоковані відносно невеликими військовими силами прикриття.

Чорноморський флот РФ зараз базується в Севастопольській бухті. Крім причалів, з радянських часів навколо бухти побудована унікальна військова інфраструктура по ремонту, дозаправці, будівництву флоту. Вузький вхід в бухту, який можна заблокувати всього одним кораблем, система фортів і

зручних оборонних висот забезпечують надійне оборонне прикриття військової бази. У Балаклавській бухті існує і абсолютно унікальний об'єкт 825 ГТС (або к-825) — підземна база підводних човнів, запущена і розграбована в дев'яностих. В період легальної дислокації в Криму сил Чорноморського Флоту РФ (СЧФ РФ) там вже обслуговувались підводні човни Росії⁶⁴.

У липні 2017 року з порту Севастополя, в якому зараз базується ВМС РФ вийшов корабель, що належить до одного з найновіших військових проєктів Чорноморського флоту Росії «Адмірал Ессен». Вже за два місяці його помітили в Середземному морі. За даними російського Міністерства оборони, фрегат здійснив декілька запусків з ціллю удару по об'єктах терористичної організації ІДІЛ на території Сирії.⁶⁵ Загалом з суден ВМС РФ, враховуючи також і підводні човни, було здійснено декілька десятків запусків по цілях на території Сирії. Для цього Росія застосовувала техніку Чорноморського флоту Росії, частина з якої розташовується в портах анексованого Криму і озброєна засобами, які можуть бути оснащені ядерними боєголовками, наприклад, крилатими ракетами «Калібр», якими оснащені військові судна в Криму та, за даними Міністерства оборони РФ, здатні наносити удари по цілях, розташованих на відстані майже до двох тисяч кілометрів. З цього можна зробити висновок, що під загрозою ракетного удару знаходиться не лише вся територія України, а й країни всієї Східної та Центральної Європи та Балтії. В грудні 2019 року з'явилась інформація про випробування ракет «Калібр» з акваторії Чорного моря⁶⁶. А на початку 2019 року була опублікована інформація про розробку модернізованої версії ракет цього класу, яка збільшить дальність дії до 4.5 тис км, окрім того зазначалось, що ці ракети застосовуватимуть на кораблях, що базуються в Чорному морі і вони будуть призначені для ураження наземних цілей, що ставить під загрозу набагато

⁶⁴ Зачем России нужен Крым. URL: <https://commons.com.ua/uk/zachem-rossii-nuzhen-krym/>

⁶⁵ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine Report of the Secretary-General / URL: <https://undocs.org/en/A/74/276>

⁶⁶ Российский фрегат запустил ракету «Калибр» у берегов Крыма. URL: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5df076de9a79479600a3835e>

більшу територію Європи⁶⁷. 10 січня 2020 року Володимир Путін відвідав випробування крилатих ракет «Калібр» в Чорному морі. При цьому він знаходився на борту крейсера «Маршал Устинов», який перевели в акваторію Чорного моря після окупації, оскільки він входить до складу Північного флоту РФ, а був переведений на Південь під приводом навчань⁶⁸. Такі дії можна розцінювати як пряму заяву про те, що РФ готова і надалі нарощувати військовий потенціал в Криму, а також як підтримку мілітаризації на найвищому рівні.

Також протягом 2018-2019 рр. були отримані знімки з супутника, що підтверджують розташування на півострові зенітно-ракетних комплексів С-400 (див. Додаток А), призначених для контролю зони радіусом до 400 км, ставлячи під загрозу знищення будь-які сили ймовірного супротивника. Саме С-400 є ключовою технікою, яка використовується Росією для потенційної реалізації стратегії A2\D2 або, як її називають «Зона забороненого доступу»⁶⁹. Таким чином, в небезпеці можуть опинитись не тільки будь-які судна НАТО навіть під час військових навчань біля західного берега Чорного моря, а й будь-які військові чи цивільні об'єкти і особи в зоні ураження С-400, якщо РФ розцінить їх місцезнаходження там «втручанням у зону контролю РФ» та ініціює реалізацію стратегії A2\D2.

Російські військові під час військових дій в Сирії також застосовували авіацію, а саме – бомбардувальники Су-24, що можуть нести на борту бомби, оснащені ядерними боєголовками та розташовуються на окупованому півострові. За інформацією, наданою Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України, на анексованих територіях розташовано 12 таких літаків, а також 6 підводних човнів та 5 кораблів, що можуть бути

⁶⁷ Характеристики крылатых ракет России, СССР и США. Инфографика _ Армия _ Общество _ Аргументы и Факты. URL: https://aif.ru/society/army/harakteristiki_krylatyh_raket_rossii_sssr_i_ssha_infografika

⁶⁸ Путін поїхав в окупований Крим, щоб подивитися на запуск ракет - 112 Україна. URL: <https://ua.112.ua/svit/putin-poikhav-v-okupovanyi-krym-shchob-podyvytysia-na-zapusk-raket-521389.html>

⁶⁹ Why NATO Should Fear Russia's A2_AD Capabilities (And How to Respond). URL: <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/why-nato-should-fear-russias-a2-ad-capabilities-how-respond-17776>

оснащені ракетами з ядерним зарядом⁷⁰. Лідер кримськотатарського народу та колишній голова Меджлісу Мустафа Джемілев заявив: «З приводу ядерного арсеналу. Ні наша розвідка, ні розвідка НАТО чітко не підтверджують його наявності в Криму. Однак, у нас є інформація з місця, а також від джерела з Москви, що... там вже є шість ядерних боєголовок... Люди ходять там з лічильниками Гейгера і перевіряють радіоактивний фон. Це, так би мовити, непрямі підтвердження, що там є ядерна зброя».[69] За його словами військовий об'єкт, на якому знаходяться ядерні озброєння, розташований на місці колишнього ядерного сховища в гаю Кизилташ⁷¹. Очільник Європейського командування США Кертіс Скапаротті 14 березня 2019 р. заявив про причини мілітаризації анексованого півострова російським військовими: «Ескалація з метою домінування – ось як зараз це бачить Росія. І якщо ви подивитеся на модернізацію їх бойових систем сьогодні, то, думаю, ви помітите, як вони можуть їх використовувати саме для цих цілей при певній ескалації. Я вважаю, що вони дійсно розробляються для цього»⁷².

При цьому з'являється реальна загроза для Європи, оскільки РФ висловила готовність використовувати такі ракети проти «ймовірних агресорів». Ще в березні 2018 року В. Путін заявив: «Є дві причини, які можуть змусити нас застосувати ядерну зброю: напад на нас із застосуванням ядерної зброї або атака на Російську Федерацію з використанням звичайної зброї. Але в цьому випадку – якщо є загроза самому існуванню російської держави»⁷³. Той же час варто враховувати, що усі свої агресії РФ виправдовує «превентивною обороною», як у випадку з інтервенцією в Грузії, чи захистом «російськомовного населення», у тому числі і в Криму. Навряд чи мова йде про застосування ядерних боєзарядів, але цілком можливо, що РФ

⁷⁰ Крым как ракетная база России _ готов ли Кремль использовать ядерное оружие против Украины. URL: <https://ru.krymr.com/a/rossiya-yadernoe-oruzhie-protiv-ukrainy/29842485.html>

⁷¹ Ядерна зброя в Криму - Росія розмістила на півострові шість боєголовок. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/politics/dzhemilev-v-moskve-podtverdili-rossiya-zavezla-v-krym-yadernoe-oruzhie-1141550.html>

⁷² Россия может применить ядерное оружие для быстрых побед – Скапаротти. URL: <https://easaily.com/ru/news/2019/03/14/rossiya-mozhet-primenit-yadernoe-oruzhie-dlya-bystryh-pobed-skaparotti>

⁷³ Путин назвал две причины для применения ядерного оружия. URL: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5a995a7e9a79478b4ce3d8c0>

використовуватиме озброєння на півострові для тиску на ЄС та НАТО при спробах подальшого розширення чи посилення військової присутності цих організацій в Східній Європі. Особливо варто звернути увагу на останній аргумент, оскільки останнім часом Росія зустрічає все більше опору перед реалізацією своїх геостратегічних та економічних інтересів, в першу чергу це стосується «Південного потоку» та співпраці з Туреччиною, яка є членом НАТО і підтримує вирішення кримського питання на користь України та, перш за все, кримських татар. Крім того РФ може використовувати військовий чинник для тиску на НАТО та США при вирішенні спірних питань не лише в Європі, але й в усьому світі, що ставить під загрозу вирішення конфліктів відповідно до стандартів ООН (оскільки, як відомо, часто Росія їх ігнорує) в різних куточках світу, що розхитує також і глобальну безпеку.

У відповідь на розширення військового штату на окупованих територіях Генеральна Асамблея ООН 9 грудня 2019 року ухвалила резолюцію «Про Проблему мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, України, а також частини Чорного та Азовського морів». Проект резолюції був внесений на розгляд групою 24 країн. Його співавторами стали 42 держави. У ній йдеться про те, що «Генеральна Асамблея ООН підкреслює, що присутність російських військ в Криму порушує національний суверенітет, політичну незалежність і територіальну цілісність України і підриває безпеку і стабільність сусідніх країн та європейського регіону». У ній, також, країни заявляють про занепокоєність «з приводу наростаючої мілітаризації Півострова Крим Російською Федерацією, як державою, що тимчасово окупувала ці території».⁷⁴

ООН в резолюції висунули вимогу припинити нарощування в Криму «систем озброєнь, у тому числі літаків і ракет, здатних нести ядерну зброю, зброї і боєприпасів», не поширювати свою юрисдикцію на матеріали та об'єкти,

⁷⁴ Statement by H.E. Ambassador Oleh Shamshur, the Permanent Delegate of Ukraine to UNESCO at the 9th Information Meeting with the Permanent Delegates and Observers to UNESCO on the situation in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. 24.09.2019. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/en/news/74938-zajava-posla-ukrajini-u-franciji-postijnogo-predstavnika-ukrajini-pri-junesko-oshamshura-shhodo-situaciji-v-timchasovo-okupovanomu-krimu-vigolosheni-23-veresnya-2019-roku-v-khodi-9-oji->

що знаходяться на території півострова, а також повторили вимогу припинити незаконний призов місцевого населення до лав збройних сил РФ. У документі члени Генеральної Асамблеї ООН також заявили про стурбованість «через дії, що тривають на півострові, в тому числі і мілітаризацію, Російської Федерації в регіоні Чорного, Азовського морів, Керченській протоці, а особливо, в водах, що оточуються Крим», вказавши, що така діяльність підриває безпеку регіону, та, в першу чергу, загрожує безпеці України.

Окрім того, в резолюції йшлося і про затримання ВМС РФ трьох суден Військово-морських сил України наприкінці 2018 року. При цьому ГА ООН відзначила звільнення екіпажів цих кораблів в складі 24 членів, але додала вимогу «без жодних умов не зволікаючи повернути усі матеріальні цінності та озброєння, вилучені з захоплених кораблів, Україні». Автори резолюції висловили підтримку продовження переговорного процесу задля забезпечення повернення усіх неправомірно затриманих Росією українських громадян на територію України. Члени ГА ООН висловили вимогу припинити і надалі не застосовувати заходи, що перешкоджають здійснення права вільного судноплавства та навігації в водах навколо Криму.

ГА ООН засудила «зведення та експлуатацію РФ мосту в Керченській протоці між Росією і тимчасово окупованими територіями, вказавши, що це вплинуло на погіршення безпекової ситуації в регіоні через мілітаризацію півострова та до обмеження розміру суден, що можуть проходити через протоку, що суттєво вплинуло на можливості доступу до українських портів розташованих в акваторії Азовського моря. Крім того резолюція закликає усі світові держави та організації утримуватись від поїздок будь-якого характеру на територію анексованого півострова, якщо вони не погоджені з Україною.

Постійний представник України при ООН В. Єльченко, виступаючи зі зверненням до ГА ООН заявив: «Окупація і наступна мілітаризація Криму призвели до розширення зони дії російських військових кораблів і військових літаків в Чорноморському регіоні і далеко за його межами в басейні Середземного моря. Таким чином, ці дії мають далекосяжні наслідки для

безпеки не тільки в Чорноморському регіоні, але і у всій Південній Європі, а також у Північній Африці і на Близькому Сході».⁷⁵ Він також заявив про проведення збройними силами РФ військових навчань в Криму та його територіальних водах, збільшення військової присутності Росії в Чорному морі, що призводить до зниження рівня безпеки судноплавства в регіоні⁷⁶. Презентуючи резолюцію Генеральній Асамблеї, посол Єльченко заявив, що метою її створення є заклик до РФ припинити окупацію півострова та вивести війська з Криму, а також змусити Росію дотримуватись міжнародних правил судноплавства у Чорному та Азовському морях.

Резолюцію прокоментував Д. Полянський, який заявив, що текст резолюції складений навколо «брехливих» заяв про те, що «кримчани заледве виживають в жорстоких умовах російської окупації».⁷⁷ За його словами, пункт резолюції, в якому рекомендують утриматись від поїздок на окуповані території спрямований на те, щоб світова спільнота не дізналась правди про реальний стан речей у Криму. Він заявив, що туристичні потоки до Криму аж ніяк не постраждали від обмежень і в 2019 році число туристів, що відвідали Крим збільшилось до рекордних 7 мільйонів, а крім того, близько мільйона прибули з території України.

У його заяві йшлося про те, що сам факт мілітаризації Криму – суцільна вигадка: «До 2014 року згідно з російсько-українськими домовленостями наша країна мала право дислокувати на півострові до 25 тис. військових. Насправді ж їх було всього 12 тис. проти 15 тис. українських. Сьогодні їх число ще менше, і ми про це з усією відкритістю інформуємо міжнародне співтовариство»⁷⁸. При цьому за даними української розвідки на території півострова знаходиться більше 30 тис. російських військових і їх число може збільшитись ще на 7-10

⁷⁵ Five years after: Human rights situation in the Autonomous republic of Crimea. URL: <https://osce.usmission.gov/the-human-rights-situation-in-crimea/>

⁷⁶ Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию о милитаризации Крыма и районов Черного и Азовского морей _ Новости ООН. URL: <https://news.un.org/ru/story/2019/12/1368791>

⁷⁷ Resolution 2155 (2014). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/771722>

⁷⁸ Там само.

тис. осіб до 2025 року⁷⁹. Д. Полянський нагадав, що того ж 9 грудня 2018 року в Парижі проходила зустріч в «нормандському форматі», і зробив припущення, що ця резолюція мала на меті підірвати «конструктивний хід цієї зустрічі».

Рішення ООН викликало також незвично бурхливу реакцію російської влади анексованого Криму. Підконтрольний Кремлю глава Криму С. Аксьонов заявив, що Москва не стане виконувати рішення Генеральної Асамблеї, яке, на його думку, є «лицемірним і безглуздим». «Ніхто не може заборонити Росії захищати свої кордони і підвищувати обороноздатність. У Криму буде стільки військ і військової техніки, скільки необхідно для надійного захисту нашого регіону», – заявив С. Аксьонов.

Російський віце-прем'єр Криму Г. Мурадов, який курує зовнішньополітичні питання, також не поскупився на різкі слова і вирази. «Ця резолюція сповнена брехливих тверджень. Крим аж ніяк не мілітаризований, це мирний народ і мирна територія, яка є прикладом гармонійного співіснування багатьох націй. Крим – це місце, куди люблять приїжджати туристи. Саме життя спростовує ці зловмисні твердження про якусь «мілітаризацію» Криму», – заявив пан Мурадов. За його словами, Москва не визнає і не стане виконувати «кримські резолюції» ООН та інших міжнародних структур, так як в них «як у папуги повторюються стереотипи Заходу проти Криму і Росії»⁸⁰.

Підсумовуючи, можна впевнено заявити, що в першу чергу анексія Криму мала на меті взяття під контроль ключову стратегічну територію в Чорному морі, яка ідеально підійде для військової бази задля контролю акваторії двох морів. Розташування в цій місцевості військових сил дає РФ широкий доступ як для передислокації військ в Середземне море та проведення військових дій з його акваторії, так і можливість здійснювати агресію за допомогою ракетних сил в регіоні від Центральної та Східної Європи до Близького Сходу. Окупувавши Крим Росія отримала у свої руки важелі впливу

⁷⁹ У розвідці розповіли, скільки військових Росія зосередила в Криму.html. URL: https://www.unian.ua/war/10592580-u-rozvidci-rozpovili-skilki-viyskovih-rosiya-zoseredila-v-krimu.html?_ga=2.60839339.623663227.1579190188-1222694806.1571856424

⁸⁰ «Болезненная резолюция»_ российские власти Крыма против ООН. URL: <https://ru.krymr.com/a/boleznennaya-rezolyuciya-possyiskie-vlasi-kryma-protiv-oon/30320375.html>

на більшість країн Заходу, оскільки тепер вона може у будь-який момент пригрозити своїми чисельними військами на півострові (маючи можливість повторити сценарій Карибської кризи 1962 року, тільки тепер під загрозою Європа, а не США).

Висновки до розділу 1

Анексія півострова Крим на початку березня 2014 року викликала реакцію усієї світової спільноти. За виключенням деяких країн, які залежні від РФ економічно чи політично чи зацікавлені у тісній співпраці, всі міжнародні світові актори визнали анексію Криму грубим порушенням міжнародного права. Це підірвало без пекову ситуацію в усій Європі та поставило під загрозу суверенітет більшості держав-сусідів РФ.

Сам сценарій анексії Криму та офіційної позиції Росії щодо нього не новий, а заснований на «досвіді» анексій періоду деколонізації та Холодної війни. При цьому РФ намагається, також, вплинути і на країни Заходу, створюючи з окупації півострова прецедент і виправдовуючи його усіма можливими способами, починаючи з визнання референдуму і закінчуючи порівнянням анексії Криму Росією та проголошення незалежності Косово за сприяння більшої частини міжнародної спільноти. Офіційна Москва також застосовує «кримський прецедент» як розхитування ситуації навколо Каталонії, проводячи паралель між цими принципово різними ситуаціями.

Дії РФ викликали обурення та занепокоєння більшої частини цивілізованого світу. Це підтверджують офіційні заяви представників урядів та голів різних світових держав. Щорічні резолюції ООН з закликами РФ припинити агресію проти України допомагають підтримувати стабільний інтерес країн світу до питання анексії, а розслідування ООН та інших міжнародних організацій порушення прав людини та мілітаризації півострова, впливають на авторитет РФ та слугують одним із багатьох чинників, що лежать в основі санкцій.

Найбільше занепокоєння світової спільноти викликає небезпека, що спричинена як самим фактом порушення суверенітету іншої держави Російською Федерацією, так і перетворення півострова на військову базу Росії. З 2014 року держави-сусіди РФ почали активно підіймати питання захисту своїх кордонів від можливої агресії з боку Росії. Політики та науковці розглядали можливі варіанти поновлення конфліктів у Придністров'ї та Нагірному Карабаху, захоплення країн Балтики тощо. РФ також активізувала свою діяльність задля утворення Союзної держави, що означало б фактичне встановлення контролю над Білоруссю. Більшість з цих сценаріїв не відбулися і, враховуючи сучасні реалії, мають невеликі шанси бути реалізованими, але це, все ж, призвело до порушення безпекової ситуації в Європі та Центральній Азії.

Однією з головних причин таких побоювань є мілітаризація півострова. За даними розвідки різних країн, приватних та урядових організацій на півострові Росія розміщує війська та зброю, які дозволять нанести удар по більшій частині Центрально-східної Європи та країнах Близького Сходу. Існує також інформація про розміщення на території півострова ядерної зброї. Незважаючи на засудження міжнародної спільноти, санкції та резолюції ООН, РФ продовжує нарощувати військовий потенціал в Криму, географічне положення якого дозволяє говорити про те, що півострів вже можна назвати найбільшою військовою базою Росії біля її західних кордонів. При цьому тенденція до збільшення кількості військових та озброєнь лише зростає.

Таким чином анексія Криму Росією потенційно впливає не тільки на безпеку в Європі та країнах СНД, а й загрожує ускладненням міжнародних процесів через спекуляції навколо інциденту через трактування норм міжнародного права. Окупація півострова є прямим порушенням основних принципів сучасних міжнародних відносин, що несе за собою розхитування як регіональної, так і глобальної системи безпеки.

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ АНЕКСІЇ КРИМУ

2.1. Санкції як інструмент впливу на Російську Федерацію та їх результати

З самого початку російської агресії проти України країни Заходу розпочали підготовку санкцій проти РФ. 6 березня 2014 року Європейська Рада прийняла рішення про зупинення переговорного процесу з Росією щодо пом'якшення візового режиму, а 17 березня було створено список з 21 особи, яким було заборонено в'їзд на територію країн ЄС.⁸¹ До цього списку потрапив незаконно-обраний прем'єр-міністр анексованого півострова С. Аксьонов та інші чиновники, що входять до влади на окупованій території. Після цього список розширювався за рахунок інших фізичних та юридичних осіб. Наприклад було введено заморожування активів і заборону на в'їзд в країни ЄС. Цей список складає 170 фізичних і 44 юридичних особи, які підпадають під заморожування активів в країнах ЄС⁸². До списку було включено ряд осіб та організацій, які пов'язані з діями, що спрямовані на порушення національного суверенітету України. Також до списку потрапили особи, які сприяють російським представникам влади на окупованих територіях і 13 юридичних осіб у Криму та Севастополі, які були конфісковані представниками влади РФ чи отримали від них допомогу порушуючи чинне законодавство України. Окрім того було заборонено здійснювати будь-які платежі цим особам і організаціям.

В рамках політики невизнання нелегальної анексії півострова ЄС ввів наступні обмеження на економічні відносини з окупованими територіями. До них відносяться:

- Заборона на імпорт продукції, виготовленої на анексованих територіях, якщо у них немає відповідних сертифікатів виданих українськими інстанціями;

⁸¹ Sanctions after Crimea: Have they worked? NATO Review. URL: <http://www.nato.int/docu/Review/2015/Russia/sanctions-after-crimea-have-they-worked/EN/index.htm>.

⁸² Санкції США і ЄС. Чим Росія поплатилася за агресію на Донбасі й анексію Криму. URL: <https://tsn.ua/politika/yak-rozvivalisya-sankciyi-ssha-i-yevrosoyuzu-proti-rosiyi-1197615.html>

- Заборона інвестування в економіку окупованого півострова. Європейські компанії та інші, що зареєстровані на території ЄС не мають права придбати нерухомість та підприємства на території Криму. Також вони не можуть надавати послуги юридичним особам та приватним підприємцям, що здійснюють свою діяльність в умовах окупації. Окрім того, вони не можуть фінансувати проекти з розвитку комунікацій, прокладання шляхів, розробки родовищ, тощо.
- Заборона на надання туристичних послуг в Криму і Севастополі. За винятком екстрених випадків цивільні європейські судна та лайнери не можуть заходити в порти Кримського півострова. Це поширюється на всі судна, які належать або перебувають під управлінням компаній ЄС або які ходять під прапором країн-членів ЄС.

Крім цього, європейським транспортним операторам кораблів будь-якого класу забороняється здійснювати будь-які фінансові операції з адміністраціями портів Керч та адміністрації порту Севастополь. Це положення є частиною санкційних заходів, які були введені ЄС у відповідь на агресію Росії.

Матеріальна чи інтелектуальна власність, яку можна використати у транспортному, телекомунікаційному та енергетичному секторах або для розвідки родовищ корисних копалин (в першу чергу – газу та нафти) та інших природних ресурсів не можуть експортуватися на територію півострова. Не повинні надаватися технічне сприяння, посередницькі, будівельні або інженерні послуги, пов'язані з інфраструктурою в зазначених секторах. Для полегшення дотримання цих обмежувальних заходів та інших положень політики невизнання ЄС підготував «Інформаційну пам'ятку» для європейських компаній, які здійснюють свою діяльність на території півострова чи інвестують в Крим або Севастополь.

Дипломатичні та консульські представництва країн-членів ЄС в Україні та РФ при отриманні заяв на отримання візи до цих країн особами, що

проживають на території півострова, повинні дотримуватись правил подачі, дійсних для громадян України. Відповідно до цих правил, дійсних з травня 2014 року, жителі анексованих територій, які бажають здійснити поїздку до країн Шенгенської зони, повинні подавати документи до консульств, розташованих на території України⁸³. При цьому консульства будуть розглядати тільки пакети документів з українським паспортом або ж проїзним документом РФ, виданим до анексії півострова⁸⁴.

Але представники російського бізнесу знайшли спосіб обійти систему. Для цього жителям Криму офіційно видають додаткові паспорти з пропискою в материковій частині РФ або ж посвідчення тимчасового резидента на цій території, таким чином надаючи можливість відвідувати ЄС⁸⁵. При цьому досить часто країни ЄС всупереч основним положенням організації, все ж, видають візи жителям Криму з російською реєстрацією⁸⁶. В першу чергу це стосується країн Південної Європи та Чехії, уряди яких, як правило, виступають за пом'якшення чи припинення санкцій проти РФ через економічні причини.

Обмеження діяльності Криму стосуються також і співпраці півострова з державними, громадськими та приватними організаціями в ЄС. Наприклад: державні установи Криму не можуть брати участь у програмах ЄС, до яких приєдналася Україна, таких як, наприклад, «Креативна Європа» (програма ЄС, спрямована на підтримку культурного та креативного сектора і «Горизонт 2020» (найбільша програма ЄС щодо підтримки досліджень та інновацій. Установи Криму не можуть брати участь у програмі «Еразмус плюс» (програма ЄС в галузі освіти, молодіжної політики та спорту). Варто звернути увагу на те,

⁸³ В ЄС назвали два способи для отримання кримчанами шенгенської візи. URL:

<https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20190722-v-yes-nazvaly-dva-sposoby-dlya-otrymannya-krymchanamy-shengenskoyi-vizy/>

⁸⁴ Как жителям Крыма получить шенгенскую визу – в ЕС рассказали два способа. URL:

<https://www.segodnya.ua/regions/krym/evrosoyuz-ne-budet-otkryvat-shengenskuyu-vizu-krymchanam-s-rossiyskimi-pasportami-1305772.html>

⁸⁵ Кримчани із закордонними паспортами Росії, попри санкції, подорожують країнами. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/28394157.html>

⁸⁶ Крымчанам открыли шенген в четырех странах Евросоюза. URL: <http://russpain.com/articulos/krymchanam-otkryli-shengen-v-chetyreh-stranah-evrosojuza/>

що ці обмеження стосуються установ, але не людей. Студенти з Криму, які навчаються в країнах ЄС, як і раніше можуть отримувати стипендії в рамках магістерської програми «Ерасмус Мундус». ЄС і країни-члени призупинили всі проєкти в Криму за винятком кількох малих проєктів і обмінів, спрямованих на поліпшення контактів між людьми.

Що стосується дії двосторонніх договорів між РФ та ЄС, то останній офіційно повідомив Росію, що він вважає двосторонні угоди між ЄС і Російською Федерацією актуальними лише для території Росії, визнаної міжнародним співтовариством, і, отже, їх не можна застосовувати до Криму і Севастополя. Крім цього, кожного разу, коли Росія говорить про Крим і Севастополь як частини Російської Федерації на міжнародних форумах, таких як ООН, ОБСЄ, Рада Європи і СОТ, ЄС у відповідь заявляє, щоб нагадати світові, що він не визнає цю нелегальну анексію.

Росія, намагаючись показати, що санкції проти неї було введено незаконно, розпочала впровадження обмежень зі свого боку. РФ заборонила імпорт частини продовольчих товарів з держав, які застосували щодо неї санкції. 6 серпня 2014 року В. Путін підписав указ «Про застосування окремих спеціальних економічних заходів з метою забезпечення безпеки Російської Федерації»⁸⁷, який набрав чинності з 7 серпня 2014 року. Урядом РФ було складено список сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, яку було заборонено ввозити на територію РФ, якщо вони були виготовлені на території ЄС, США, Канади, Австралії чи Норвегії. До відповідного списку потрапили яловичина, свинина, птиця, сири і молочна продукція, фрукти, горіхи та інші продукти. Пізніше з нього були виключені товари, які з тієї чи іншої причини Росії важко замінити: насіння рослинних культур, мальки лосося атлантичного і форелі, біологічно активні добавки, вітамінно-мінеральні комплекси, смакоароматичні добавки, концентрати білків і їх суміші, харчові волокна, харчові добавки, безлактозні молоко і молочна продукція. У травні

⁸⁷ О применении отдельных специальных экономических мер в целях обеспечения безопасности Российской Федерации. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102356998>

2016 року Росія виключила зі списку продуктового ембарго м'ясо і овочі, призначені для виробництва дитячого харчування.⁸⁸ З листопада 2016 року була введена заборона на імпорт солі. Спочатку продукція, що ввозилася з країн, що потрапили під російські контрсанкції, поверталася власникам. Пізніше сільгосппродукція, визнана російською стороною як «потенційно шкідлива і небезпечна для вживання в їжу», підлягала знищенню різними способами, у тому числі з використанням будівельних машин⁸⁹.

13 серпня 2015 року РФ розширила список країн, на які розповсюджується ембарго, на такі країни як Албанія, Чорногорія, Ісландія, Ліхтенштейн та Україну. На Останню санкції мали вступити в силу у разі, якщо уряд у Києві застосує економічну частину угоди про асоціацію з ЄС, що й відбулось 1 січня 2016 року. Через приєднання України до антиросійських санкцій ЄС і США на неї були поширені відповідні економічні заходи. Уряд Росії ввів продуктове ембарго проти України, аналогічного чинному щодо країн, які підтримали санкції проти РФ. У міру збереження санкцій Заходу, РФ також продовжувала і свої відповідні заходи. У червні 2019 року дію спеціальних економічних заходів було продовжено до 31 грудня 2020 року.⁹⁰

У червні 2019 року президент Росії В. Путін повідомив, що, за російськими даними, в результаті всіх цих обмежень Росія з 2014 року недоотримала близько 50 мільярдів доларів, а Євросоюз втратив 240 мільярдів доларів, США – 17 мільярдів доларів, Японія – 27 мільярдів доларів. При цьому оцінки Віденського інституту дослідження міжнародної економіки показують набагато нижчі показники втрат ЄС – близько 30 мільярдів доларів (див. Додаток Б).

⁸⁸ Klotz M. View More Russia and the Ukrainian Crisis: A Multiperspective Analysis of Russian Behaviour, by Taking into Account NATO's and the EU's Enlargement. Volume 23: Issue 80. 2017. URL: <https://doi.org/10.1515/cirr-2017-0028>

⁸⁹ Активісти тролять Путіна: «Куди дзвонити про санкційні продукти в холодильнику». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/08/17/7037081/>

⁹⁰ EU-Russia sanctions exchange has had important economic and political consequences (news article). The Vienna Institute for International Economic Studies. URL: <https://wiiw.ac.at/eu-russia-sanctions-exchange-has-had-important-economic-and-political-consequences-n-365.html>

Введення продовольчого ембарго, що супроводжується девальвацією рубля, призвело до зміни положення діючих гравців на російському ринку. Частина іноземних брендів, а також частина російських компаній, які займалися поставками імпортої продукції на російські ринки, пішли або знизили свою частку. Це призвело до зростання часток ринку у діючих великих компаній (на ринках м'ясних, рибо- і морепродуктів) та переорієнтації на виробників з інших держав (СНД, Латинської Америки, Азії та Африки). Фактично, РФ ввела санкції на ті товари, виробництво яких могла налагодити самотужки або імпортувати з країн, що не приєдналися до санкцій ЄС. Окрім того уряд Росії запровадив дотації та кредитування аграрної сфери, спрямовані на стабілізацію ситуації. Що стосується промисловості, то продукцію індустриального виробництва, яку заборонено ввозити до Росії з ЄС, замінили дешеві товари з Китаю та Південно-Східної Азії⁹¹.

ЄС не в змозі повною мірою переорієнтувати своє експортне виробництво через стандарти виробництва, купівельну спроможність потенційних імпортерів та їх попит, а також через специфічний підхід до співробітництва з країнами з обмеженою демократією. Це спричинило виступи проти впровадження санкцій популістами та представниками бізнесу в деяких країнах Європи. Прем'єр-міністр Італії Джузеппе Конте заявив 8 березня 2018 року, що він працює над тим, щоб спробувати покласти край міжнародним санкціям проти Росії, які правлячі партії в Римі вважають неефективними і такими, що шкодять італійській економіці. Виступаючи на конференції із зовнішньої політики в Генуї, Конте заявив, що «санкції, введені після анексії Криму Росією в 2014 році, не повинні стати самоціллю»⁹².

Подібні заяви звучали також і від представників східних штатів і лівих партій у Німеччині. Майкл Кречмер, прем'єр землі Саксонії, 11 червня 2019 року закликав до припинення економічних санкцій Європейського Союзу проти

⁹¹ EU sanctions on Russia: Who gains, who loses? URL: <https://www.dw.com/en/eu-sanctions-on-russia-who-gains-who-loses/av-50092635>

⁹² Italy PM says is working to try to end sanctions against Russia. URL: <https://www.reuters.com/article/us-italy-conte-russia/italy-pm-says-is-working-to-try-to-end-sanctions-against-russia-idUSKCN1QP221>

Росії після зустрічі з президентом Росії В. Путіним на економічному форумі в Санкт-Петербурзі. «Росія є стратегічно важливим партнером», – написав Кречмер, який є членом Консервативної партії християнських демократів (ХДС) канцлера Ангели Меркель, в Twitter, – «для поліпшення відносин нам потрібно покласти край санкціям».⁹³ Рядові політики з власної партії Кречмера швидко придушили його підривно діяльність проти офіційної позиції німецького уряду, який незадовго до заяви підтримав продовження санкцій проти РФ. «Жодного розвитку економічного співробітництва не відбудеться, поки дії Росії на Україні залишаються такими, якими вони є зараз», – заявила в інтерв'ю німецькій газеті «Bild am Sonntag» Аннегрет Крамп-Карренбауер, лідер ХДС і очевидний спадкоємець Меркель. Інші були націлені на розуміння Кречмером геополітичної ситуації, яка в першу чергу викликала санкції. «Пане Прем'єр-міністр, у вас є радник із зовнішньої політики?», – втрутився Вольфганг Ішингер, голова Мюнхенської конференції з безпеки, – «Якщо так, то звільніть його негайно»⁹⁴.

25 жовтня 2019 року Бундестаг не підтримав вимоги фракції «лівих», щодо зняття санкцій з РФ. «Фракція «лівих» закликала федеральний уряд сприяти на рівні ЄС тому, щоб економічні санкції проти Росії не були продовжені ще раз, оскільки вони «не дозволяють досягти мети, не мають сенсу з точки зору економіки, а також швидше провокують нові проблеми, ніж їх вирішують», – йдеться в повідомленні. Проти цього проголосували ХДС, партія «зелених», соціал-демократи та Вільна демократична партія⁹⁵.

18 січня 2020 року Польща за підтримки ще 10 країн висунула вимогу подолати опір Кіпру щодо накладення санкцій на 7 осіб, пов'язаних з російськими виборами, проведеними до нелегітимних органів самоврядування анексованого півострова. ЄС визнав вибори нелегітимними, але санкції не

⁹³ EU-Russia sanctions exchange has had important economic and political consequences (news article). The Vienna Institute for International Economic Studies. URL: <https://wiiw.ac.at/eu-russia-sanctions-exchange-has-had-important-economic-and-political-consequences-n-365.html>

⁹⁴ Russia sanctions debate deepens Germany's east-west divide _ Germany_ News and in-depth reporting from Berlin and beyond. URL: <https://www.dw.com/en/russia-sanctions-debate-deepens-germanys-east-west-divide/a-49140047>

⁹⁵ Санкції проти Росії бундестаг не погодився скасувати». Слово і Діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/25/novyna/svit/bundestah-ne-pohodyvsya-skasuvaty-antyrosijski-sankcziyi>

вдалося накласти через те, що Кіпр заблокував ці санкції у відповідь на небажання ряду країн ЄС накладати санкції на осіб, пов'язаних з бурінням Туреччиною родовищ в територіальних водах Кіпру⁹⁶.

Менш контroversійними виявились санкції США проти Росії. Перший пакет санкцій США ввели в той же день, що і ЄС – 6 березня 2014 року, та призупинили інвестиційне та військове співробітництво з Росією. Вже через кілька днів після проведення на півострові 16 березня невизнаного референдуму, США разом із ЄС ввели перші обмеження – заборону на в'їзд і заморозку рахунків кількох російських політиків. Одними з перших до чорного списку потрапили голова Ради Федерації Валентина Матвієнко та помічник президента Владислав Сурков. Щоправда, ця заборона не завадила Суркову супроводжувати В. Путіна на переговори по Україні в Берліні в жовтні 2016 року.

Список повільно розширювався, жорсткі економічні санкції були введені лише після збитого над Донбасом малайзійського «Боїнга». В кінці липня і початку серпня 2014 року ЄС і США узгоджено ввели обмеження на кредитування великих російських банків – в тому числі ВТБ і «Газпромбанку», ряду компаній ОПЕК, наприклад, концерну «Калашников» – а також торгівлю зброєю і поставки обладнання для нафтової і газової промисловості.⁹⁷ Американські активи низки російських компаній були заблоковані, громадянам США заборонено з ними співпрацювати. Список санкцій розширювався приблизно кожні три-чотири місяці. При цьому часто використовувалася не повна заборона, а секторальне обмеження експорту, отримання нових технологій або кредитів.

Друга хвиля санкцій відбулась після заяви про втручання РФ у президентські вибори в США під кінець 2016 року. Після того, як американські спецслужби звинуватили Росію в спробі втручання в президентські вибори

⁹⁶ Rozszerzenie sankcja za wybory na Krymie. Polska stara się przełamać impas w UE. URL: <https://polskieradio24.pl/5/3/Artykul/2437673>

⁹⁷ Sanctions after Crimea: Have they worked? NATO Review. URL: <http://www.nato.int/docu/Review/2015/Russia/sanctions-after-crimea-have-they-worked/EN/index.htm>.

шляхом злому хакерами серверів Демократичної партії США, адміністрація президента Барака Обама вислала 35 російських дипломатів, закрила доступ до двох дипломатичних об'єктів і внесла в чорний список ФСБ, ГУ Міноборони і пов'язаних з ними осіб.

Конгрес США прийняв 2 серпня 2017 року жорсткий закон про санкції проти Росії. Він мав назву «Про протидію противникам Америки шляхом санкцій» (CAATSA), а за його змістом Росія в зовнішньополітичному баченні США опинилася поруч з Іраном і Північною Кореєю. Передбачені законом жорсткі санкції вперше були використані в квітні 2018 року. Їх основною мішенню став бізнесмен О. Дерипаска і пов'язані з ним компанії, в першу чергу – «Русал». Тоді це був найвпливовіший та найпотужніший пакет санкцій, введених проти РФ. Окрім того варто зазначити, що США у цьому випадку залишились без підтримки з боку ЄС. Деякі європейські політики, зокрема, в Німеччині заявили, що Америка просуває свої економічні інтереси. Зокрема, це стосувалося газопроводу «Північний потік-2» з Росії в Німеччину, проти якого виступала, але поки не вводила санкцій адміністрація Дональда Трампа. Особливістю нового закону стала можливість введення санкцій проти третіх країн, які співпрацюють з Росією. Наприклад, у зв'язку з цим під питанням опинилася угода про покупку Індонезією російських винищувачів.

В 28 січня 2019 року США несподівано послабили санкції проти ключових компаній Дерипаски – En+, «Русал» і «Євросибенерго». Вони були виведені з-під санкцій у січні 2019 року при виконанні ряду умов Вашингтона, серед яких – зниження частки Дерипаски в En+ з близько 70 відсотків до приблизно 45 відсотків. Одночасно Сполучені Штати розширили список осіб з РФ, що потрапили під санкції, включивши до нього 18 осіб, більшість з них нібито є співробітниками російських спецслужб, у тому числі підозрюваних у «справі Скрипалів». Також до списку санкцій були включені 4 компанії.⁹⁸

⁹⁸ Rotaru, V. Russia's post-Crimea legitimization discourse and its challenges for the EAP countries. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/311397028_RUSSIA'S_POST-CRIMEA_LEGITIMIZATION_DISCOURSE_AND_ITS_CHALLENGES_FOR_THE_EAP_COUNTRIES

Саме зі справою Скрипалів була пов'язана третя хвиля санкцій США, які звинуватили Росію в спробі отруєння у Великобританії нервово-паралітичним речовиною типу «Новачок» у березні 2018 року колишнього подвійного агента С. Скрипаля та його дочки. Великобританія і США вислали десятки російських дипломатів, багато країн їх підтримали. Після цього, в кінці серпня, США ввели так званий перший пакет заходів у «справі Скрипаля». Серед іншого було введено заборону на надання зовнішньої допомоги Росії, за винятком гуманітарної, на продаж зброї і послуг в оборонній сфері, а також її фінансування.

На сьогодні з числа діючих представників російської еліти майже не залишилося тих, хто в тій чи іншій мірі не потрапив під санкції Вашингтона. У чорному списку опинилися відомі і великі банки і корпорації, від «Сбербанка» до «Роснафти», так і маловідомі компанії в російській провінції. З боку Брюсселя цей список набагато коротший, але і він постійно розширюється.

Керуючий партнер української Національної антикризової групи Т. Загородній вказує на те, що Росія внаслідок введення таких санкцій втратить можливість обходити більш ранні обмеження. Росія досить грамотно обходила санкції щодо приватного сектору, які були введені ще за Крим і за війну на Донбасі. Тобто США і ЄС заборонили де-факто позичати гроші приватним компаніям, але залишилася лазівка у вигляді суверенного боргу. Росія зараз має досить хороший кредитний рейтинг, що дозволяє їй залучати додаткові гроші на міжнародному рівні через державні облігації, а потім їх роздають держбанкам, потім приватному бізнесу. Зараз ця лазівка закривається. Санкції не поширюються на вже придбані борги, тільки на наступні. З плюсів для Росії – те, що ці санкції не прив'язані до війни в Україні, яку веде Росія, і до Криму. Де-факто вони прив'язані до Скрипалів⁹⁹.

Ще одним ударом по РФ стало підписання президентом США Д. Трампом нового оборонного бюджету країни. Він передбачає санкції проти «Північного потоку – 2». Документ, затверджений сенатом 17 грудня, містить

⁹⁹ Тарас Загородний – Блог. URL: <https://blog.liga.net/user/tzahorodniy/profile>

спеціальний розділ, який передбачає заходи щодо стримування агресії» з боку Росії. У числі цих заходів – заборона будь-яким компаніям під загрозою блокування американських активів на участь в реалізації проєктів «Північного потоку – 2» і «Турецького потоку»¹⁰⁰. Експерт у сфері енергетики С. Дяченко зауважив, що санкції США досить серйозні, але запізнili. «Наразі в проєкт вже вкладені колосальні гроші. Всі прагнуть докласти максимальних зусиль, щоб закінчити проєкт. Якби санкції запровадили хоча би рік тому, можливо, все і зупинилося б», – зазначив енергетик.¹⁰¹ При цьому енергетик зауважив, що навіть за умови, що проєкт не буде припинено, наслідки будуть досить суттєвими. «Рішення Конгресу накладає обмеження, в тому числі, на видачу американських віз, можуть анулювати чинні візи для співробітників компаній, які потрапили під санкції, заморозити активи таких осіб на території США. Також, санкції ускладняють експлуатацію, ускладняють окупність, завдадуть фінансових збитків компаніям, які будують газопровід. Інше питання: чи зупинить їх це», – прокоментував експерт¹⁰².

Санкції, як уточнив Мінфін США, набувають чинності негайно. Прокладка труб для газопроводу була зупинена. Підрядник «Газпрому», швейцарська компанія Allseas за кілька годин до підписання бюджету Трампом оголосила, що тимчасово припиняє роботи з прокладання труб. У Allseas заявили, що очікують нормативних, технічних та екологічних роз'яснень від американської влади, після чого буде прийнято рішення про подальші дії. Ще 18 грудня сенатори Тед Круз і Рон Джонсон направили компанії Allseas лист, в якому пригрозили «потенційно фатальними юридичними і економічними санкціями», якщо вона буде продовжувати роботи «хоча б один день» після

¹⁰⁰ Санкції США проти Північного потоку-2 не зупинять проєкт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/12/19/pogljad/polityka/sankczii-ssha-proty-hazoprovodu-chy-zupynyat-pivnichnyj-potik-2>

¹⁰¹ Sanctions after Crimea: Have they worked? NATO Review. URL: <http://www.nato.int/docu/Review/2015/Russia/sanctions-after-crimea-have-they-worked/EN/index.htm>.

¹⁰² Санкции США против Северного потока-2 помогут Украине сохранить транзитный статус. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2019/12/12/mnenie/politika/sankcii-ssha-severnogo-potoka-2-kakim-budet-ushherb-i-chto-eto-dast-ukraine>

підписання оборонного бюджету Трампом¹⁰³. Після цього Allseas негайно відкликали свої будівельні кораблі та розформувала бригади для роботи на інших проєктах.

В Європі санкції піддали критиці. У Єврокомісії заявили, що ЄС «принципово виступає проти введення санкцій щодо компаній Євросоюзу, які ведуть легальний бізнес». Уряд Німеччини – країни, де знаходитиметься кінцева точка «Північного потоку-2» – висловив жаль з приводу «екстратериторіальних санкцій» і назвав їх втручанням у внутрішньоєвропейські справи. «ЄС принципово виступає проти запровадження санкцій проти компаній ЄС, які ведуть законний бізнес», – заявив, 21 грудня, речник Єврокомісії: «Завданням Комісії завжди було забезпечити, щоб «Північний потік-2» працював прозоро та недискримінаційно, з відповідним ступенем регуляторного нагляду»¹⁰⁴. Ситуацією вирішили скористатись Кіпр та Ізраїль, які 3 січня 2020 року підписали угоду про прокладання нового газотранспортного шляху від Східного Середземномор'я під назвою EastMed, який має стати альтернативою російським трубопроводам. ЄС уже надав EastMed статус «Проекту загального інтересу» та виділив 2 млрд євро на його технічно-економічне обґрунтування. Очікується, що якщо проєкт отримає підтримку інвесторів, то до 2025 року новий трубопровід вже мають здати в експлуатацію¹⁰⁵. Проти трубопроводу виступила Туреччина, яка 8 січня 2020 року разом із Росією запустила «Турецький потік». Країна щороку зможе отримувати до 31 млрд кубометрів газу, а також зможе перепродавати його до Південної Європи¹⁰⁶. МЗС Туреччини на своєму сайті заявило, що: «Будь-який проєкт, який ігнорує Туреччину, яка має найдовшу берегову лінію в Східному Середземномор'ї, і турків-кіпріотів, які мають рівні права на природні ресурси

¹⁰³Трамп ввел санкции против «Северного потока — 2». Из-за этого подрядчик остановил строительство газопровода. URL: <https://meduza.io/feature/2019/12/21/tramp-vvel-sanktsii-protiv-severnogo-potoka-2-iz-za-etogo-podryadchik-ostanovil-stroitelstvo-gazoprovoda>

¹⁰⁴ ЄС виступив проти американських санкцій щодо «Північного потоку-2» _ Новини – актуальні повідомлення про події в світі. URL: <https://www.dw.com/uk/ес-виступив-проти-американських-санкцій-щодо-північного-потoku-2/a-51762140>

¹⁰⁵ Ізраїль та Кіпр планують експортувати газ до Європи через Середземне море. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/hazohin-z-izrajilu-do-evropy/30359139.html>

¹⁰⁶ Турецький потік запустили. Скільки втратить Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51045265>

острова Кіпр, не може мати успіху. Ми ще раз доводимо цей факт до відома міжнародного співтовариства». У заяві Туреччини також йшлося про те, що країна має приймати участь у всіх проєктах, що стосуються транспортування продукції до Європи через східне Середземномор'я, а також пригрозила протистояти таким проєктам в майбутньому.¹⁰⁷

Останнім і найжорсткішим став пакет санкцій схвалений 18 грудня 2019 року Комітетом сенату США в рамках законопроєкту DASKA (Defending American Security from Kremlin Aggression) з суворими обмеженнями проти Росії, який один з авторів називав «санкціями з пекла». За просування законопроєкту проголосували 17 членів комітету, в якому більшість у республіканців, проти – п'ять (всі республіканці, серед них голова Джим Рісч). Щоб вступити в силу, законопроєкт повинен пройти голосування у всьому сенаті і в палаті представників, а після його ще має підписати президент Дональд Трамп, у якого є право вето. Жодних вказівок, коли законопроєкт буде винесено на голосування наразі немає. Перша версія законопроєкту була представлена в серпні 2018 року, тоді ж його прозвали «пекельним»¹⁰⁸. Оновлений текст внесли в лютому сенатори-республіканці Ліндсі Грем і Корі Гарднер, а також демократи Боб Менендес, Джин Шахін і Бенджамін Кардін.

Законопроєкт пропонує ввести обмеження на нові випуски російського держборгу. У чорний список хочуть включити російські облігації, валютні свопи та інші інструменти, випущені Банком Росії і Мінфіном. Якщо закон буде прийнятий, під санкції потраплять російські державні ділові інструменти, які будуть випущені через 90 днів після його вступу в силу. Це стосується обмеження щодо фінансових установ, які підтримували «втручання уряду Росії» в демократичні процедури і вибори в інших країнах.

Автори документа запропонували ввести нові обмеження проти тих, хто інвестує в російські проєкти зрідженого природного газу за межами Росії і інші російські енергетичні проєкти за кордоном. Передбачені і санкції проти

¹⁰⁷Cover note. European Council/ 21 march 2014. URL:

https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/141749.pdf

¹⁰⁸Ваша Свобода США щодо Росії пекельні санкції. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29418092.html>

компаній і осіб, які підтримують розробку нафтових проектів на території Росії включаючи політиків, олігархів «та інших осіб і компаній, які сприяють «незаконній і корупційній діяльності за дорученням Володимира Путіна». Окремо виділені санкції проти Росії у зв'язку з Україною: зокрема, за затримання 24 українських моряків та «порушення Росією свободи навігації» в Керченській протоці.¹⁰⁹ Крім того, DASKA вимагає від держорганів США скласти кілька звітів по Росії, в тому числі про «особистий стан і активи» В. Путіна, російської діяльності в Сирії і про вбивство Бориса Немцова.

В документі також зазначені умови зняття санкцій проти РФ. Відповідно до тексту документу Державний департамент і глава Нацрозвідки протягом 45 днів після вступу в силу закону і потім кожні 90 днів повинні будуть направляти доповіді про те, чи підтверджуються факти, зазначені в тексті законопроекту. Якщо факти не підтвердяться, відбудеться зняття санкцій.

Введення таких жорстких санкцій викликало супротив не тільки з боку російської сторони, але і з боку адміністрації президента США. У листі, підписаному помічником держсекретаря США, главою юридичного департаменту Мері Елізабет Тейлор ініціатива сенаторів названа «непотрібною» і вимагає «серйозних змін».¹¹⁰

«Адміністрація поділяє завдання щодо протистояння Росії і протидії російським диверсійним і агресивним діям, – йдеться в листі, адресованому співавтору санкційного законопроекту, високопоставленому демократу у комітеті Сенату з міжнародних справ Роберту Менендесу. – Проте адміністрація різко заперечує проти цього законопроекту в його справжньому вигляді»¹¹¹. Уточнюючи претензії до авторів законопроекту, представниця

¹⁰⁹ О решении Международного трибунала по морскому праву по инциденту в районе Керченского пролива 25 ноября 2018 года. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3659504?fbclid=IwAR1Nzpxk2BHcCTyT47tBOLMVb-2ny6WzYt2XcZQocPgW2KY_NXbt_L6VRKk

¹¹⁰ Application of the International Convention for the suppression of the financing of terrorism and of the International Convention on the Elimination of all forms of racial discrimination. International court of justice. 16.01.2017. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/166-20170116-APP-01-00-EN.pdf>

¹¹¹ Трамп против санкций из ада. Что ждет самый жесткий пакет антироссийских мер. URL: <https://rus.postimees.ee/6856247/tramp-protiv-sankciy-iz-ada-cto-zhdet-samyj-zhestkiy-paket-antirossiyskih-mer>

держдепартаменту відзначає, що введення «вкрай жорстких обов'язкових санкцій» позбавить адміністрацію необхідної гнучкості» при їх реалізації.

Найбільші заперечення у адміністрації Трампа викликали передбачувані санкції щодо енергетичного сектору Росії, російських олігархів, кіберсанкції, а також заходи, що обмежують свободу морської навігації. За твердженням автора листа, схвалення цих заходів змусить адміністрацію «переглянути фінансування вже діючих агресивних заходів, спрямованих проти зловмисних дій Росії... а також проти заходів, спрямованих проти Ірану, Північної Кореї, ІДІЛ, Венесуели, «Хезболли», питань контртероризму, захисту прав людини, боротьби з корупцією та інших пріоритетів» влади США. Крім цього, в листі стверджується, що прийняття законопроекту може «підірвати» спільні зусилля Сполучених Штатів і Європейського Союзу з надання спільного санкційного тиску на Москву¹¹².

Адміністрація президента США угледіла в законопроекті і загрози для американського і європейського бізнесу. Наприклад, це стосується введення санкцій на проекти з російського експорту зрідженого природного газу. Водночас, як вважає автор листа, введення нового пакета енергетичних санкцій може згубно позначитися на інтересах американських інвесторів.

Питання у адміністрації викликали і вимоги сенаторів залучити структури Інтерполу і американські спецслужби до пошуку і поширення інформації про «незаконні фінансові угоди та інтереси» російських олігархів і представників «ближнього кола» президента Путіна. Ухвалення законопроекту в цілому, як стверджується в листі, може «викликати бурю» на світових ринках, «завдавши серйозної шкоди цивільним американським, європейським та іншим глобальним бізнес-інтересам»¹¹³.

Досить яскравою реакцією на агресію проти України міжнародної спільноти стало виключення Росії з групи великих держав G8. Президент США

¹¹² Trump administration opposes bill meant to deter Russia. URL: <https://edition.cnn.com/2019/12/19/politics/russia-bill-trump-administration-opposition-letter/index.html>

¹¹³ Trump Administration Battles New Sanctions on Russia. URL: <https://www.thedailybeast.com/trump-administration-battles-new-sanctions-on-russia>

Барак Обама та інші світові лідери вирішили покінчити з роллю Росії в групі провідних промислово розвинених країн. Рішення призупинити членство Росії в G8 є останньою прямою відповіддю провідних країн-союзників на анексію Криму Росією. «Міжнародне право забороняє придбання частини або всієї території іншої держави шляхом примусу або застосування сили», – йдеться в заяві. «Це порушує принципи, на яких побудована Міжнародна система. Ми засуджуємо незаконний референдум, проведений в Криму в порушення Конституції України. Ми також рішуче засуджуємо незаконну спробу Росії анексувати Крим в порушення міжнародного права і конкретних міжнародних зобов'язань»¹¹⁴.

Міністр закордонних справ Росії С. Лавров заявив раніше в той же день, що виключення з G8 не буде великою проблемою. «G8 – це неформальна організація, яка не видає жодних членських карток і, за її визначенням, не може нікого видалити», – сказав він під час прес-конференції. «Всі економічні та фінансові питання вирішуються в G20, а G8 має на меті існування як форум діалогу між провідними західними країнами і Росією»¹¹⁵. Враховуючи реакцію РФ на цю подію варто зауважити, що ще в 2014 році Росія чітко визначила радикалізацію свого «антизахідного» курсу, перорієнтувавшись на Азію¹¹⁶.

Китай прийняв обережну відповідь на кризу, не бажаючи ні позбавлятися одного з ключових союзників – Росії, ні коментувати безпосередньо нелегітимний референдум, щоб не створити прецедент для своїх власних неспокійних регіонів, таких як Тибет. Але Китай також заявив, що хотів би продовжувати розвивати «дружню співпрацю» з Україною і що він поважає незалежність, суверенітет і територіальну цілісність колишньої радянської держави. Будучи постійним членом Ради Безпеки, Китай неодноразово використовував своє право вето при введенні санкцій. Цинь закликав сторони

¹¹⁴ Членство России в «большой восьмерке» приостановлено. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2014/03/25_a_5963289.shtml

¹¹⁵ EU-Russia sanctions exchange has had important economic and political consequences (news article). The Vienna Institute for International Economic Studies. URL: <https://wiiw.ac.at/eu-russia-sanctions-exchange-has-had-important-economic-and-political-consequences-n-365.html>

¹¹⁶ U.S., other powers kick Russia out of G8 - CNNPolitics. URL: <https://edition.cnn.com/2014/03/24/politics/obama-europe-trip/index.html>

зберігати спокій і стриманість і «уникати подальших дій, які могли б привести до ескалації напруженості»¹¹⁷.

Наступна багатозначна ситуація навколо санкцій проти Росії відбулась на початку осені 2018 року і в цьому регіоні. 17 вересня китайські банки приєдналися до санкцій проти Росії. Ряд кредитних організацій Піднебесної затримували перерахування на рахунки російських банків або зовсім відмовлялись проводити платежі. При відмові проводити транзакції китайські банкіри посилались на санкції США і ЄС. Варто зауважити, що жодної заяви офіційний Пекін не робив, тим паче про приєднання до санкцій проти Росії. Банки КНР блокували транзакції не тільки з тими банківськими установами, які входять до санкційного списку, а і з іншими, що ставить під сумнів відповідність цих дій санкціям і наштовхує на думку про власний тактичний хід Пекіну¹¹⁸.

Наступний інцидент відбувся за 4 дні – 21 вересня 2019 року, коли Державний департамент США запровадив санкції щодо оборонних структур КНР через закупівлю у РФ зенітних комплексів С-400 та винищувачів Су-35. За словами представника Держдепу, санкції націлені на обмеження російської торгівлі зброєю. Нові санкції США наклали на відділ озброєнь Центральної військової ради КНР, а також його очільника Лі Шанфу, їх активи в банках США були заморожені. Це перший випадок, за якого США вводять санкції проти третьої держави для протидії Росії¹¹⁹.

«Китайська сторона висловлює своє крайнє обурення вищевказаними діями... Дії американської сторони грубо порушили основні принципи міжнародних відносин», – заявив представник МЗС Китаю ген Шуан. Санкції було введено відповідно до закону «Про протидію противникам Америки за допомогою санкцій» за яким Міністерство фінансів США дозволяється

¹¹⁷ China opposes proposed EU sanctions against Russia – Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/us-china-russia-ukraine/china-opposes-proposed-eu-sanctions-against-russia-idUSKBN0GW1TC20140901>

¹¹⁸ UAWire - Chinese banks join sanctions against Russia. URL: <https://uawire.org/chinese-banks-join-sanctions-against-russia>

¹¹⁹ US Sanctions China Over Purchase of S-400 Air Defense Systems, Su-35 Fighter Jets From Russia. URL: <https://thediplomat.com/2018/09/us-sanctions-china-over-purchase-of-s-400-air-defense-system-su-35-fighter-jets-from-russia/>

впроваджувати санкції проти юридичних і фізичних осіб, які уклали значні угоди з російською оборонною промисловістю та експортують вироблені в РФ озброєння або представляють інтереси цих компаній. В цьому випадку це китайські військові, а санкції проти них включають заборону отримати ліцензію експортера в США проводити будь-які транзакції в межах американської банківської системи¹²⁰.

Усі впроваджені санкції справили досить суттєвий вплив на РФ. У 2014-му році, не було помічено серйозних змін у економіці Криму, а у 2019-му році навпаки, було зафіксовано високий фінансовий зріст. Зростає швидше, ніж будь-який інший регіон Росії. Севастополь, яким Росія управляє окремо, посів друге місце. Проте економічний ріст півострова сфальсифікований і вводиться в оману. З 2014 року Москва вклала величезні кошти в кримську економіку, профінансувавши ряд великих інфраструктурних проєктів сумнівної цінності. Ці витрати не тільки створили видимість процвітання, але і вилилися у величезне виснаження фінансових ресурсів Росії в той час, коли міжнародні санкції лише посилювались. Хоча, на перший погляд, кримська економіка досягла успіху з моменту анексії, регіон отримав замало допомоги. Величезні субсидії з Москви, що коливаються від 1 до 2,7 млрд доларів на рік, стали основою його бюджету з 2014 року.

Ці цифри не обов'язково створюють значне навантаження на економіку Росії, але сприяють її уповільненню. Всього через кілька місяців після офіційного приєднання Криму до Російської Федерації, Москва запустила програму під назвою «соціально-економічний розвиток Республіки Крим і міста Севастополя»¹²¹. Бюджет цієї ініціативи становить 10,06 млрд доларів, з яких 95,9% надходять безпосередньо з федерального бюджету Росії. Однак її неефективність швидко стала очевидною. Прагнучи отримати вигоду з почуття патріотизму, що поширюється серед етнічних росіян, які проживають на

¹²⁰ США ввели санкции против Китая. На самом деле - против России. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-45602686>

¹²¹ Об утверждении государственной программы «Социально-экономическое развитие Республики Крым и города Севастополя». URL: <http://government.ru/docs/35601/>

Кримському півострові, Росія швидко розробила і здійснила свою федеральну програму після завершення анексії. Бюджети були перевищені, цілі не були досягнуті, і, звичайно, будь-які гроші, що направляються в Крим, не були витрачені на решту Російської Федерації¹²².

І навіть такі дотації та інвестиції не змогли вирівняти ситуацію ані на півострові, ані на території РФ. За даними Bloomberg з 2014 року Росія втратила 150 млрд доларів, що становить близько 10% ВВП РФ порівняно з 2013 роком (див. Додаток В). За даними агентства спад економіки відбувся через низку чинників, серед яких основними є падіння цін на нафту і санкції Заходу, що призвело до скорочення зовнішніх інвестицій. Витрати на адаптацію і мілітаризацію Криму лише доповнили цю картину, що й призвело до таких суттєвих знижень в економіці¹²³. Загалом за 2015–2018 рр. РФ витратила на розвиток Криму 488,5 млрд рублів.

Набагато складнішою стала ситуація в соціальному вимірі державного життя РФ. У 2014 році – в рік анексії Криму – вперше з початку століття в Росії впали реальні доходи населення. Це почалося восени 2014 року і до поточного моменту реальні доходи падають шостий рік поспіль. Через впровадження санкцій, їх поглиблення, підтримку агресії на Донбасі, тощо, рівень життя в країні значно знизився. У другій половині 2014 року стався обвал цін на нафту – якщо в червні вони досягли піку в 115 доларів, то в кінці року ціна була трохи більше 55 доларів за барель, а за падінням цін на нафту пішов і різкий обвал курсу рубля. Контрсанкції і падіння курсу рубля розігнали інфляцію. У 2014 році вона склала 11,4% і стала найвищою після 2008 року. А на продовольчі товари, що потрапили під контрсанкції, ціни зросли ще сильніше – майже на 18%. В цілому, за підрахунками Bloomberg, ВВП Росії в 2018 році виявився на 10% нижче, ніж це можна було б прогнозувати в кінці 2013 року. Конкретно

¹²² Crimea doesn't pay_ assessing the economic impact of Russia's annexation. URL:

<https://www.worldfinance.com/special-reports/crimea-doesnt-pay-assessing-the-economic-impact-of-russias-annexation>

¹²³ Після анексії Криму Росія втратила \$150 млрд — Bloomberg _ Громадське телебачення. URL:

<https://hromadske.ua/posts/pislya-aneksiyi-krimu-rosiya-vtratila-dollar150-mlrd-bloomberg>

вплив санкцій аналітики агентства оцінили в 6%, падіння цін на нафту – в 4%¹²⁴.

Крим поповнив список найбільш небагатих регіонів Росії, які потрібно було підтримувати грошима з федерального бюджету (див. додаток Г). Плюс, Росія отримала ще один «соціально неблагополучний регіон» – з високою часткою тих, хто живе за межею бідності. У перші роки після приєднання з федерального бюджету активно виділялися кошти на те, щоб довести кримські соціальні виплати до російського рівня, а також налагодити ситуацію з кримським бюджетом.

Досі дві третини кримського бюджету складають надходження з Москви. У «рейтингу дотаційності» Крим зараз йде відразу після регіонів Північного Кавказу і Туви. У минулому році Крим отримав 120,7 млрд рублів з федерального бюджету. Це більше, ніж Якутія (81 млрд рублів) і Дагестан (80,8 млрд рублів). Ситуацію прокоментувала Наталія Легєєва, аналітик S&P Global Ratings: «У 2011–2013 роках основними джерелами доходів бюджету Криму були трансфери з центрального бюджету України, більше 50% всіх доходів. Починаючи з 2014-го частка безоплатних перерахувань до бюджету Республіки різко зросла і в 2018 році склала майже 70% доходів бюджету. За нашими оцінками, велика частина трансферів (52%) йде на фінансування інфраструктури, житлового фонду і транспорту»¹²⁵.

Що стосується середньої зарплати, то в російських рублях вона зростала, але різкий стрибок інфляції в 2014–2015 рр. знизив заробітну платню, порівняно з 2013 роком, в доларах майже вдвічі (з 915 до 551 долара) і з того часу вона не показувала таких темпів росту, які спостерігались до анексії (див. Додаток Г). Що свідчить про спад купівельної спроможності, оскільки споживацький світовий ринок орієнтований, в першу чергу, на курс долара.

¹²⁴ Russia Still Paying Price for Crimea Five Years After Annexation - Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-03-17/russia-still-paying-price-for-crimea-five-years-after-annexation>

¹²⁵ Как спустя пять лет Россия и Крым переживают последствия аннексии. Графики. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-47576483>

Досить суттєвого удару від санкцій зазнав і вплив президента РФ всередині його держави. За даними «Левада-Центру» в середині 2019 року, 38% росіян не під час опитування відповіли, що не хочуть, щоб Путін залишався президентом після закінчення свого нинішнього терміну. Частка впевнених у його здатності вирішити проблеми Росії впала до мінімуму з 2001 року. Після пенсійної реформи президент перестав бути невразливим для критики, пояснюють соціологи. Більше половини (54%) опитаних хотіли б залишити Путіна в Кремлі після 2024 року. Максимальним цей показник був у серпні 2017 року – 67%. Рекордно низькою виявилася частка тих, хто вагався з відповіддю: раніше вона становила від 14% до 26%, зараз – 8%. 43% респондентів вважають, що люди довіряють Путіну, оскільки не бачать, на кого ще могли б покластися. Це максимум з липня 2001 року. У липні 2005-го і серпні 2013-го таких було 42%, в 2016-му – 29%¹²⁶.

Після того, як 18 березня 2014 р. Росія включила до свого складу Крим та Севастополь, рейтинги Путіна піднялись на безпрецедентний рівень і досягли 74%. Цьому передували також і важливі іміджеві заходи, зокрема зимова Олімпіада в Сочі. Максимально високих значень в 84-89% схвалення Путіна досягало в 1999, 2003, 2007–2008 і 2014–2015 рр., з них три рази під час агресії РФ проти інших народів чи держав - в Чечні, Грузії і на Україні, і кожен раз – на тлі протистояння з США. Тоді ж з'явився термін «Кримський консенсус», який продемонстрував згоду з чинною владою з питань зовнішньої і по значній частині питань внутрішньої політики¹²⁷.

Як бачимо, санкції, введені проти РФ запустили процес переорієнтації зовнішньополітичних відносин в глобальному масштабі. Це і зміна характеру співпраці з ЄС, відсутність в ньому консолідації та початок дискурсу з питання доцільності цих заходів, зниження товарообігу між РФ та країнами Заходу, нові можливості для маніпуляцій КНР та розвитку експорту для країн Південно-

¹²⁶ Почти 40% россиян не хотят видеть Путина у власти после 2024 года. URL:

<https://www.forbes.ru/obshchestvo/380943-pochti-40-rossiyan-ne-hotyat-videt-putina-u-vlasti-posle-2024-goda>

¹²⁷ Взлеты и падения рейтинга Путина. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2019/08/13/808697-vzglyad-snizu>

Східної Азії, тощо. Принциповими результатами санкцій стало показове виключення РФ з G8, що автоматично відкинуло сприйняття великими країнами світу Росії, як рівного гравця, а також суттєвий тиск на економіку агресора і відкидання стану його зовнішньо-торгівельних відносин до зразка СРСР (коли союз був ізольований від Заходу, але підтримував зв'язки з економічно слабшими країнами). В той же час РФ знаходиться під загрозою маніпуляцій з боку Китаю, оскільки КНР – єдиний потужний потенційний партнер для Росії в цій ситуації. Але в той же час офіційний Пекін може використати Росію як розмінну монету в своїх протиріччях з США (як це було під час впровадження неоголошених фінансових санкцій проти Росії осінню 2019 року). Незважаючи на суперечливе повернення РФ до ПАРЄ, ЄС США та ООН продовжують нагадувати світовій спільноті своїми заявами, резолюціями та санкціями про те, що РФ залишається агресором і, потенційно, санкції впроваджуватимуться і поглиблюватимуться і надалі, що врешті решт приведе до ослаблення Росії і зменшення її апетитів.

2.2. Економічні втрати України та боротьба за їх компенсацію в міжнародних судах

Через анексію півострова досить суттєвих збитків зазнала і Україна. В першу черг це стосується безпеки логістики, оскільки присутність військ РФ на півострові ставить під загрозу усі морські перевезення в Чорному морі. Через політичну ситуацію не можна визначити в яких водах судна, що ідуть до українських портів чи виходять з них залишаються в безпеці від російських ракетних установок. Невизначений статус мають 20 км кордону між територією Криму та Херсонською областю, оскільки там діють непостійні пропускні пункти та блокпости.

Суттєві втрати, пов'язані з захопленням територіальних вод навколо Криму стосуються видобутку корисних копалин. Втрата Криму також пов'язана зі скороченням розмірів виключної економічної зони України на Чорному та

Азовському морях. Це практично унеможливило реалізацію Україною проєктів з видобутку вуглеводнів з чорноморського шельфу, які були заплановані спільно із західними компаніями. Наприклад, наприкінці 2013 року Київ підписав угоду з ENI і EdF про видобуток природного газу з континентального шельфу в Керченській протоці, а 19 березня британська компанія Shell (раніше входила в консорціум українських партнерів) вийшла з переговорів про підписання контракту на поділ видобутку за проєктом видобутку вуглеводнів на шельфі в Чорному морі.

З економічної точки зору наслідки втрати Криму для української економіки в цілому матимуть обмежені макроекономічні наслідки оскільки частка Криму у ВВП країни в 2013 році склала 3,6%, хоча це може серйозно вплинути на окремі галузі економіки. Значною мірою це може бути викликано тим, що РФ захопила не тільки державну, але й приватну інфраструктуру, розташовану на півострові. Особливо дорого обійдеться втрата місцевих енергетичних і гірничодобувних активів, насамперед компанії «Чорноморнафтогаз». Це одна з трьох державних видобувних компаній, що належать НАК «Нафтогаз» України, і була одним із найбільших виробників газу в період перед анексією. Тим не менш, втрата Україною видобутку «Чорноморнафтогазу» не повинна кардинально змінити її газовий баланс, оскільки компанія видобувала газ у об'ємі, якого не вистачало навіть на забезпечення потреб півострова, проте значні зусилля, зроблені в останні роки для розвитку компанії включаючи покупку двох нових бурових платформ, складають великі втрати¹²⁸. При цьому варто врахувати, що в умовах дії санкцій проти Росії та Криму розробка нових родовищ на півострові та в його територіальних водах буде досить складним питанням, оскільки Росія не зможе залучати до цього компанії з Європи, США та країн, які не підтримують анексію півострова чи не хочуть конфліктувати із Заходом. Тому РФ може розраховувати лише на власні фінанси та зусилля, а, враховуючи наявні витрати на підтримку життєдіяльності півострова, такі інвестиції з

¹²⁸ Чорноморнефтегаз _ Экономическая правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/tags/chornomornaftogaz/>

держбюджету малоймовірні. Таким чином про втрату потенційного видобутку корисних копалин як про економічну катастрофу говорити не доводиться.

Досить важливим питанням є втрата Україною підприємств оборонної промисловості. Перший віце-прем'єр-міністр та Міністр економічного розвитку і торгівлі України С. Кубів на засіданні Кабінету Міністрів 20 лютого 2019 року заявив, що «оборонна промисловість зазнала чи не найбільших втрат. Ми втратили 13 державних підприємств в анексованому Криму і десять підприємств на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей». Крім того, за його словами, традиційний ринок збуту для української оборонки був втрачений, так як він був орієнтований в основному на країни СНД¹²⁹.

В той же час досить суперечливим виступає питання ефективності захоплених заводів оборонної промисловості. За словами колишнього губернатора Севастополя С. Куницина більша частина промислових об'єктів знаходились в недіючому стані або ж діяли малоефективно через застаріле обладнання та недостатнє фінансування. Майже вся продукція, яка вироблялась на заводах в Криму йшла на експорт до РФ, а отже продукція виготовлялась не для ЗС України, тому втрати ВПК невеликі. Суттєвим ударом стала неможливість експортувати озброєння та деталі до нього до країн СНД¹³⁰.

Враховуючи усі втрати, яких зазнала Україна в період з 2014 року, український уряд неодноразово звертався до міжнародних інстанцій задля вирішення широкого спектру питань у судовому порядку відповідно до міжнародного права. Основною структурою, яка може застосовувати кримінальне впровадження проти держав є Міжнародний кримінальний суд ООН в Гаазі. 15 листопада 2016 року було опубліковано «Звіт про дії за попереднім розслідуванням (2016 р.)». У тексті документу йдеться про те, що основну ознаку міждержавного збройного конфлікту в ситуації на півострові

¹²⁹ Ukraine loses 80% of oil and gas deposits in Black Sea due to annexation of Crimea. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/2644538-ukraine-loses-80-of-oil-and-gas-deposits-in-black-sea-due-to-annexation-of-crimea.html>

¹³⁰ Крымская «оборонка»_ что потеряла Украина. URL: <https://ru.krymr.com/a/28345253.html>

Крим та Сході України суд вбачає в тому, що Росія здійснила окупацію півострова із застосуванням регулярних збройних сил РФ задля контролю частини суверенної території України без її згоди: «Пізніше Російська Федерація визнала, що російські військовослужбовці брали участь у захопленні Кримського півострова, серед іншого виправдовуючи інтервенцію передбачуваними погрозами громадянам Російської Федерації, передбачуваним рішенням жителів Криму приєднатися до Російської Федерації».

Як пояснюють у суді, підсумки «кримського референдуму» він до уваги не брав, діючи відповідно до Римського статуту. «Встановлення факту правомірності початкової інтервенції, яка спричинила за собою окупацію, не потрібно. Для цілей Римського статуту збройний конфлікт може бути міжнародним за своєю суттю, якщо одна або більше держав частково або повністю окупує територію іншої держави незалежно від того, чи супроводжується окупація збройним опором», – йдеться в документі. У разі Криму це утиски кримських татар, вбивства, неправомірні арешти і примус до військової служби. Список злочинів носить попередній характер, обмовилися судді¹³¹.

16 січня 2017 року МЗС України подало до Міжнародного Суду ООН в Гаазі позов проти Росії, звинувативши Москву в «скоєнні актів тероризму і дискримінації в ході незаконної агресії проти України».¹³² Позов подано в рамках Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Підставою для позову за словами української влади став той факт, що Росія порушує першу конвенцію, оскільки надає зброю та інші види допомоги незаконним збройним формуванням, що діють на території України¹³³. На

¹³¹ Гаагский суд_ аннексия Крыма привела к вооруженному конфликту. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-37988466>

¹³² Application of the International Convention for the suppression of the financing of terrorism and of the International Convention on the Elimination of all forms of racial discrimination. International court of justice. 16.01.2017. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/166-20170116-APP-01-00-EN.pdf>

¹³³ Україна подала позов проти Росії до Міжнародного суду ООН в Гаазі. URL: <https://www.unian.ua/politics/1727142-ukrajina-podala-pozov-proti-rosiji-do-mijnarodnogo-sudu-onn-v-gaazi.html>

своєму сайті МЗС обґрунтувало позов тим, що надання зброї бойовикам на Сході України призвело до низки злочинів та трагедій, серед яких:

- Обстріли житлових масивів у Краматорську та Маріуполі,
- Теракту під час мирного мітингу у Харкові,
- Збиття пасажирського літака МН17, що належав Малазійським авіалініям,
- Знищення громадського автобуса поряд із Волновахою.

Що стосується порушення Росією положень іншої конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», то в позові офіційний Кремль звинувачують у «кампанії дискримінації щодо неросійських громад, які проживають на окупованій території Кримського півострова, зокрема етнічних українців і кримських татар»¹³⁴. Злочинами в межах цієї кампанії українські позивачі вважають:

- Проведення незаконного референдуму на півострові у 2014 році,
- Вплив на ЗМІ,
- Обмеження можливості вивчення української та кримськотатарської мов,
- Репресії, що реалізуються шляхом «зникнень, вбивств, самовільних обшуків, затримань»,
- Заборону діяльності кримськотатарського виборчого органу Меджлісу¹³⁵.

Незважаючи на звіт Гаазького суду та його вимоги припинити порушення прав людини та підтримку збройних формувань, РФ продовжила свою політику на анексованих територіях. При цьому від Росії не надходило жодних відповідей на запити суду¹³⁶. При цьому російська сторона подала заяву про перевірку того чи дотрималась Україна усіх положень при подачі позову до суду. Таким чином РФ розраховувала на скасування слухань проти неї у суді

¹³⁴ Statement by the Spokesperson on human rights violations against and the illegal detention of Crimean Tatars by the Russian Federation European External Action Service. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/60408/statement-spokesperson-human-rights-violations-against-and-illegal-detention-crimean-tatars_en The consequences of the annexation of Crimea. OSW Centre for Eastern Studies. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-03-19/consequences-annexation-crimea>

¹³⁵ Україна подала позов проти Російської Федерації до Міжнародного суду ООН _ Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/53743-ukrajina-podala-pozov-proti-rosijsykoji-federaciji-do-mizhnarodnogo-sudu-onn>

¹³⁶ Україна подала позов проти Росії до Міжнародного суду ООН в Гаазі. URL: <https://www.unian.ua/politics/1727142-ukrajina-podala-pozov-proti-rosiji-do-mijnarodnogo-sudu-onn-v-gaazi.html>

або ж відстрочення розгляду цієї справи¹³⁷. Питання юрисдикції розглядалось в період з 3 по 7 червня, а рішення про відхилення апеляції Росії було прийнято лише 8 листопада 2019 року¹³⁸. Саме від цієї дати варто рахувати початок судового процесу, який, ймовірно, затягнеться на роки, але є вже великою перемогою, оскільки Міжнародний кримінальний суд ООН – найвища інстанція, яка може судити держави за найскладніші злочини, а її вердикт майже найвищу силу і обов'язковий до виконання. В разі, якщо Росія відмовиться виконувати вирок (у вигляді репарацій, тощо), то ймовірність того, що вона зустрінеться з міжнародним тиском найвища з усіх можливих.

Ряд позовів Україна подавала до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). В період з 2014 року було подано 6 позовів, що стосуються різних порушень прав, зазначених у Конвенції ООН про права людини. Перший позов було подано 13 березня 2014 року, пізніше його було об'єднано з іншим подібним позовом, поданим Україною у 2015 році. Він стосується порушення таких прав людини як: право на життя, свободу та безпеку, повагу до приватного життя, на віросповідання, свободу зібрань та свободу слова, на чесний суд тощо. Загалом у заяві йдеться про порушення 12 статей Конвенції за номерами 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14 та двох додаткових протоколів до неї, у яких йдеться про право на власність та вільне пересування. В заявах також підкреслювалась організація Росією масштабних вбивств військовослужбовців, правоохоронців та громадських діячів, ув'язнення за політичним. Важливим аспектом позову також була заява про те, що РФ отримала повний контроль над півостровом не після так званого «референдуму» 18 березня, а ще 27 лютого 2014 року¹³⁹.

Слухання у справі «Україна проти Росії» (кримське питання) відбулось 11 вересня 2019 року. Сторони виступили зі своїми позиціями, цікавим фактом є

¹³⁷ Україна проти Росії у суді ООН_ питання – в юрисдикції. Чому це так важливо – BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48470778>

¹³⁸ Суд ООН відхилив апеляцію Росії у суперечці з Україною. Що це означає. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-50345290>

¹³⁹ Страсбург розкрив позови України проти РФ та звернувся до Кремля по коментар _ Європейська правда. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/26/7028179/>

те, що британський юрист, що представляв інтереси РФ, Майкл Свейнстон, заявляв про те, що Україна у суді просуває виключно свою пропаганду, а її позов не входить до компетенції ЄСПЛ і є суто політичним внутрішньодержавним питанням України. У заяві юриста також були присутні звинувачення у фальсифікації доказів України урядами США, Нідерландів та Британії. Заступник міністра юстиції РФ М. Гальперін, який очолював російську сторону, заявив в одній промові про те, що російські військові в Криму захищали півострів від «нападу націоналістів» та «нічого не робили»¹⁴⁰.

11 серпня 2018 року Україна подала позов щодо порушення прав політв'язнів-українців, позбавлених свободи на території РФ. Відповідно до заяви міністра юстиції П. Петренка, зробленої за 2 дні після подачі, міністерство зібрало докази обсягом в 3000 сторінок. Росію в позові звинуватили в порушенні положень Конвенції щодо заборони катувань, гарантування прав на особисту свободу і недоторканність, тощо. В документі йдеться про список з 71 особи ув'язненої Російською Федерацією, а також про список осіб, причетних до ув'язнення чи незаконного утримання.¹⁴¹ Вже 23 серпня 2018 року ЄСПЛ висунув вимогу до РФ надати інформацію про стан здоров'я українських політв'язнів.

Ще один позов зареєстрований в базі даних ЄСПЛ датується 29 листопада 2018 року і стосується покарання РФ за захоплення полон українських моряків 25 листопада того ж року. ЄСПЛ зробив запит у Росії щодо її позиції у цій справі, але відповідь не надійшла до 3 грудня (таким був кінцевий термін очікування)¹⁴². Хоча інформація про позов від заступника міністра юстиції та уповноваженого у справах ЄСПЛ Івана Ліщини з'явилась лише 31 грудня 2018 року¹⁴³.

¹⁴⁰ Суд з прав людини у Страсбурзі заслухав справу України проти Росії про порушення прав людини в Криму. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajina-rosija-krym-strasburg/30159365.html>

¹⁴¹ Павло Петренко представив нову заяву України проти Росії у ЄСПЛ, URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pavlo-petrenko-predstaviv-novu-zayavu-ukraini-proti-rosii-u-espl>

¹⁴² Захоплення моряків: ЄСПЛ застосував невідкладні заходи у новій справі України проти РФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2594024-zahoplenna-morakiv-espl-zastosuvav-nevidkladni-zahodi-u-novij-spravi-ukraini-proti-rf.html>

¹⁴³ Україна подала позов до ЄСПЛ щодо анексії Криму. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-podala-pozov-do-yespl-schodo-aneksiyi-krimu-1274292.html>

Ще однією важливою інстанцією, до якої позивалась Україна проти РФ є Міжнародний арбітражний суд з морського права. 14 жовтня 2016 року Україна подала позов до арбітражного суду заявивши, що Росія порушує Конвенцію ООН з морського права 1982 року. У позові йшлося про вимогу припинити протиправні дії та повернути Україні контроль в її акваторіях в Чорному та Азовському морях, а також в Керченській протоці, а також відшкодувати їй усі збитки¹⁴⁴. Судовий процес завершився 14 липня 2019 року після другого слухання. Суд заявив, що розпочне процес прийняття остаточного рішення, проте дати, коли це рішення буде оголошено, встановлено не було¹⁴⁵.

Ще один позов до арбітражного суду Україна подала 16 квітня 2019 року з метою звільнити три військово-морських судна і 24-х військовослужбовців, які були незаконно захоплені Російською Федерацією в Чорному морі 25 листопада 2018 року. Українські військовослужбовці утримувались в московському СІЗО Лефортово. Всім українцям було пред'явлено звинувачення в незаконному перетині кордону. Це означає, що Кремль відповідно до законодавства міг посадити їх на термін до шести років. Повернути полонених військовослужбовців Україні в Росії відмовилися. Варто зазначити, що відповідно до Конвенції ООН з морського права (UNCLOS), Військово-морські кораблі і персонал на борту володіють абсолютним імунітетом, тобто іноземні держави не можуть їх заарештовувати, затримувати чи більше судити¹⁴⁶.

3 травня 2019 року заступник міністра закордонних справ України Л. Зеркаль повідомила, що Росія відмовилась брати участь у слуханнях, заявивши, що суд не має юрисдикції розглядати цю справу. Російська сторона була відсутня навіть при слуханнях про тимчасові заходи 25 травня, коли суд висунув вимогу повернути українських моряків до України¹⁴⁷. Але цього дня на

¹⁴⁴ Україна подала позов проти РФ в міжнародний трибунал ООН з морського права. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2016/09/14/7054563/>

¹⁴⁵ Суд ООН завершив слухання по иску о нарушении Россией прав Киева в Черном, Азовском морях и Керченском проливе, приступает к обсуждению. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/594052.html>

¹⁴⁶ Україна подала до міжнародного трибуналу позов проти РФ щодо полонених моряків/ URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/04/16/7095260/>

¹⁴⁷ РФ відмовилася брати участь у слуханнях трибуналу ООН щодо українських моряків. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/05/3/7214147/>

сайті МЗС РФ з'явилась заява, у якій Росія наголошувала на тому, що у арбітражу немає відповідної юрисдикції для вирішення цього питання. Крім того, в заяві йдеться про те, що Україна повинна дотримуватись російського законодавства для здійснення мореплавства в Керченській протоці.

Українські моряки, все ж, змогли повернутися до України, але в рамках обміну «35 на 35», який відбувся 7 вересня 2019 року¹⁴⁸. Незаконно утримувані військовослужбовці прибули до Одеси 14 вересня¹⁴⁹. Повернення Росією захоплених кораблів відбулось вже 21 листопада 2019 року, за словами президента В. Зеленського, домовленості про повернення було досягнути в телефонному режимі без жодних умов¹⁵⁰. На сайті МЗС Росії цю подію назвали «передачою на відповідальне зберігання у зв'язку з тим, що російські компетентні органи завершили необхідні слідчі дії щодо кораблів і їх знаходження на території Російської Федерації для продовження кримінального процесу не потрібно... Зазначені кораблі є речовими доказами в кримінальному процесі про незаконний перетин нашого кордону, що триває в Росії».¹⁵¹ Таким чином Росія уникнула прямої відповідальності за захоплення човнів, але позбулася проблеми, яка могла б виникнути на основі роздування судової тяганини. При цьому російська сторона не заявила про визнання юрисдикції арбітражу, а отже, не визнає і його рішення, що все ще заплямовує її репутацію в ООН і, перш за все, в Раді Безпеки.

Подібна ситуація сталася і у випадку з розглядом справи Олега Сенцова та Олександра Кольченка. 4 жовтня 2018 року правозахисник українського режисера П. Чіков повідомив про прийняття ЄСПЛ позову проти Росії через порушення нею Конвенції ООН про права людини, а саме статей про права на

¹⁴⁸ Обмін полоненими: Список українців. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/7/7225601/>

¹⁴⁹ Звільнені з полону РФ моряки повернулись до Одеси. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/obmin-polonenimi-2019-moryaki-povernulis-v-odesu-novini-ukrajini-50042789.html>

¹⁵⁰ Росія повернула Україні захоплені військові кораблі без жодних умов – Зеленський. URL: https://www.unian.ua/politics/10762907-rosiya-povernula-ukrajini-zahopleni-viyskovi-korabli-bez-zhodnih-umov-zelenskiy.html?_ga=2.96614239.1779059417.1580466102-1222694806.1571856424

¹⁵¹ Situation of human rights in the temporarily occupied autonomous republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine). Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_EN.pdf

особисту свободу та безпеку та заборону тортур¹⁵². РФ, як і у випадку з позовом щодо захоплення українських моряків та кораблів та багатьох інших, заявила, що у ЄСПЛ немає юрисдикції розглядати таке рішення. Ситуацію ускладнив і той факт, що ЄСПЛ пов'язав розгляд цієї справи із справою по Криму загалом, а тому вона мала розглядатись лише після вирішення основного позову¹⁵³. Незважаючи на це, Олега Сенцова та Олександра Кольченка звільнили того ж 7 вересня 2019 року, що й українських моряків¹⁵⁴.

В той же час усі вище перераховані справи, передані до ЄСПЛ та Гаазького кримінального суду все ще знаходяться на розгляді і, в оптимістичному прогнозі, будуть розглянуті не раніше, ніж за 3 роки, а в реальній перспективі результатів більшості розглядів не варто чекати і за 5 років. При цьому заяви та рішення судів можуть суттєво вплинути на світову позицію щодо російської агресії та санкції проти самої РФ, а потенційні вирoki поставлять Росію в становище, за якого вона буде змушена або виплачувати компенсації за збитки, або повертати окуповані та анексовані території не на вимогу міжнародної спільноти, а за рішенням найвпливовіших міжнародних судів світу. Це створює додаткові перспективи тиску на Росію задля повернення територій.

На окрему увагу заслуговують приватні позови фізичних та юридичних осіб. 2 травня 2016 року дві українські енергетичні компанії – «Укрнафта» та «Стабіль» звернулися до арбітра ООН з проханням присудити їм компенсацію за інвестиції, які вони втратили, коли Росія захопила контроль над Кримським півостровом. У 2015 році І. Коломойський, один з найбагатших бізнесменів України, подав до того ж суду позов про отримання від Росії компенсації в розмірі 15 мільйонів доларів за втрату належного йому аеропорту на Чорноморському півострові. В обох випадках позивачі стверджували, що втрата їхніх активів після анексії Криму була порушенням двостороннього

¹⁵² Позов Сенцова проти Росії розглядатиме ЄСПЛ. URL: <https://ua.112.ua/polityka/yevropeiskyi-sud-z-prav-liudyny-rozhliane-pozov-oleha-sentsova-proti-rosii-464789.html>

¹⁵³ Сенцов і Кольченко подали в ЄСПЛ заперечення на позицію Росії в їхній справі – правозахисник. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sentsov-kolchenko-espl-rosiya-zaperechennya/30008406.html>

¹⁵⁴ Обмін полоненими_ Список українців. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/7/7225601/>

інвестиційного договору між Росією та Україною. Росія відмовилася оскаржувати обидві справи, заявивши, що суд не володіє юрисдикцією в цьому питанні¹⁵⁵.

12 квітня 2019 року прес-служба «Укрнафти» повідомила, що арбітражний суд своїм рішенням компенсував компанії 44.4 млн доларів, а також 3.5 млн доларів арбітражних витрат, стягнувши їх з РФ. За рішенням суду до суми ввійшли 5.5 млн доларів відсотків, які нараховувались з 22 квітня 2014 року. За заявою компанії на момент анексії в Криму знаходились 16 автозаправних станцій та інші адміністративні будівлі, які були захоплені російськими військовими. На звернення підприємства повернути ці АЗС, російська влада не реагувала. Російська сторона намагалась оскаржити це рішення у Верховному Суді Швейцарії, але 16 жовтня 2018 року це рішення було відхилено¹⁵⁶.

Крім того за заявою заступника міністра юстиції РФ М. Гальперіна, зробленою 17 жовтня 2019 року, 8 українських підприємців та великих компаній подали позови до міжнародних судів з вимогою виплатити компенсації на загальну суму в 12 млрд доларів. Також існує ще декілька арбітражних повідомлень, які можуть пізніше розглядатись як повноцінні позови¹⁵⁷. Усіх їх Росія не визнає, заявляючи, що міжнародні інвестиційні суди, до яких подані позови, не мають юрисдикції розглядати так справи¹⁵⁸.

Висновки до розділу 2

Анексія Криму розпочала повноцінне міжнародне правове протистояння за участі багатьох країн світу. В першу чергу це стосується санкцій, введених проти РФ Європейським союзом та США та контр санкцій проти них Росії. В

¹⁵⁵ Ukrainian firms turn to court over Crimea losses. URL: <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-arbitration/ukrainian-firms-turn-to-court-over-crimea-losses-idUSKCN0XT14C>

¹⁵⁶ Укрнафта виграла міжнародний арбітраж у РФ за активи в Криму. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/ukrناfta-vygrala-mizhnarodniy-arbitrazh-u-rf-za-aktivi-v-krimu-308741_.html

¹⁵⁷ Українські компанії подали 8 позовів проти РФ на 12 млрд доларів - Мін'юст Росії. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1830389-ukrayinski-kompaniyi-podali-8-pozoviv-proti-rf-na-12-mlrd-dolariv-minyust-rosiyi>

¹⁵⁸ Мін'юст РФ заявляє, що не визнаватиме рішення арбітражного суду, пов'язані з окупованим Кримом. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1815413-minyust-rf-zayavilo-scho-ne-viznavatime-rishennya-arbitrazhnogo-sudu-povyazani-z-okupovanim-krimom>

таких умовах з РФ країни світу намагаються контактувати якнайрідше і не висловлюватись на підтримку її експансіоністських поглядів. Перш за все це стосується країн Заходу. В той же час санкції змушують Росію шукати союзників на Сході, що, теоретично, могло б скласти небезпеку для США, оскільки КНР останні два десятиліття є основним супротивником Америки в глобальному геополітичному протистоянні. Але дії КНР в останні роки показують, що Китай зацікавлений вести боротьбу одноосібно, при цьому отримуючи привілеї у «партнерських зносинах» з Росією, які проявляються виключно в тих випадках, коли в тому зацікавлений офіційний Пекін.

Безумовно, санкції досить відчутно вдарили по усіх учасниках протистояння, в першу чергу по ЄС та Росії, але країни Європи не поспішають полегшувати санкції чи знімати їх попри супротив країн Південної Європи. Економічну сторону питання яскраво проілюструвало повернення РФ до ПАРЄ, спровоковане дефіцитом фінансів у бюджеті організації. При цьому не варто забувати про те, що ПАРЄ відмовилась від правок РФ, в яких йшлося про особливий статус російської делегації в асамблеї. Це може послугувати початком полегшення санаційного режиму ЄС проти Росії, але, зважаючи на існуючі тенденції, інші інституції Європи та ЄС зокрема не підтримують подібні заяви та ініціативи. Враховуючи провокації, які відбувались з боку РФ в період з 2014 року в морському та повітряному просторі країн Балтії та Скандинавського півострова, ці держави сприятимуть придушенню експансіоністських амбіцій Росії.

Основною країною, на підтримку якої може розраховувати Україна в боротьбі за півострів є США. Незважаючи на досить неоднозначну позицію офісу президента Д. Трампа, Конгрес США завжди підтримував продовження та розширення санкцій проти Росії. Це пояснюється не глибинними зв'язками України та США, як часто заявляють політики, а державним інтересом США, які не зацікавлені у існуванні ще одного сильного гравця в Азії, який може робити спроби протистояти Штатам осібно чи як молодший партнер Китаю. Вплив та зусилля США досить яскраво ілюструють їх дії щодо «Північного

поток-2». Будівельні компанії без жодного оскарження відвели свої судна з робочої зони, що відкинуло терміни здачі в експлуатацію трубопроводу на декілька місяців (за умови, що у Росії вистачить ресурсів продовжувати будівництво самостійно). Це свідчить про рішучість Штатів у питанні обмеження амбіцій РФ в Європі. В той же час часовий проміжок, у який було висунуто вимогу – незадовго до завершення будівництва – може свідчити про те, що США намагались таким чином показати свій вплив в Європі не шкодячи суттєво своєму партнерові – ЄС. Можливо також, що це був меседж для ЄС про необхідність відмовитись від російського газу на користь американського. Відповідні заяви про наміри поставляти газ до 21 країни Європи США висловлювали ще в березні 2019 року¹⁵⁹.

Результатом санкцій стала переорієнтація торгових потоків країн світу. Першу чергу це стосується встановлення нових торгівельних зв'язків РФ з країнами Південно-Східної Азії та Латинської Америки. Європейські підприємства не змогли так швидко переорієнтуватись, а тому приватний сектор ЄС має менші можливості до компенсації шкоди завданої санкціями проти РФ та її контрсанкціями. У цьому питанні також варто звернути увагу, що інвестування півострова в таких умовах покладається цілком і повністю на бюджет Росії і, хоча це не складає великого тиску зараз, в довгостроковій перспективі питання підтримки життєдіяльності півострова буде все частіше впливати при вирішенні бюджетних питань РФ.

Окремо варто відзначити питання поставок газу до Європи. Загроза впровадження санкцій проти компаній, що займалися будівництвом газопроводу до РФ викликала певного роду скандал та засудження з боку як Росії, так і країн Європи. В той же час Росія запустила «Турецький потік», який дозволить поставляти газ до Європи через Туреччину, внаслідок чого Україна втратить досить великий дохід. Але в той же час нова загроза конфлікту виникла в Середземномор'ї, де Туреччина виступила проти кіпрсько-

¹⁵⁹ Американський газ замість російського – що передбачає законопроект США про енергетичну незалежність Європи. URL: <https://ua.112.ua/statji/tysk-na-kreml-yak-ssha-proponuiut-pozbavyty-yevropu-vid-rosiiskoho-hazu-485559.html>

ізраїльського проєкту прокладання трубопроводу до Європи. Таким чином розвиток майбутніх подій може зміцнити позиції США, Кіпру та Ізраїлю, але викликати новий конфлікт в Середземному морі, який розхитуватиме НАТО (оскільки більшість сторін суперечки входять до Північноатлантичного альянсу) та ще сильніше впливатиме на безпеку в Європі. В той же час існує велика ймовірність того, що Росія втрачатиме свій вплив та прибутки в разі, якщо Європа отримуватиме газ з США та Близького Сходу і відмовиться повністю або обмежить поставки з Туреччини.

Втрати України від анексії півострова також досить відчутні. Перш за все це стосується приватного сектору та оборонної промисловості, велика частина підприємств якої залишилась в Криму. Варто зауважити, що основні втрати стосуються не втрат для поповнення озброєнь ЗСУ, а зменшення експортного військового виробництва та скорочення цього експорту до країн СНД. Приватний сектор, втрати якого також оцінюються більш ніж в 12 млрд доларів, намагається відстоювати свої права та інтереси в європейських судах і, станом на початок 2020 року, досягає успіхів. При цьому Росія продовжує заявляти, що незаконне привласнення інфраструктури та іншого майна неурядових фізичних та юридичних осіб жодним чином не порушує міжнародного права.

Судові впровадження також ініціює і Україна. Більшість позовів до ЄСПЛ, Гаазького кримінального трибуналу та Міжнародного трибуналу з міжнародного права в Гамбурзі все ще знаходяться на розгляді або очікують кінцевого рішення. РФ у відповідь постійно заперечує юрисдикцію усіх судових інстанцій, наголошуючи на тому, що усі злочини, пов'язані з півостровом є виключно внутрішньою справою Росії. З приводу деяких позовів (повернення українських моряків, політв'язнів та кораблів), РФ вирішила поступитись, при цьому прямо не визнаючи цього та ігноруючи рішення судів, як, наприклад, рішення арбітражного трибуналу з морського права щодо повернення українських службовців військово-морських сил. Що стосується перспектив рішень цих судів, то тенденції показують, що доказової бази РФ

недостатньо для виправдання порушень багатьох Конвенцій ООН, а тому варто очікувати, що рішення міжнародних судів будуть винесені на користь України, хоча, цілком ймовірно, це питання залишатиметься актуальним не менш, ніж 5 років.

РОЗДІЛ 3. ГУМАНІТАРНА ТА ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ НА ОКУПОВАНОМУ ПІВОСТРОВІ

3.1. Кримськотатарське питання та участь міжнародної спільноти у його вирішенні

Хоча є приклади переслідування інших етнічних і релігійних меншин в окупованому Криму – в тому числі послідовників Української Православної Церкви-Київського Патріархату, (Автокефальної) Православної Церкви України і Свідків Єгови – мусульманські кримські татари зазнали найбільшого тиску¹⁶⁰. У той час як деякі члени кримськотатарського керівництва були готові прийняти анексію і надати підтримку російській владі в Криму – в тому числі кілька членів Меджлісу і муфтії Еміралі Аблаєв – кримськотатарська громада в цілому виявилася досить стійкою в протистоянні російській окупації Криму і затвердження статусу регіону як частини України, незважаючи на очікування, що вони в кінцевому підсумку прийдуть до влади¹⁶¹.

Незважаючи на досить суперечливе минуле кримських татар та українців, в останні декілька десятиліть корінні жителі Криму підтримують офіційний Київ. Це породжується тим, що Російська імперія та СРСР, спадкоємцем яких себе вважає РФ, протягом своєї історії виступали узурпаторами півострова в тому чи іншому вигляді. З цих причин кримські татари складають найширший фронт опору анексії в самому Криму, що робить їх найбільш частими об'єктами російських репресивних заходів, спрямованих на те, щоб змусити замовкнути, придушити і залякати опозицію. Ці заходи включали в себе спонсорування наукових дискурсів, спрямованих на підрив і делегітимізацію домагань кримських татар на корінну приналежність, прикладом чому служить робота російського антрополога С. Соколовського, виконана за державним замовленням¹⁶². Важливі символи культури, історії та самобутності кримських

¹⁶⁰ Conyash. H. Cross & Icons seized, Archbishop assaulted in barbaric new attack on Ukrainian Cathedral in Russian-occupied Crimea. URL: <http://khpg.org/en/index.php?id=1504187187>

¹⁶¹ Степанова Д. Проросійские крымские татары: как сложилась их политическая судьба после аннексии Крым. URL: <https://ru.krymr.com/a/prorossiyskie-krymskie-tatary-do-anneksii-i-posle/29672016.html>

¹⁶² Соколовский С. В. Политика признания коренных народов в международном праве и законодательстве РФ. Москва. 2016. http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf

татар також стали об'єктами відплати за їх опір російському правлінню; наприклад, російська влада фактично зруйнувала палац кримських ханів у Бахчисараї під виглядом «реставрації»¹⁶³. Однак звинувачення в екстремізмі і тероризмі в рамках виняткового положення Криму та заходи, прийняті проти кримських татар, виявилися набагато більш руйнівними і, по суті, смертельними.

Кремль і його довірені особи в Криму застосовували репресивні заходи проти кримськотатарського керівництва, починаючи з самого верху, з Меджлісу і його членів. Російські суди в Криму висунули прямі звинувачення і винесли вироки членам Меджлісу Ахтему Чийгозу і Ільмі Умерову на вкрай сумнівних підставах, пов'язаних з «екстремістською» діяльністю, до їх несподіваного звільнення з в'язниці в жовтні 2017 року, в той час як іншим – у тому числі голові Меджлісу Рефату Чубарову і колишньому голові і фактичному лідеру кримськотатарського народу Мустафі Джемілеву – взагалі заборонили в'їзд до Криму. Але сам Меджліс опинився під безпосередньою загрозою після анексії, починаючи з захоплення його штаб-квартири в Сімферополі у вересні 2014 року. Подальші репресії проти Меджлісу відбулись незабаром після того, як його керівництво на материковій Україні оголосило громадянську блокаду Криму у вересні 2015 року, викликавши заяви Росії про те, що організація «юридично не існує» і необґрунтовані звинувачення в тому, що вона вербує бойовиків для ІДІЛ. Після декількох місяців погроз і протистоянь, в квітні 2016 року Генпрокуратура Криму оголосила Меджліс «екстремістською організацією» в постанові, пізніше підтриманому Верховним Судом РФ у вересні того ж року, офіційно розпустивши його відповідно до російського законодавства і заборонивши його діяльність. Всупереч міжнародному засудженню – включаючи заборону Міжнародного Суду – Росія, таким чином, відмовила кримським татарам в їх праві на представництво і політичну організацію.

¹⁶³ Россия уничтожает аутентичность Ханского дворца в Бахчисарае – крымский активист. URL: <https://ru.krymr.com/a/news/28964550.html>

Російська влада продовжує переслідувати і залякувати окремих кримських татар шляхом частих збройних нальотів на будинки, мечеті, релігійні центри та інші установи в рамках репресивної кампанії проти ісламського «екстремізму» і поширення більш традиційних форм ісламу, заборонених державою. Основними цілями цієї кампанії є передбачувані члени «Хізб-ут-Тахрір», консервативної панісламістської організації без історії тероризму, яка легально діє в багатьох країнах, включаючи Україну, але яка була названа «терористичною організацією» і заборонена в Росії в 2003 році. «Хізб-ут-Тахрір» зберігала невелике, але стабільне членство серед кримських татар з початку 1990-х років, не привертаючи особливої уваги, але її послідовники були легально оголошені «терористами» відразу з анексією, що спонукало більшість бігти на материкову частину України. Російські спецназівці постійно здійснюють набіги на будинки кримських татар, обвинувачених або підозрюваних у приналежності до «Хізб-ут-Тахрір» або в зберіганні певної незаконної «екстремістської» літератури, часто переслідуючи тих, хто просто більш побожний у своїй практиці ісламу¹⁶⁴. Станом на 18 березня 2019 року 63 кримчани – майже всі вони кримські татари¹⁶⁵ – утримуються в якості російських політв'язнів на необґрунтованих підставах асоціації з «Хізб-ут-Тахрір», багато з них безглуздо звинувачуються в злочині «підготовки насильницького захоплення влади організованою групою за попередньою змовою»¹⁶⁶.

Рейди, що проводяться проти кримських татар під приводом боротьби з «екстремізмом», мали щонайменше в одному випадку смертельні наслідки. У листопаді 2017 року 83-річна Веджі Кашка – ветеран кримськотатарського національного руху радянської епохи – померла від стресу і травм, отриманих під час нальоту на кафе, де вона зустрічалася з трьома кримськотатарськими

¹⁶⁴ Справа «Хізб-ут-Тахрір». URL: <https://www.ukrinform.ua/tag-sprava-hizb-uttahrir>

¹⁶⁵ В'язнична арифметика. Скільки українських громадян ув'язнено Кремлем. URL: http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/96565/Vjaznychna_aryfmetryka_Skilky_ukrajinskyh_gromadan_uvjazneno_Kremlem?a_srt=&a_offset=0

¹⁶⁶ Coynash, H. Russia Holds 100 Ukrainian Political Prisoners & POWs, but Accuses Ukraine of Persecuting Crimeans. Kharkiv Human Rights Protection Group. URL: <http://khpg.org/en/index.php?id=1551919481>

чоловіками. Їх було звинувачено в тому, що вони були учасниками антиросійської змови¹⁶⁷. Правоохоронні органи заарештували трьох чоловіків разом з ще одним перед обшуком в їхніх будинках, стверджуючи, що виявили вогнепальну зброю, боєприпаси, наркотики і «екстремістську літературу», що належать одному з них, в той час як російські ЗМІ помилково ідентифікували чоловіків як членів забороненого Меджлісу¹⁶⁸. Смерть Кашки не була розслідувана, в той час як записи камер відеоспостереження інциденту, що показують насильницьке затримання літньої жінки, були приховані.

Навіть зважаючи на смерть Кашки виняткове становище Криму мало набагато більш смертоносні і, відверто кажучи, зловісні наслідки для кримськотатарської громади. Майже два десятки чоловіків – більшість з них кримські татари – зникли безвісти, були викрадені або знайдені вбитими за загадкових обставин з початку окупації, в тому числі шість кримських татар, тіла яких були знайдені з ознаками тортур або фізичних травм¹⁶⁹. Ці вбивства, викрадення і зникнення залишаються нерозкритими і, фактично, не розслідуваними, сигналізуючи, принаймні, про те, що насильство щодо кримських татар в окупованому Росією Криму не суперечить інтересам РФ, але обставини, що оточують одне особливо підозріле вбивство, припускають, що до цього можуть бути безпосередньо залучені агенти російської держави. 3 березня 2014 року – всього за два тижні до проведення референдуму 39-річний Решат Аметов провів одиночну акцію протесту проти окупації на площі Леніна в Сімферополі. Серед білого дня троє невідомих у військовій формі викрали Аметова посеред площі і заштовхали в машину, після чого про нього більше ніхто не чув і не бачив живим. Дванадцять днів потому, 15 березня – за день до референдуму – тіло Аметова було знайдено в полі приблизно за 60 км на схід від Сімферополя, його голова була обмотана клейкою стрічкою, ноги зв'язані і

¹⁶⁷ Coynash, H. Russian FSB Remove Incriminating Videos of the Arrest and Death of Crimean Tatar Veteran Vedzhie Kashka. Kharkiv Human Rights Protection Group. URL: <http://khpg.org/en/index.php?id=1527809219>

¹⁶⁸ У задержанных меджлисовцев нашли оружие, наркотики и экстремистскую литературу. URL: <https://crimea.ria.ru/society/20171124/1112862573.html>

¹⁶⁹ Crimean Tatar Resource Center. 2016 “Propavshie i pogibshie lyudi za period okkupatsii Kryma. URL: https://mip.gov.ua/files/pdf/missing_died_ru.pdf

мали сліди тортур, що вказують на насильницьку смерть¹⁷⁰. Ретельного розслідування обставин смерті Аметова не проводилося, незважаючи на відеозапис його викрадення, що наводить на думку про причетність місцевої влади до скоєння або приховування цього кричущого вбивства.

Ряд країн світу та міжнародних організацій надає підтримку кримськотатарським біженцям та просуває питання припинення репресій РФ проти корінного народу Криму. Одне з ключових місць в цьому питанні займає Туреччина. 3 лютого 2020 року під час візиту до Києва президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган підтвердив підтримку Туреччиною територіальної цілісності України, підкресливши, що Анкара не визнає «незаконне» захоплення Росією Криму. Турецький лідер заявив, що Туреччина допоможе побудувати житло для «майже 500 сімей» кримських татар, які переселилися в інші частини України після анексії Чорноморського півострова в березні 2014 року¹⁷¹.

Варто зауважити той факт, що Ердоган, який в останні роки зміцнює зв'язки з Росією, категорично виступає проти дій Росії в Криму, особливо виступаючи за права кримських татар. Виступаючи разом з Ердоганом, президент України В. Зеленський заявив, що Київ розраховує на допомогу Анкари у звільненні десятків українців, зокрема кримських татар, які незаконно утримуються за ґратами в Росії або Криму. Прес-служба українського президента також повідомила, що підписано угоду про військово-фінансове співробітництво, що передбачає надання Анкарою Києву \$36 млн для закупівлі у Туреччини товарів військового та подвійного призначення. Сторони також обговорили можливі поставки природного газу на Україну через Туреччину з Каспійського моря та підписали низку міжурядових документів, у тому числі

¹⁷⁰ Russian FSB remove incriminating videos of the arrest and death of Crimean Tatar veteran Vedzhie Kashka. URL: <http://khpg.org/en/index.php?id=1527809219>

¹⁷¹ In Kyiv, Turkey's Erdogan Denounces Russia's 'Illegitimate' Annexation Of Crimea. URL: <https://www.rferl.org/a/erdogan-meets-zelenskiy-in-push-to-boost-trade-between-turkey-ukraine/30414090.html>

меморандум про взаєморозуміння щодо переговорів щодо Угоди про зону вільної торгівлі¹⁷².

Туреччина також приймає кримськотатарських біженців. Наприклад 25 жовтня 2015 року двоє кримських татар, які були ув'язнені за протидію анексії Криму Росією з України, були звільнені і відправлені до Туреччини. За словами українських чиновників, Ахмет Чийгоз і Ільмі Умеров були звільнені після того, як президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган особисто втрутився від їх імені¹⁷³. При цьому варто зауважити, що в Туреччині існує велика татарська діаспора, що налічує 2 млн осіб. При цьому члени діаспори заявляють, що після 2014 року великого напливу біженців до країни вони не відчували, а корінні жителі Криму частіше приїжджають до Туреччини на лікування чи навчання. Існує також інформація про трудових емігрантів, але точну їх кількість назвати важко через відсутність статистики. Деякі з трудових біженців їдуть до Туреччини з Криму пояснюючи це складною економічною ситуацією на півострові та прихильністю турків¹⁷⁴.

Порушення Конвенції з прав людини на півострові контролюється ООН з моменту анексії. 26 вересня 2017 року глава ООН з прав людини Зейд Раад аль-Хусейн виступив з доповіддю, у якій наголошується, що правоохоронні органи РФ були причетні до численних випадків порушення прав людини, таким як довільні арешти і затримання, насильницькі зникнення, жорстоке поводження і тортури і щонайменше одна позасудова кара. У доповіді підкреслюється, що кримські татари і передусім ті, хто пов'язаний з Меджлісом кримських татар, особливо піддавалися цим порушенням з тих пір, як Меджліс бойкотував фіктивний референдум про приєднання до Росії в березні 2014 року. У доповіді також описується, як Росія систематично урізує цивільні, політичні та культурні права кримських татар, саджаючи в тюрми кримськотатарських

¹⁷² Президенти України й Туреччини підписали спільну заяву про пріоритетні завдання розвитку двостороннього партнерства. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/prezidenti-ukrayini-j-turechchini-pidpisali-spilnu-zayavu-pr-59565>

¹⁷³ Crimean Tatar activists freed by Russia, flown to Turkey. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-41753599>

¹⁷⁴ Як живе і кого підтримує кримськотатарська діаспора в Туреччині. URL: <https://hromadske.ua/posts/krymski-tatary-diaspora-v-turechchini>

лідерів. Пан Хусейн також звинуватив Росію в нездатності розслідувати передбачувані порушення прав людини. Але Заур Смирнов, член Кримського регіонального уряду, встановленого РФ, заявив, що доповідь ООН була наповнена антиросійською риторикою і використовував дані українських моніторингових груп¹⁷⁵.

9 вересня 2019 року Генеральний секретар ООН Антоніо Гутерріш опублікував першу доповідь міжнародної організації з розслідування порушень прав людини в окупованому Росією Криму. Згідно з доповіддю, за п'ять років, що минули з моменту вторгнення Росії в Крим, відбулися серйозні порушення основних прав людини, політичних, цивільних і релігійних прав кримчан. Організація Об'єднаних Націй стверджує, що ряд заходів, які планувалося провести на підтримку територіальної цілісності України, були відвернені або заборонені «способами, які потенційно можуть підірвати здійснення свободи мирних зібрань і асоціацій»¹⁷⁶.

Представники ООН також отримали інформацію від місцевих журналістів про те, що правоохоронні органи з Росії втручалися в їх діяльність, що призвело до самоцензури, щоб уникнути можливих наслідків і заборон на в'їзд, введених російською Службою зовнішньої розвідки, ФСБ, щодо журналістів, які сприймали анексію Криму Росією як окупацію. У доповіді також наголошується, що деякі українські церкви, які мають тісні зв'язки з Україною, в тому числі Українська Греко-Католицька Церква, зіткнулися з труднощами при реєстрації.

З 2014 року ООН виявила 42 жертви «насильницьких зникнень» в Криму, з яких тільки 28 були звільнені після незаконного викрадення або затримання, причому багато з них були українськими журналістами, активістами за громадянські права або членами кримськотатарської громади.¹⁷⁷ Цитата з

¹⁷⁵ Crimean Tatars: UN Report Documents Human Rights Abuses by Russian Agents in Crimea. URL: <https://unpo.org/article/20358>

¹⁷⁶ UN_ Russia violates human rights in occupied Crimea - Emerging Europe. URL: <https://emerging-europe.com/news/un-russia-violates-human-rights-in-occupied-crimea/>

¹⁷⁷ 27. Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine Report of the Secretary-General / URL: <https://undocs.org/en/A/74/276>

доповіді: «Адвокати, які захищають справи про передбачуваний екстремізм і тероризм в Криму, правозахисники і цивільні активісти стикаються з ризиком навмисного перешкоджання, позбавлення адвокатури, переслідування з боку влади Російської Федерації в Криму і, в деяких випадках, затримання». У той час як Росія автоматично надавала громадянство жителям окупованих територій, тим громадянам, які мали законні зв'язки з Україною, часто відмовляли в російському громадянстві, послаблюючи їх доступ до соціального забезпечення, охорони здоров'я і пенсій, додали представники ООН.

Досить гостро стоїть і питання захисту права представництва кримських татар на півострові. Ще 29 вересня 2016 року Міжнародний суд ООН виніс рішення, за яким РФ мала зняти заборону функціонування кримськотатарського парламенту. А 29 вересня 2019 року Моніторингова місія з прав людини ООН висунула вимогу до РФ зняти це обмеження, але жодної реакції від Росії не було¹⁷⁸.

Питання порушення прав кримськотатарського народу підіймається і на засіданнях ОБСЄ. Щоправда, проросійська влада Криму в 2014 році закрила представництво ОБСЄ без жодних пояснень, а представникам місії організації перешкоджали в тому, щоб потрапити до офісу. За словами колишнього генерального секретаря організації 22 листопада 2019 року Ламберто Занньєра: «У Криму ми тепер не можемо діяти, щоб захистити цю меншину, яка знаходиться в небезпеці, забезпечивши їй належний захист, якого досі немає, як вони заявляють»¹⁷⁹.

З 2014 року ОБСЄ здійснює огляд ситуації на півострові лише на основі інформації наданої урядом України, активістами з Криму, представниками Меджлісу в екзилі та різними неурядовими організаціями. Наприклад 22 листопада 2019 року член Меджлісу Ескандер Барієв під час заходу «Заборона мирних зібрань як інструмент дискримінації в окупованому Криму» у штаб-

¹⁷⁸ UN Human Rights Monitoring Mission calls on Russia to lift ban on Crimean Tatars' Mejlis. URL: www.unian.info/politics/10702644-un-human-rights-monitoring-mission-calls-on-russia-to-lift-ban-on-crimean-tatars-mejlis.html

¹⁷⁹ В ОБСЄ занепокоєні захистом прав кримських татар після закриття місії в Криму. URL: <https://tyzhden.ua/News/123519>

квартирі ОБСЄ у Відні заявив, що РФ забороняє кримським татарам навіть проводити мітинги на вшанування жертв депортації 1944 року, останнє з яких відбулось у 2014 році на околиці Сімферополя, а після того було неофіційно заборонено. 17 березня було здійснено спробу зірвати молебень за політв'язнів, затриманих російською владою, активісти та громадські організації регулярно отримують «застереження про неприпустимість порушення законів РФ про екстремізм» перед святкуваннями татарських національних чи релігійних свят¹⁸⁰.

На увагу заслуговує і висловлювання виконуючого обов'язків заступника глави місії США при ОБСЄ Грегорі Макріса під час слухання свідчень кримських активістів у Відні 26 лютого 2019 року: «За останні п'ять років російська окупаційна влада в Криму ще більше активізувала кампанію з придушення інакомислення і посилення цензури щодо інформації про її ганебні зловживання там. Ось чому для нас так важливо почути від низових активістів, які можуть донести до нас реальність на місцях, коли нам не дозволяють побачити її своїми очима. Ми схиляємося перед вашою відданістю і хоробрістю».¹⁸¹

Боротьбу з порушенням прав людини підтримує і ЄС. В заявах представників держав-членів та наднаціональних організацій постійно звучать заклики припинити репресії проти українських та кримськотатарських активістів. Яскравим прикладом є заява Європейської служби зовнішніх справ у відповідь на дії російських спецпідрозділів, які 27 і 28 березня 2019, провели обшук в будинках та затримали 23 кримських татарина. Їх звинувачували у приналежності до організації «Хізб-ут-Тахрір». У заяві йдеться, що Європейський Союз не визнає примусове виконання російського законодавства в Криму і Севастополі.

¹⁸⁰ В ОБСЄ розповіли про утиски кримських татар окупаційною владою. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2823130-v-obse-rozpovili-pro-utiski-krimskih-tatar-okupacijnou-vladou.html>

¹⁸¹ Coynash, H. 2015c. "Russia Threatens to Ban Crimean Tatar Mejlis as Extremist while Claiming 'It Doesn't Exist.'" Kharkiv Human Rights Protection Group. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1443136760>

Прес-секретар органу заявив: «Недавні затримання, а також попередні обшуки в їх приватній власності являють собою чергову атаку на кримських татар, правозахисників і людей, які мирно висловилися проти незаконної анексії Росією Кримського півострова» У своїх судженнях Європейська служба зовнішніх справ покладалась на Доповідь Верховного комісара ООН з прав людини, в якій говориться, що «кримські татари як і раніше непропорційно страждають від поліцейських рейдів і переслідуються за звинуваченням у скоєнні злочинів, пов'язаних з тероризмом і екстремізмом, в розглядах, що не відповідають стандартам в області прав людини».¹⁸²

ЄС також підтримує діалог з приводу кримського питання не тільки за посередництва України, але і напряду з представниками кримськотатарського народу. Наприклад Ільмі Умеров і Ахтем Чийгоз ще 25 січня 2018 обговорювали з депутатами-членами комітету з прав людини Європарламенту ситуацію в Україні і вплив заходів ЄС. У ході слухань у підкомітеті з прав людини Чийгоз і Умеров, заступники голови Меджлісу, засудили ситуацію на анексованих Росією територіях, де громадян України піддають політично мотивованим арештам, фіктивним судовим процесам і тривалим термінам ув'язнення російською владою. «Людей викрадають щодня, викрадення – це нормально», – пояснив Чийгоз, додавши, що ситуація «повертає нас в 1944 рік, коли нас вигнали з Криму» і назвавши Росію «терористичною державою»¹⁸³.

Підсумовуючи, варто зауважити, що порушення прав людини у Криму мають беззаперечні підтвердження і визнані міжнародною спільнотою та підіймаються на сесіях міжнародних організацій. Російські репресії в Криму стосуються не тільки цензури чи штрафів, але й ув'язнення на політичній основі, тортур, викрадень та вбивств осіб. Щодо порушень прав людини у Криму Російською Федерацією Україна подала позови до Гаазького

¹⁸² Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2016 р. – 15 лютого 2017 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport17th_UKR.pdf

¹⁸³ Crimean Tatar leaders denounce human rights violations in Ukraine. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180122IPR92226/crimean-tatar-leaders-denounce-human-rights-violations-in-ukraine>

міжнародного суду та Європейського суду з прав людини, що, у свою чергу, привертає увагу світової спільноти до вирішення цього питання, не даючи йому зникнути з порядку денного. Враховуючи історичний досвід сподіватись на стабілізацію ситуації не доводиться, оскільки політика Росії щодо Криму і його корінного населення ніколи не відрізнялась ліберальністю. Ще одним фактором є те, що РФ намагається перетворити півострів на свою військову базу, а в таких умовах авторитарна держава придушуватиме не тільки мітинги, але й висловлення інакомислення більш жорсткими заходами, ніж вони на те заслуговують за звичайних обставин. Вирішення цієї проблеми можливе лише у випадку суттєвого ослаблення РФ, за якого міжнародні організації та спільнота зможуть впливати на державу або ж сама Росія буде згодна поступитись своїми амбіціями та повернути Крим до складу України, але за сучасних умов такий розвиток подій видається неможливим.

3.2. Порухення екології Криму та Чорноморського басейну як проблема міжнародного виміру

Досить складним є питання екологічного забруднення території півострова Крим та акваторії навколо нього. Однією з головних загроз для екології Криму і якості життя є посилення дефіциту прісної води. Внаслідок анексії півострова українська сторона припинила водопостачання на окуповані території, що викликало ряд проблем, з якими зіткнулось російське керівництво. За словами російських чиновників усі заходи, заплановані проросійською владою півострова виконуються «майже на 100%». На думку кримського громадського активіста Д. Демчука, екологічна обстановка в Криму після 2014 року погіршилася: «Були «ввічливі люди», ввічливість яких трансформувалася з часом в десятки жохливих кар'єрів, що знищують природу Криму гектарами, в кілометри парканів, що перегороджують шлях до моря і лісів півострова, в заповідники, території яких тануть на очах під багатопверховими і індивідуальними забудовами. Плюс картину доповнюють сотні гектарів лісових пожеж і несанкціонованих звалищ». За словами Демчука,

звіти влади в Криму носять декларативний характер. «Слоган «Крим наш!» викликає сумніви – на своїй землі цивілізовані люди так себе не ведуть. Всі Еко-програми, нібито виконані на 100 відсотків, далі паперів нікуди не пішли, приписки з часів СРСР нікуди не поділися з Росії. Мінекології – в «надійних руках» кримської влади: плати, бери і працуй. Хочеш-кар'єр, а хочеш – готельний комплекс в заповіднику або міському парку. Так і живемо»¹⁸⁴.

Скептично оцінює результати роботи російської влади Криму в сфері екології громадська діячка Лариса Курашкіна. «Чиновники живуть на іншій планеті. Кажуть про чисті водойми, а каналізаційні стоки йдуть в них і в море. Навіщо будувати очисні і проводити каналізаційні мережі, море все очистить... Озеру (Аджиголь) перекритий природний приплив морської води, воно пересихає. Вся берегова охоронна зона від Приморського до Берегового забудовується варварськи, знищується рідкісний природний ресурс, перекопана, влітку замурована транспортом, а закони їм невідомі про охорону водних об'єктів і про прибережну зону. З боку Мінекології жодної перевірки, ніякого контролю».

Про складну екологічну ситуацію свідчить і екологічна катастрофа, яка сталась у серпні-вересні 2018 року, коли в місті Армянськ, на Півночі Криму почав з'являтися слиз, основа якого – сірчистий ангідрид. Справа у тому, що нестача прісної води спонукала російську владу не шукати нові способи підведення прісних каналів, а використовувати дефіцитні родовища на самому півострові. Завод «Титан», позбавлений води з Дніпра, видобував її бурінням свердловин глибина яких сягала 400 метрів.

Коли вода скінчилась, пересох кислотонакопичувач – штучне озеро, в яке «Титан» скидав хімічні відходи. За заявою голови проросійського кримського уряду С. Аксьонова, «площа цього «озера» – 42 квадратних кілометри, обсяг – 30 мільйонів кубометрів води. Накопичувач вперше висох до такої міри. Ніяких диверсій не було». Після того як кислото накопичувач оглянули фахівці, вони

¹⁸⁴ <http://news.allcrimea.net/news/2019/11/21/eksperty-rasskazali-ob-uzhasnoi-ekologicheskoi-situatsii-v-krymu-124972/>

прийшли до висновку: ситуацію може поліпшити тільки скидання в «озеро» прісної води. Але на її підведення знадобиться близько семи місяців. Проблему нестачі прісної води намагались вирішити впровадженням ряду проектів зі стабілізації водопостачання півострова, але жоден з них не було реалізовано¹⁸⁵. Після інциденту роботу заводу було зупинено, але за два місяці, 20 жовтня 2018 року, знову відновлено¹⁸⁶.

Від катастрофи жителі Армянська та територій близько фабрики «Титан» скаржились на різноманітні проблеми зі здоров'ям, пов'язані з захворюваннями шкіри та дихальних шляхів, симптоми яких зникали, коли люди виїжджали на території, віддалені від виробництва¹⁸⁷. Існує також інформація про вияв у людей симптом впливу на організм хлорного водню, перш за все у дітей, які звертались по допомогу до лікарів¹⁸⁸. Варто зауважити, що під час катастрофи 2018 року дітей з міста вивозили до Євпаторії, в той час як жодної реакції на захворювання в період з вересня 2018 року від російських чиновників не було, а скарги жителів Криму можна знайти у великих обсягах лише у соціальних мережах. Наприкінці серпня-початку вересня 2019 року ситуація в місті повторилась, але цього разу випадання слизу було відсутнє, на відміну від чіткого запаху хімікатів¹⁸⁹. Реакція влади 2018 та 2019 року була подібною – російська влада спочатку заявляла про звичайний рівень вмісту хімікатів у повітрі, але на відміну від 2018 року у 2019 році жодної реакції на катастрофу і скарги населення не було.

Фактично, причиною катастрофи стала нестача води. Саме через це 5 червня в Армянську зібрався мітинг, який пропонував Юрію Мешкову –

¹⁸⁵ Экологическая катастрофа в Крыму_ Армянск стал непригоден для жизни. Из города эвакуировали детей. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/09/07/77745-smotryu-na-kryshu-svoego-doma-ona-vsya-v-slizi>

¹⁸⁶ Хімічні викиди в Криму: окупаційна влада запустила завод Кримський титан. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/khimicheskie-vybrosy-v-krymu-okkupatsionnye-vlasti-zapustili-zavod-krymskij-titan-2501922.html>

¹⁸⁷ Радять вивозити дітей: стало відомо про серйозні проблеми в Криму. URL: <https://apostrophe.ua/news/society/2019-08-04/sovetuyut-vyivozit-detey-stalo-izvestno-o-sereznyih-problemah-v-krymu/170815>

¹⁸⁸ Катастрофа в Армянске — Что происходит в Крыму. URL: <https://nv.ua/opinion/katastrofa-v-armyanske-cto-proishodit-v-krymu-novosti-ukrainy-50045538.html>

¹⁸⁹ «Армянск – город-катастрофа» – из крымских сетей. URL: <https://ru.krymr.com/a/armyansk-gorod-katastrofa-iz-krymskih-setej/30150529.html>

першому нелегітимному президенту «незалежного» Криму – стати до переговорів з Україною для відновлення водопостачання до окупованого півострова. При цьому науковці Одеського національного університету ім. Мечникова заявили, що постачання води не вирішить питання екологічної катастрофи, а лише змінить її характер. В той же час начальник управління з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Міністерства з питань тимчасово окупованих територій С. Мокренюк заявив, що об’ємів прісної води, яка є на півострові мало б вистачити для потреб населення, але російська влада зацікавлена в першу чергу в підтримці та розширенні промисловості на півострові¹⁹⁰. Влада ж півострова у відповідь на мітинг в Армянську різко прокоментувала питання відновлення водопостачання з України, назвавши воду в Дніпрі токсичною, забрудненою та такою, що викликає онкологічні захворювання¹⁹¹. В. Баженов, керівник підприємства «Вода Криму» заявив, що сільське господарство Криму пристосувалось до нових реалій, а РФ проєктує нові засоби постачання води, щоправда, про терміни їх виконання в заяві не йшлося.

Ще одну загрозу несе перепрофілювання Північно-Кримського каналу для подачі очищених стічних каналізаційних вод. За проєктом каналізаційні стоки, якими йдуть міські відходи, які зараз стікають у кислото-накопичувач заводу «Титан» мають бути очищені і подані до каналу для забезпечення сільськогосподарських потреб. При цьому в проєкті не йдеться про переобладнання самого каналу, який зараз підходить до багатьох санітарних зон, тому велика частина населення півострова може опинитись під загрозою потрапляння цієї води до питних трубопроводів. Заступник директора Інституту водних проблем і меліорації України Михайло Яцюк заявив, що

¹⁹⁰ «Без воды тут будет очень тяжело». В Армянске просят возобновить водоснабжение по Северо-Крымскому каналу. URL: <https://ru.krymr.com/a/piket-v-armianske-dat-ukrainskuyu-vodu-krymu/30039477.html>

¹⁹¹ В Крыму категорически отказались от днепровской воды. URL: <https://primechaniya.ru/sevastopol/novosti/v-krymu-kategoricheski-otkazalis-ot-dneprovskoj-vody>

навіть питання використання очищеної води є під питанням, оскільки вода може бути недостатньо очищеною і загрожувати навіть рослинам¹⁹².

Екологічна ситуація викликала серед місцевого населення реакцію, яка в РФ може розцінюватись як небезпечна і протизаконна. 3 лютого в Севастополі відбувся мітинг на захист екологічної обстановки і проти порушення законів про екологію. Організатори планували проведення заходу в центрі міста — біля пам'ятника імператриці Катерини II, в уряді Севастополя дозволили акцію протесту подалі від цікавих очей і вух — біля пам'ятника Леніну на Центральному пагорбі. Причиною того, що люди виходять на вулицю стало застосування пестицидів поблизу житлових будинків і річки Бельбек, за словами організатора мітингу А. Ситникова проблема виникла ще в доокупаційний період і не вирішена досі. Організатор події констатував, що скарги і Севастопольським губернаторам, і президенту Росії В. Путіну належного результату не принесли, органи влади, які за своїми обов'язками повинні були б захистити людей від хімічних атак, ігнорують проблему і потурають сільгосппідприємствам, які використовують шкідливі речовини¹⁹³.

Важливим аспектом екологічного питання є вплив великої кількості військових машин на півострові. Так за словами експерта з питань міжнародної безпеки Центру досліджень конверсій, армії та роззброєнь І. Федика в Криму ситуація наближається до катастрофічної на суші і в морі: «Діяльність сухопутних військ та Повітряно-космічних сил, особливо їхні активні навчання і маневри забруднюють ґрунти й ґрунтові води півострова важкими металами, тими самими паливно-мастильними матеріалами та хімічними речовинами. Військові полігони та військові бази розміщуються, зокрема, на території заповідників та парків, що призводить до руйнування ландшафтів, знищення на них флори і фауни». Також у 2010 році українські екологи заявляли про 9 випадків викидів з кораблів ВМС РФ шкідливих речовин та важких металів в

¹⁹² Крым накануне новой катастрофы? Стоки из Армянска хотят сбрасывать в Северо-Крымский канал. URL: <https://ru.krymr.com/a/nakanune-novoi-katastrofi-stoki-iz-armyanska-severo-krimskiy-kanal/29938057.html>

¹⁹³ Севастопольцы выйдут на митинг против отравления ядохимикатами. URL: <http://news.allcrimea.net/news/2020/2/3/sevastopoltsy-vyyidut-na-miting-protiv-otravleniya-yadokhimikatami-127542/>

бухті Севастополя. В заяві йшлося про те, що рівень забруднення перевищений у 180 разів, це означає, що акваторія ще тоді була непридатна для існування в ній тварин та рослин¹⁹⁴. Варто також згадати про проведення навчань із застосування військової техніки у заповіднику «Опук» на території півострова 9 вересня 2016 року, який в російських ЗМІ називається вже військовим полігоном¹⁹⁵. Справа в тому, що в радянський період тут розташовувались військові, а природне значення території було визнане у 2001 році. Очевидно, російська влада послуговувалась застарілими радянськими планами використання території без урахування природоохоронних статусів¹⁹⁶.

За інформацією архітектора і громадської діячки О. Вечір, що має досвід роботи в Громадській палаті Росії, скасування природоохоронного статусу заповідних зон після анексії російською владою стосується не тільки Опукського заповідника. Ще однією проблемою є надання під забудову земель, не призначених для цього: «... Нехай спочатку повернуть сосну кримську в Червону книгу, знесуть на берегах сакських озер свої бетонні катакомби, припинять переведення земель сільгосппризначення і лісів в землю під індивідуальне житлове будівництво, повернуть Кримському гірничо-лісовому заповіднику його статус, заборонять будівництва на кіммерійських ландшафтах в Коктебелі, а потім вже щось розповідають про свої досягнення в сфері екології»¹⁹⁷. Підтвердженням на це є заява 25 серпня 2014 року голови проросійської держради Криму В. Константинова про те, що Опукський (той самий, в якому в 2016 році проводились навчання) та Казантипський заповідники втратять свій статус через те, що «місцевим жителям потрібно десь випасати худобу»¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Окупований Крим _ «гібридна війна» проти довкілля _ QHA Агентство Кримські Новини. URL: <http://old.qha.com.ua/ua/analitika/okupovani-krim-gibridna-viina-proti-dovkillya/27184/>

¹⁹⁵ Появилось видео обстрела Крыма в рамках учений «Кавказ-2016» - Новости Крыма. URL: <http://news.allcrimea.net/news/2016/9/9/poyavilos-video-obstre-la-kryma-v-ramkah-uchenii-kavkaz2016-65677>

¹⁹⁶ Росія провела військові навчання у Опукському заповіднику в Криму – Екологія Право Людина. URL: <http://epl.org.ua/environment/rosiia-provela-viiskovi-navchannia-u-opukskomu-zapovidnyku-v-krymu/>

¹⁹⁷ «План по уничтожению природы Крыма» – активисты об экологической ситуации на полуострове. URL: <https://ru.krymr.com/a/aktivisty-ob-ekologii-v-krymu/30280960.html>

¹⁹⁸ Крымские заповедники затопчат коровы. URL: <https://an-crimea.ru/page/news/73557>

Що стосується незаконних забудов, то важливо також згадати будову керченського мосту. За словами заступника директора Інституту водних проблем і меліорації України Михайла Яцюка будівля мосту може загрожувати забрудненням вод внаслідок порушення стану морського дна. Це також може спричинити розмивання Східного узбережжя Криму через зміну течій. Перепона в природній течії вод з Азовського до Чорного морів може сприяти також і зміні мінерального складу води та клімату, внаслідок чого влітку вода сильніше прогріватиметься, а взимку замерзатиме, що критично для виживання живих організмів, цілком ймовірно, що це призведе до змін в усій екосистемі обох морів. Небезпеку також становить обвал мосту через нестабільну сейсмічну ситуацію в регіоні¹⁹⁹. Варто зазначити, що частина конструкції мосту вже обвалювалась у море ще на етапі монтажу у 2018 році²⁰⁰.

Будівництво мосту загрожувало не лише міграціям фауни між Чорним і Азовським морем України, але і іншим державам. Заступник директора з науки Українського наукового центру екології моря Є. Дикий 22 січня 2018 року заявив, що: «першою економічно постраждалою стороною виявилася, як не дивно, Грузія. Керченський міст заважає тваринам мігрувати між морями. Влітку Азовське море надає кормову базу для багатьох видів риби, дельфінів. Однак на зиму ті, хто харчувався в Азовському, йдуть через протоку в Чорне море – головним чином хамса і дельфіни-азовки. До 80% рибальського промислу Грузії залежить від цієї міграції»²⁰¹.

Актуальним екологічним питанням залишається пошук і підняття з морського дна в акваторії Криму затопленої СРСР в 1942 році хімічної зброї, яка знаходиться в точках навколо майже усього узбережжя півострова (див. Додаток Д). Знешкодження зброї проводилось Україною з 1996 року, але через фінансові незаконні маніпуляції та, як наслідок, нестачу бюджету програми та

¹⁹⁹ «Потенциальная экологическая катастрофа»: чем опасно строительство Керченского моста? URL: <https://ru.krymr.com/a/28989755.html>

²⁰⁰ Обвалилася частина залізничного прольоту Керченського мосту. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2551795-obvalilasa-castina-zaliznicnogo-prolotu-kercenskogo-mostu.html>

²⁰¹ Будівництво Керченського мосту шкодить риболовному промислу Грузії – український еколог. URL: <https://ua.krymr.com/a/news/28990342.html>

нецільове неефективне використання коштів, продовжувалось до 2010 року. Хімічна зброя біля берегів Криму містить різні хімікати, у тому числі заборонені ще станом на 1942 рік, такі як іприт та люїзит. Варто зауважити, що інформація щодо самих захоронень та їхнього знешкодження знаходилась довгий час під грифом «не для друку» або «для службового використання». Ще станом на 2010 рік, коли програму закрили, за словами директора департаменту економіки оборони та безпеки Міністерства економіки, лише частина захоронень були досліджені і менш ніж наполовину. Крім того велика частина контейнерів були «замулені на робочих майданчиках на глибині близько 5 метрів, що створює небезпеку для навігації»²⁰².

24 січня 2014 року російські ЗМІ випустили сюжет про «Екологічну катастрофу, яка загрожує всьому Криму і Чорному морю» в якому йшлося про затоплені хімікати²⁰³. Після анексії проблема замовчувалась до вересня 2014 року, коли стало відомо про місію МНС РФ із знешкодження. Служби Росії заявили про те, що стан екології в питанні хімічного забруднення задовільний²⁰⁴. Після цього питання хімічних боєприпасів не підіймалось в російських ЗМІ до 2017 року, коли директор Центру лабораторного аналізу і технічних вимірювань по Республіці Крим заявив: «Це питання підіймається останні років 10. І підіймали його зазвичай в той момент, коли починався курортний сезон, тому це питання більше провокаційне. Так, така проблема є, це не секрет, на дні Чорного моря є певні місця, де хімічні відходи були поховані свого часу. Але, як показує моніторинг, як показують лабораторні дослідження, на сьогоднішній день вони загрози не представляють»²⁰⁵.

Варто звернути увагу на той факт, що у всіх заявах про стан загрози хімічної зброї усі спеціалісти – як українські, так і російські – заявляють про те,

²⁰² Хімзагроза з намулу морського - Внутрішня політика. URL: https://dt.ua/internal/himzagroza-z-namulu-morskogo_.html

²⁰³ Экологическая катастрофа грозит Крыму и всему Чёрному морю. Новости. Первый канал. URL: https://www.1tv.ru/news/2014-01-24/50650-ekologicheskaya_katastrofa_grozit_krymu_i_vsemu_chyornomu_moryu

²⁰⁴ МЧС РФ начало обследование опасных подводных свалок в Крыму - РИА Новости, 29.09.2014. URL: <https://ria.ru/20140929/1026043975.html>

²⁰⁵ Захоронения химических отходов на дне Черного моря не представляют угрозы – специалист. URL: <http://www.c-inform.info/news/id/58415>

що він задовільний «на цей момент», тобто не даючи прогнозів про майбутній стан. Оскільки про знешкодження боєприпасів не було повідомлень з 2014 року, а в 2017 тільки з'явилась одна непідтверджена заява в російських ЗМІ, доцільно припустити, що хімічна зброя може становити загрозу вже зараз. Це підтверджують дані українських науковців, отримані у 2010 році. Тоді голова Рахункової палати В. Симоненко написав: «В Керченській протоці, в районі населеного пункту Героївське, який є зоною масового відпочинку населення, вміст миш'яку (продукт розкладання бойових отруйних речовин) в пробі води перевищує допустимий рівень в 3,5 рази». Того ж року академік НАНУ Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії Валерій Кухар в листі до Міністерства економіки України наводив такі дані: «За розрахунковими даними граничний термін руйнування оболонок контейнерів із залишками отруйних речовин закінчується в 2010 р., після чого 90% контейнерів буде зруйнований в результаті корозійних процесів»²⁰⁶.

Підсумовуючи доцільно було б заявити, що екологічна ситуація в Криму загрожує катастрофою. Багато чинників, що впливають на погіршення залишилися ще з періоду до анексії, наприклад питання знешкодження хімічної зброї на дні моря. У той же час питання нестачі прісної технічної та питної води протягом 6 років окупації так і не було вирішено, що призвело до екологічної катастрофи в Армянську, пожеж та зневоднення ґрунтів, що загрожує сільському господарству. Досить потужним чинником є вплив російської військової техніки на акваторію навколо півострова, а також сухопутних військ на узбережжя. Важливим питанням залишається стан природоохоронних земель, які отримали свій статус в період з 1991 по 2014 рр. і які були якщо не юридично, то фактично скасовані російською владою. Наявні проєкти вирішення екологічної ситуації не виконуються, або ж несуть ще більшу загрозу не тільки екології, а і населенню півострова (такі, як очищення каналізаційних стоків і направлення їх в Північно-Кримський канал). Враховуючи усю наявну інформацію навряд чи можна сказати, що ситуація

²⁰⁶ Химическая бомба замедленного действия у берегов Крыма. URL: <https://ru.krymr.com/a/28832043.html>

поліпшитися, оскільки проросійська влада Криму не реагує навіть на такі серйозні хімічні загрози, як випари заводу «Титан» і хвороби, пов'язані з ними. Доцільно припустити, що гуманітарна складова життя півострова не цікавить російську владу і бездіяльність в екологічній сфері спрямована на те, щоб отримати нові території для розміщення військових на місці теперішнього проживання цивільних. Станом на початок 2020 року тенденція показує, що екологічна ситуація на півострові буде лише погіршуватись.

Висновки до розділу 3

Політика РФ у Криму націлена перш за все на створення потужної військової бази, що породжує відповідну політику російського уряду на анексованих територіях. Порушення прав людини – тема актуальна не тільки для дій російського уряду на своїй території, це стосується і окупованих земель. Основними цілями репресій стають українські та кримськотатарські активісти, що виступають проти проросійської влади мирним шляхом. При цьому реакція окупаційної влади більше схожа на заходи режиму військового стану – зникнення, тортури, політичні та етнічні ув'язнення та чистки, приховані та прямі вбивства, погрози та ін. засоби впливу не доцільно називати звичайною підтримкою правопорядку. Враховуючи дані, можна зробити висновок, що підставою для цього є необхідність забезпечити повну покору населення на територіях близьких за географічним положенням до важливих військових об'єктів.

Саме тому в першу чергу російська влада спрямувала репресії проти кримських татар, які традиційно ще з часів Російської імперії та СРСР виступають проти авторитарного та тоталітарного правління інших держав на їх території. Політика проросійського уряду Криму передбачає також заборону вільного віросповідання, оскільки більшість осіб, що відкрито заявляють про те, що сповідують мусульманську віру, вважають терористами і позбавляють волі. Покарання також слідує навіть за молитвами за політичних в'язнів. Це викликає обурення та засудження світової спільноти. Українські позови до судів ООН та ЄСПЛ підтримують ці тенденції, що, у свою чергу, слугують

основою для продовження і поглиблення санкцій. Одним з основних партнерів України в цьому питанні є Туреччина, яка традиційно підтримує кримськотатарський народ з часу проголошення незалежності України.

Тенденції політики СРСР прослідковується і в екологічній політиці РФ. Перш за все це стосується ігнорування проблем навколишнього середовища та його посиленого забруднення у різні способи. Особливо гостро постає питання про вплив на екологію військових кораблів та іншої техніки ЗС РФ, які ніяк не контролюються. Це загрожує в першу чергу туристам, які відпочивають в спекотну пору на невеликій від місць дислокації бойових суден чи військових частин. Незважаючи на це уряд Росії заохочує туристів відвідувати «здравницю» радянських часів. Забруднення разом із високою температурою та небезпекою від викидів хімічної зброї загрожує серйозними проблемами особам, що приїхали на відпочинок на півострів.

Екологічна ситуація загрожує також і місцевому населенню, яке, незважаючи на обіцянки уряду РФ, так і не отримало нових джерел постачання прісної води, що вже призвело до екологічної катастрофи в Армянську, яка не вирішилась досі і все ще загрожує здоров'ю осіб, що живуть на території наближеної до заводу «Титан». За даними лабораторій вплив викидів заводу досягає навіть Херсонщини²⁰⁷. Ситуація може погіршитись у тому випадку, якщо проросійський уряд Криму реалізує проект з проведення очищених технічних каналізаційних вод по Північно-Кримському каналу, що загрожує потраплянням цієї води до санітарних зон в житлових районах півострова.

Гуманітарна та екологічна ситуація на півострові ясно показує, що Росія намагається перш за все розширити свою військову присутність для підтримки загального стану загрози Східній Європі і Близькому Сходу, але в той же час під загрозою опиняються цивільні, яких російська влада «захищала» під час анексії в 2014 році. Сучасні тенденції показують, що в найближчі роки російська влада сприятиме асиміляції або геноциду у тих чи інших формах

²⁰⁷ «Хімічне відлуння» Армянська_ як Херсонщина бореться зі шкідливими викидами. URL: <https://ua.krymr.com/a/khimichne-ekho-armianska-v-khersonskii-oblasti/29484464.html>

кримськотатарського народу та проукраїнських активістів. Стан екологічної ситуації та бездіяльність органів проросійського уряду півострова дозволяє говорити про те, що в середньостроковій перспективі Крим з екологічних причин перестане здійснювати свою рекреаційну функцію, а її відновлення навіть після окупації буде або досить складним, або цілком неможливим.

ВИСНОВКИ

Анексія півострова Крим відбилась не тільки на Україні, але і на всій європейській та, у деяких випадках, світовій історії. Перш за все це стосується її історії. Фактично, РФ використала досвід більшості агресорів ХХ ст. для формування сценарію анексії та її виправдання і діяльності в подальшому. Нелегітимний референдум на півострові під наглядом збройних сил РФ поставив у складне становище багато країн світу, оскільки їм довелось обирати сторону майже як під час холодної війни – з Заходом і міжнародним правом чи з Росією і авторитаризмом.

Росія намагалась використати протиріччя в каталонському питанні для виправдання «добровільного приєднання незалежного Криму до РФ», упускаючи при цьому більшість деталей, які кардинально відрізняють ситуацію навколо Каталонії від Криму. ЄС не прийняла до уваги такі провокації, так само і як і більша частина світового співтовариства. Крім того РФ намагалась виправдати анексію прецедентом Косово, але й тут зазнала невдачі.

Агресія проти України викликала зміну розстановки сил у всій Європі та на частині Азії. Перш за все це стосувалось реакції країн світу та міжнародних організацій на анексію. Країни ЄС поступово припинили співпрацю в усіх спільних міжнародних проектах та програмах, крім того РФ виключили з G8, що автоматично почало означати, що Росію більше не визнають впливовою цивілізованою країною і не збираються рахуватись з нею. На окрему увагу заслуговують санкції, введені проти РФ державами та міжнародними організаціями протягом 2014-2020 рр. Незважаючи на контрсанкції РФ проти ЄС, саме Росія найбільше постраждала від заходів покарання, введених США та ЄС.

Досить суттєвими стали і економічні втрати України, але вони стосуються радше обмеження транспортного сполучення в Чорному та Азовському морях, а також експортно-орієнтованого виробництва на Півострові. При цьому Україна, українські фізичні та приватні особи подавали позови до багатьох міжнародних судів, серед яких Міжнародний кримінальний

трибунал ООН, Міжнародний арбітражний суд з морського права та ЄСПЛ. В усіх випадках РФ відмовляється визнавати юрисдикцію судів називаючи усі справи або внутрішніми, або двосторонніми з Україною. При цьому вона також відмовляється виконувати рішення судів, наприклад у випадку зі звільненням українських моряків, які були звільнені, але під іншим приводом. Ймовірно це жест РФ, який показує, що вона може вирішувати усі міжнародні справи так, як буде зручно російському уряду, ігноруючи міжнародні суди та міжнародне право. Це ж стосувалось затримання українських суден – російська сторона заявила, що Україна повинна послуговуватись російським законодавством під час здійснення навігації в Чорному морі. Також РФ ігнорує усі резолюції ООН та вимоги міжнародної спільноти, що стосуються вирішення українсько-російського конфлікту, захисту прав національних меншин та політв'язнів.

Санкції також використав Китай задля маніпуляцій Росією та отримання якнайбільшої вигоди з ситуації. Окрім дешевих горючих копалин КНР також отримав можливість маніпулювати відносинами за допомогою трактування фінансової сторони санкцій і т. п. Перспектива співробітництва з РФ також розхитує ситуацію в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та підриває авторитет США в ньому.

Санкції стали в пригоді Туреччині, яка за домовленістю з РФ проклала новий газотранспортний трубопровід тепер може продавати його до ЄС. При цьому таке питання залишається досить спірним, оскільки ЄС збирається отримувати газ з альтернативних джерел на Близькому Сході та з США. Окрім того президент Туреччини заявив, що може транспортувати до України газ з Прикаспію, що йде в розріз з інтересами РФ, тому поки зарано говорити про те, що Туреччина зайняла сторону РФ у конфлікті Заходу та Сходу. Радше, вона як і Білорусія буде балансувати на краю, отримуючи якнайбільшу вигоду з різних джерел.

Серйозний конфлікт розгорівся навколо заборони США брати участь у будівництві «Північного потоку-2» з РФ до Німеччини. Це викликало обурення як Росії, так і ЄС, але будівельні компанії, все ж, побоялись санкцій з боку

найпотужнішої у світі держави і відвели свої кораблі. Сам факт побудови цього трубопроводу показує, що ЄС, все ж, життєво необхідно зараз підтримувати зв'язки з РФ. Те ж саме видно з повернення РФ до ПАРЄ – організації просто потрібні вливання в бюджет з боку Росії. Щоправда, ПА організації не погодились надати виключні права російській делегації.

Статус-кво був також порушений і в Європі та, частково, Азії. В першу чергу це стосується занепокоєння країн Балтії, які одразу після початку агресії РФ проти України почали підіймати питання посилення своєї обороноздатності та розширення присутності військ НАТО в регіоні. Загрозу також відчула Молдова, частина території якої – Придністров'я – є підтримуваною Росією конфліктною територією, невизнаною світом і яка може у будь-який момент спалахнути з новою силою майже на самому кордоні з державами ЄС.

Особливо анексія Криму занепокоїла країни Центральної Азії, в першу чергу Азербайджану, який побоюється поновлення конфлікту в Нагірному Карабаху і не може повернути його навіть збройним шляхом, через погрози РФ застосувати її військові сили. Відчутне похолодання у відбулося і у відносинах РФ з Грузією, яка мала відкритий збройний конфлікт з РФ в Абхазії та Південній Осетії. Найбільшу загрозу відчула Білорусія, яка з 2010 року опирається намірам РФ утворити Союзну державу, що фактично означало б зникнення Білорусії як незалежної держави та її включення до складу РФ. Сама наявність на континенті країни, яка може в XXI ст. анексувати територію іншої суверенної держави ставить під сумнів безпековий баланс в різних регіонах.

Анексія півострова не тільки порушила міжнародне право але і супроводжувалась численними порушеннями прав людини, які продовжуються і сьогодні. Перш за все це стосується репресій проти проукраїнських та кримськотатарських активістів. Росія застосовує тортури, утиски, погрози, обмеження прав свободи пересування та віросповідання. Усі особи, які не визнають окупаційний режим оголошуються екстремістами та терористами і ув'язнюються. Відомі також випадки зникнення осіб після затримання російськими силовими структурами або невідомими особами, після чого

викрадених знаходили мертвими чи вони зникали взагалі. Уряд РФ на усіх рівнях та в усіх міжнародних організаціях продовжує стверджувати, що жодні права населення Криму не порушуються, а їх рівень життя тільки покращився. При цьому жоден з активістів, які перебувають на території Крим, перебували в період з 2014 року або мають зв'язок із сім'ями чи знайомими на півострові не підтвердив слів російського керівництва, а лише навпаки – спростовував їх.

Певним аспектом порушення прав людини можна вважати і екологічну ситуацію на півострові. Бездіяльність проросійського кримського уряду в сфері охорони довкілля призвела до екологічної катастрофи на Півночі півострова та поставила під загрозу здоров'я та життя туристів, що приїжджають до моря на південний берег Криму. Можливі та підтверджені витoki хімікатів з контейнерів часів Другої світової війни та викиди безпосередньо військових кораблів та машин зробили неможливим існування в водах біля Севастополя живих організмів. Нестача прісної води суттєво вплинула на життя на півострові, але кустарні методи її вирішення можуть загрожувати населенню півострова ще більше. Варто зауважити, що й у цьому питанні російська влада замовчує факти забруднення, захворювань людей та намагається обмежити доступ до такої інформації. На екологію акваторій Чорного та Азовського морів вплинула також і побудова мосту через Керченську протоку. Вона не тільки ускладнила сполучення між морями, але й потенційно змінила звичайні міграційні потоки риб та дельфінів, що загрожують зміною клімату, складу води, та загалом складу підводної флори та фауни, а також зміни рельєфу на Сході півострова.

Обґрунтуванням дій РФ, враховуючи саму анексію, є амбіції уряду Росії, який прагнув повернути собі контроль над територією, що дає монопольний контроль над акваторіями Чорного та Азовського морів, а також вільний доступ до Середземного моря. Окрім гуманітарного режиму та ставлення до екології Росія успадкувала і план розміщення на півострові значних військ. Але на відміну від періоду діяльності СРСР сучасні технології дозволяються поставити під загрозу ракетного удару усю Східну Європу, частину Південної та

Центральної, а також значну частину Близького Сходу. Розміщення у Криму такої зброї на додачу до ядерних боеголовок фактично скасовує ту систему безпеки Європі, яка існувала до 2014 року.

Уся діяльність РФ на півострові спрямована на підтримку військового потенціалу. Саме тому гуманітарній сфері надається якнайменше уваги. Цілком ймовірно, що занедбання соціальної сфери входить до планів Росії, оскільки в такому разі вона реорганізує виробничу і транспортну структуру півострова для забезпечення потреб військово-промислового комплексу та збройних сил РФ.

Що стосується перспектив повернення Криму до складу України, то зараз вони видаються малоімовірними. Зараз РФ діє за радянським зразком, а відповідно, враховуючи потенціал Криму як військової бази, відстоюватиме півострів відчайдушно навіть тоді, коли підтримувати загрозу ракетного удару в Європі стане економічно не вигідно. Тому складно уявити, щоб Росія відмовилась від своїх амбіцій у найближче десятиліття. Єдиним виходом з цієї ситуації є суттєве економічне ослаблення Росії, її міжнародна ізоляція чи зміна влади, яку навряд чи дозволить Володимир Путін.

Якщо ж говорити про перспективи розвитку подій, то анексія Криму сприятиме таким процесам:

- Адаптації міжнародного права до нових реалій та міжнародних гібридних загроз,
- Зміні газотранспортних потоків як між Європою та Азією, так і, можливо, Північною Америкою,
- Зміні балансу сил на міжнародній арені через маніпуляцію світовими державами російським чинником,
- Подальшому перенаправленню транспортних потоків через введення санкцій і необхідності встановлення нових торговельних та виробничих зв'язків,
- Активізації процесів посилення безпеки в межах ЄС та НАТО в Європі.

Цілком можливо, що цей список буде розширюватись. Але вже зараз можна сміливо заявити про те, що анексія Криму не стала локальною чи

регіональною подією, а запустила чи активізувала низку глобальних процесів самостійно чи в комплексі з іншими інцидентами чи явищами (ситуація на Донбасі, війна в Сирії, тощо). Хоча подальший сценарій розвитку кримського питання зараз важко встановити, та його міжнародні наслідки вплинули на світовий порядок набагато сильніше, ніж очікувалось.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела:

1. Все санкции США и ЕС в отношении России с 2014 года. Настоящее время. URL: <https://www.currenttime.tv/a/russia-american-european-sanctions/29449693.html>
2. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2016 р. – 15 лютого 2017 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport17th_UKR.pdf
3. Договор «О создании Союзного государства». (Москва, 8 декабря 1999 г.). ГАРАНТ. URL: <http://base.garant.ru/1155132/>
4. Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с передачей Украине военных кораблей, задержанных в ноябре 2018 года в ходе провокации Киева в районе Керченского пролива. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3902958
5. Конституція (Основний Закон) ... _ від 20.04.1978 № 888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>
6. О решении Международного трибунала по морскому праву по инциденту в районе Керченского пролива 25 ноября 2018 года. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3659504?fbclid=IwAR1Nzpxk2BHcCTyT47tBOLMVb-2ny6WzYt2XcZQocPgW2KY_NXbt_L6VRKk
7. Отчет о действиях по предварительному расследованию (2016 г.). International criminal Court. <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf>
8. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=2854

9. Application of the International Convention for the suppression of the financing of terrorism and of the International Convention on the Elimination of all forms of racial discrimination. International court of justice. 16.01.2017. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/166-20170116-APP-01-00-EN.pdf>

10. CAATSA_CRIEEA Section 232 Public Guidance. US Department of State. URL: <https://www.state.gov/caatsa-crieea-section-232-public-guidance/>

11. Cases pending before the Grand Chamber-Pending cases. European Court of Human Rights. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=hearings/gcpending&c>

12. Conflict in Ukraine. Global Conflict Tracker. <https://www.cfr.org/interactive/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ukraine>

13. Cover note. European Council/ 21 march 2014. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/141749.pdf

14. CrimeaThematicReport10Sept2018_EN. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/CrimeaThematicReport10Sept2018_EN.pdf

15. Defending American Security from Kremlin Aggression Act of 2019. URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/482/text?locId=cga-bill#toc-id40a5b40f-cbe1-4dc7-9637-a0eed7fd15f5>

16. Five years after: Human rights situation in the Autonomous republic of Crimea. URL: <https://osce.usmission.gov/the-human-rights-situation-in-crimea/>

17. Human Rights Watch. 2014. "Crimea: Disappeared Man Found Killed." March 18. Accessed February 28. URL: <https://www.hrw.org/news/2014/03/18/crimea-disappeared-man-found-killed>

18. EU-Russia sanctions exchange has had important economic and political consequences (news article). The Vienna Institute for International Economic Studies. URL: <https://wiiw.ac.at/eu-russia-sanctions-exchange-has-had-important-economic-and-political-consequences-n-365.html>

19. EUR-Lex. 12016P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421313850387&uri=CELEX:02014D0386-20150621#document>
20. Information Note to EU business operating and/or investing in Crimea/Sevastopol. Council of European Union. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12078-2014-REV-2/en/pdf>
21. Inter-State applications. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/InterState_applications_ENG.pdf
22. International Court of Justice. 2017. "Press Release 2017/15." April 19. Accessed February 28. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/19412.pdf>
23. Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov. URL: <https://undocs.org/en/A/74/L.12/Rev.1>
24. Resolution 2155 (2014). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/771722>
25. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/205
26. Sanctions after Crimea: Have they worked? NATO Review. URL: <http://www.nato.int/docu/Review/2015/Russia/sanctions-after-crimea-have-they-worked/EN/index.htm>.
27. Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine Report of the Secretary-General / URL: <https://undocs.org/en/A/74/276>
28. Situation of human rights in the temporarily occupied autonomous republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine). Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_EN.pdf
29. Statement by H.E. Ambassador Oleh Shamshur, the Permanent Delegate of Ukraine to UNESCO at the 9th Information Meeting with the Permanent Delegates and Observers to UNESCO on the situation in the Autonomous Republic of Crimea

and the city of Sevastopol. 24.09.2019. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/en/news/74938-zajava-posla-ukrajini-u-franciji-postijnogo-predstavnika-ukrajini-pri-junesko-oshamshura-shhodo-situaciji-v-timchasovo-okupovanomu-krimu-vigoloshena-23-veresnya-2019-roku-v-khodi-9-oji->

30. Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia. 28.08.2014. Ministry of Foreign Affairs. URL: <https://mk.gov.lv/en/aktualitates/statement-ministry-foreign-affairs-republic-latvia>

31. Statement by the Spokesperson on human rights violations against and the illegal detention of Crimean Tatars by the Russian Federation - European External Action Service. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/60408/statement-spokesperson-human-rights-violations-against-and-illegal-detention-crimean-tatars_en The consequences of the annexation of Crimea. OSW Centre for Eastern Studies. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-03-19/consequences-annexation-crimea>

32. QA-1, 2 January 2020, Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Mr. Hami Aksoy, in Response to a Question Regarding the Signature of the Agreement on the EastMed Project. URL: http://www.mfa.gov.tr/sc_-1_-eastmed-projesine-iliskin-anlasmanin-imzalanmasi-hk-sc.en.mfa

Література:

33. Бурдига І. Адмінкордон з Кримом: п'ять років тимчасовості. 2019. Дзеркало тижня. URL: <https://www.dw.com/uk/адмінкордон-з-кримом-пять-років-тимчасовості/a-47941025>

34. Кухалейшвілі Г. Брестський ультиматум: Чого Росія хоче від Білорусі? 2018. URL: <https://ua.112.ua/statji/brestskiyi-ultymatum-choho-rosiia-khoche-vid-bilorusi-473862.html>

35. Bebler A. Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict. Romanian Journal of European Affairs. 2015. URL:

https://www.researchgate.net/publication/297774543_Crimea_and_the-Russian-Ukrainian_Conflict

36. Bebler A. On the Geopolitical Aspects of the Conflict Over Crimea. The IUP Journal of International Relations, Vol. XI, No. 1, January 2017, pp. 7-26. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3159747

37. Berg E. The politics of unpredictability: Acc/secession of Crimea and the blurring of international norms. 2017. P. 400-417. URL: <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1497986>

38. Coynash, H. 2015c. "Russia Threatens to Ban Crimean Tatar Mejlis as Extremist while Claiming 'It Doesn't Exist.'" Kharkiv Human Rights Protection Group. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1443136760>

39. Daniel M. The Kosovan Precedent for the Annexation of Crimea. 2019. URL: <https://www.e-ir.info/2019/03/18/the-kosovan-precedent-for-the-annexation-of-crimea/>

40. Klotz M. View More Russia and the Ukrainian Crisis: A Multiperspective Analysis of Russian Behaviour, by Taking into Account NATO's and the EU's Enlargement. Volume 23: Issue 80. 2017. URL: <https://doi.org/10.1515/cirr-2017-0028>

41. Rosenberg M. Kosovo Independence. 2018 URL: <https://www.thoughtco.com/kosovo-independence-overview-1435550>

42. O'Loughlin J. The Crimea conundrum: legitimacy and public opinion after annexation. 2019. p. 6-27. 2019. URL: <https://doi.org/10.1080/15387216.2019.1593873>

43. Rotaru. V. Russia's post-Crimea legitimization discourse and its challenges for the EAP countries. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/311397028_RUSSIA'S_POST-CRIMEA_LEGITIMIZATION_DISCOURSE_AND_ITS_CHALLENGES_FOR_THE_EAP_COUNTRIES

44. Oleksiyuk Z. Ukraine's unconsidered losses from the annexation of Crimea: What should we account for in the DCFTA forecasts? 2014. URL:

<https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/7921.pdf>

ДОДАТКИ

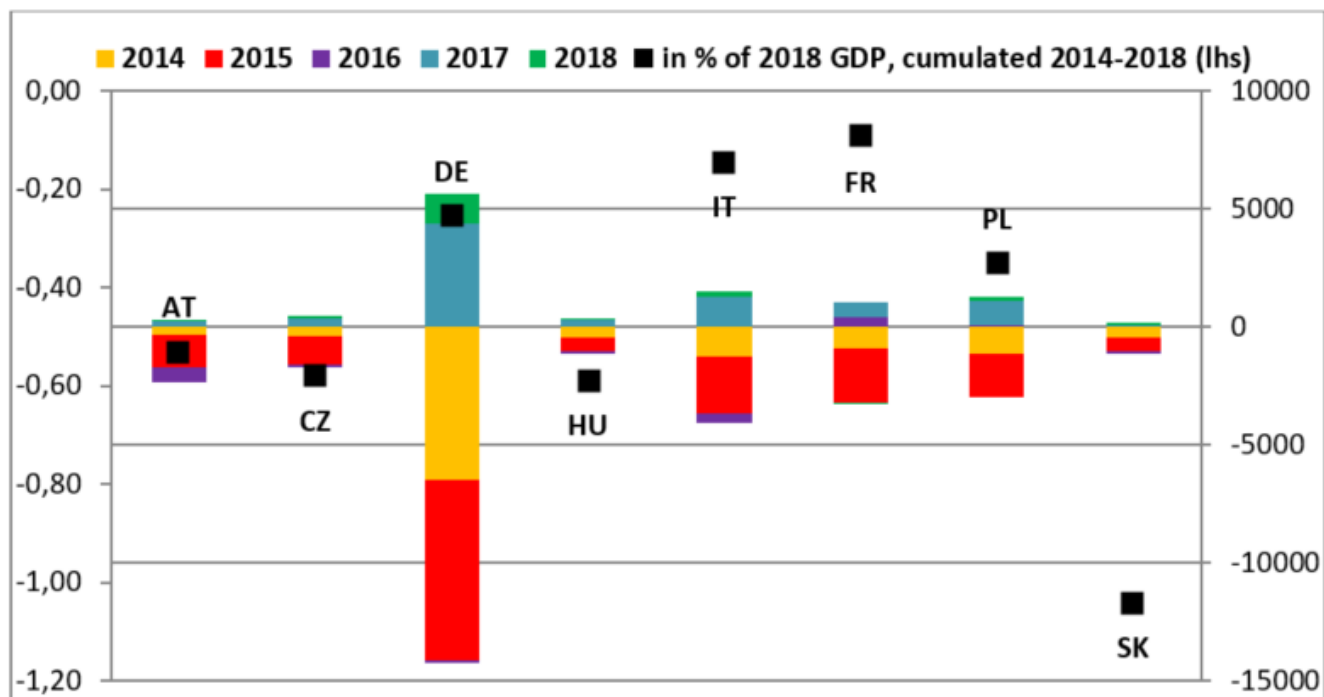
Додаток А

Джерело: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/suputnikov-i-znimki-pokazali-masshtabi-naroshchuvannya-rosiyeyu-viyskovoji-potuzhnosti-v-krimu-50026761.html>

Додаток Б

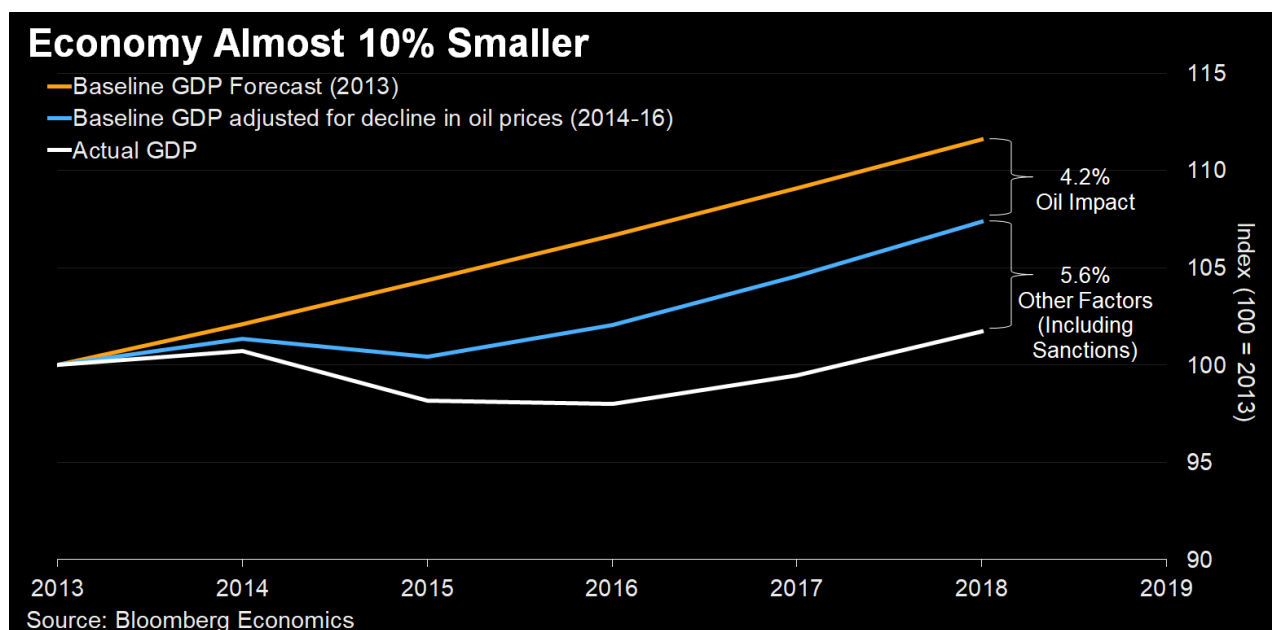
Figure 1: Losses due to reduced exports to Russia (EUR million), 2014-2018

Sources: Own calculations and estimates based on Eurostat and Rosstat.

Джерело: <https://wiiw.ac.at/eu-russia-sanctions-exchange-has-had-important-economic-and-political-consequences-n-365.html>

Додаток В

Джерело: <https://www.segodnya.ua/ua/economics/enews/pyat-let-anneksii-kryma-stali-izvestny-ekonomicheskie-poteri-rossii-1237508.html>

Додаток Г

Две трети бюджета Крым получает из Москвы

■ Крым и Севастополь* ■ Регионы Северо-Кавказского федерального округа ■ Прочие регионы

Доля федеральных денег в консолидированном бюджете региона в 2018 году, %**

1 Ингушетия	80,7
2 Чечня	79,8
3 Тыва	75,4
4 Крым	69,5
8 Севастополь	64,7

В среднем по России 16,8

83 ХМАО	3,7
84 Тюменская область	3,7
85 Москва	2,7

Доля населения с доходами ниже прожиточного минимума в регионе в 2017 году, %

1 Тыва	41,5
2 Ингушетия	31,6
3 Калмыкия	30,6

14 Крым 19,1

44 Севастополь 14,2

В среднем по России 13,2

83 Белгородская область	3,7
84 Татарстан	3,7
85 Ненецкий АО	2,7

* Россия аннексировала Крым и Севастополь в 2014 году

** Поступления из федерального бюджета — дотации, субсидии и субвенции

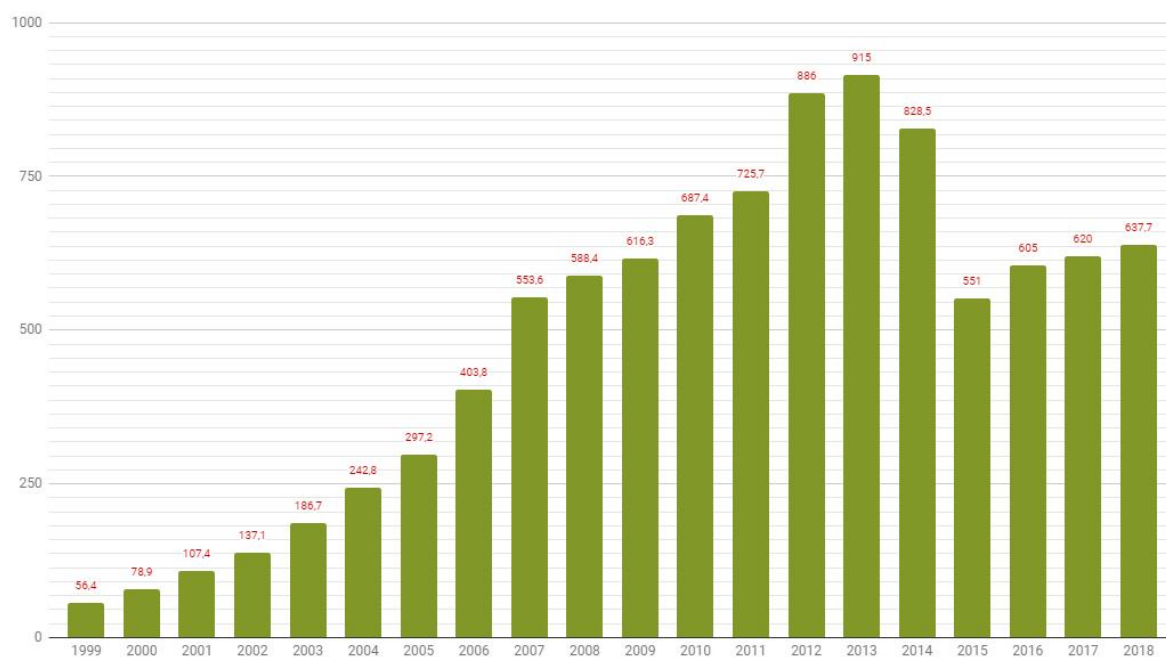
Источники: данные федерального казначейства об исполнении бюджета на 1 января 2019 года, подсчеты Би-би-си, Росстат

BBC

Джерело: <https://www.bbc.com/russian/features-47576483>

Додаток Г

Средняя зарплата в России 1999-2018, в долларах

Информация с сайта **fincan.ru**Джерело: http://fincan.ru/articles/49_srednyaja-zarplata-v-rossii-po-godam/

Додаток Д

Джерело: <https://hvylya.net/analytics/politics/kuda-ischezlo-himicheskoe-oruzhie-v-kryimu.html>